Darko Dolinar

Slovenska literarna veda od Trubarja do druge svetovne vojne

STUDIA
Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU
LITTERARIA

O knjigi

V monografiji *Slovenska literarna veda od Trubarja do druge svetovne vojne* se Darko Dolinar ukvarja z zgodovino in metodologijo literarne vede na Slovenskem, njenimi evropskimi konteksti, njenim razvojem in vodilnimi predstavniki. Avtor pokaže, da je od reformacije do konca 18. stoletja zgodnja misel o slovstvu nastajala le naključno, medtem ko do srede 19. stoletja lahko opazujemo razcvet filologije ter pozneje tudi kritike in esejistike. Šele v drugi polovici 19. stoletja se razvije vse, kar je povezano s prihodnjo enotno literarno vedo, na začetku 20. stoletja pa pride do njene osamosvojitve. Zlasti podrobno avtor obravnava znanstveno delo Ivana Prijatelja, Franceta Kidriča, Ivana Grafenauerja, Izidorja Cankarja in Antona Ocvirka ter razvoj literarne vede kot znanstvene discipline. Monografija je s svojim metodološkim okvirom in z raziskovalno natančnostjo odličen zgled za nadaljnje raziskave.

Iz recenzije dr. Silvije Borovnik

Gre za zelo pomembno študijo, ki prvič v slovenskem prostoru večperspektivno analizira literarnovedno dinamiko. Besedilo odlikujeta občutek za celovito razumevanje problematike in za posamične uvide; za bralca to pomeni možnost pregleda nad dogajanjem v slovenski literarni vedi z vidika ključnih procesov in s stališča posameznih piscev. Pisanje je logično, podloženo z relevantnimi viri in literaturo, s tem pa ustreza vsem kriterijem znanstvenih del. Tu seveda ne mislim le na jezikovno in slogovno področje, ampak predvsem na široko in aktualno teoretsko zaledje, upoštevanje relevantnih literarnozgodovinskih izsledkov, na deduktivno pridobivanje podatkov in induktivno oblikovanje sklepov, na analitično in sintetično razvijanje misli ipd. Knjiga je zelo viden dosežek slovenistične stroke.

Iz recenzije dr. Mirana Štuheca

ZALOŽBA
ZRC

STUDIA LITTERARIA

Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU

Slovenska literarna veda od Trubarja do druge svetovne vojne

Darko Dolinar

Ljubljana 2018

Studia litteraria 24
Uredniki zbirke: Marijan Dović, Jernej Habjan in Marko Juvan

Darko Dolinar
Slovenska literarna veda od Trubarja do druge svetovne vojne

Recenzenta: Silvija Borovnik in Miran Štuhec

Oblikovna zasnova: Ranko Novak

Stavek in prelom: Alenka Maček

Izdajatelj: ZRC SAZU, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede

Za izdajatelja: Marko Juvan

Založila: Založba ZRC, ZRC SAZU

Za založbo: Oto Luthar

Glavni urednik založbe: Aleš Pogačnik

Tisk: Cicero Begunje, d. o. o.

Naklada: 300 izvodov

Prva izdaja, prvi natis.
Ljubljana 2018

Izid publikacije je podprla Javna agencija za raziskovalno dejavnost RS.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

82.0(497.4)

DOLINAR, Darko, 1942-
Slovenska literarna veda od Trubarja do druge svetovne vojne / Darko Dolinar. - 1. izd., 1. natis. - Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU, 2018. - (Studia litteraria / Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU, ISSN 1855-895X ; 24)

ISBN 978-961-05-0131-2

296810496

©2018 Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede, Založba ZRC, ZRC SAZU
Vse pravice pridržane. Noben del te izdaje ne sme biti reproduciran, shranjen ali prepisan v katerikoli obliki oz. na katerikoli način, bodisi elektronsko, mehansko, s fotokopiranjem ali kako drugače, brez predhodnega pisnega dovoljenja imetnikov avtorskih pravic.

Digitalna verzija (pdf) je pod pogoji licence CC BY-NC-ND 4.0 prosto dostopna:
https://doi.org/10.3986/9789610501312

Vsebina

9 Uvodne opredelitve
15 Od Trubarja do Pohlina ali zgodnja misel o slovstvu pred nastankom umetne literature (od 1561 do okrog 1800)
15 *Splošna zgodovinska izhodišča*
16 *Trubar*
18 *Andreae in Trost*
19 *Krelj*
20 *Dalmatin*
20 *Bohorič*
21 *Hren*
22 *Valvasor*
23 *Dolničar*
24 *Pohlin*
27 Od Zoisa do Čopa ali začetki filologije, estetike in literarne kritike (od poznega 18. do sredine 19. stoletja)
27 *Duhovnozgodovinska izhodišča*
29 *Filologija*
31 *Zois*
31 *Linhart*
32 *Vodnik*
33 *Kopitar*
36 *Erberg*
37 *Rožič*
37 *Metelko*
38 *Šafárik*
38 *Čop*
41 Ločene razvojne smeri v drugi polovici 19. stoletja (od 1848 do okrog 1900)
41 Nekatere predpostavke
41 *Jezikovna raba*
42 *Časopisje*

43 *Društva in kulturne ustanove*
45 *Višje in visoko šolstvo*
48 *Obče zgodovinopisje*
50 Razvojne smeri literarne zgodovine
50 *Literarna kritika*
59 *Pedagoška, strokovna in poljudna publicistika*
68 *Celotni slovstvenozgodovinski pregledi*
74 *Univerzitetna slavistika*
75 *Krek*
78 *Štrekelj*
82 *Murko*
84 Nekaj stvarnih rezultatov
84 *Tekstne izdaje*
88 *Članki v strokovni periodiki in zbornikih*
90 Spremembe predmetnega obsega literarne zgodovine
90 *Ljudsko slovstvo*
91 *Starocerkvenoslovansko pismenstvo*
94 *Kajkavska književnost*
97 *Fikcijske in nefikcijske zvrsti*
99 Poskusi periodizacije
102 Metodološka orientacija
103 Ideološka razhajanja
105 Preoblikovanje razvojnih smeri in osnovanje samostojne literarne vede (okrog 1900–1918)
105 *Specializacija filologije*
107 *Prijatelj*
109 *Kidrič*
110 *Grafenauer*
111 *Žigon, Puntar in arhitektonika*
113 *Izidor Cankar*
113 *Ideološki vidiki*
117 Osrednja nacionalna veda v spremenjenih zgodovinskih razmerah (od 1918 do druge svetovne vojne)
117 Prenova institucij
123 Teoretično-metodološki modeli
128 Literarnovedne zvrsti
128 *Biografika in bibliografija*
129 *Izdajanje tekstov*

133 *Korespondence*
133 *Monografije*
135 Slovenska literarna zgodovina – vodilne osebnosti
135 *Ivan Prijatelj*
143 *France Kidrič*
151 *Ivan Grafenauer*
153 *Avgust Žigon in njegovi somišljeniki*
154 *Anton Slodnjak*
159 Primerjalna književnost in literarna teorija
166 *Anton Ocvirk*
171 Sklepi in domneve

177 Viri in literatura
177 Arhivsko gradivo
178 Zborniki in tematske številke
179 Literatura
197 Imensko kazalo
203 Summary

Uvodne opredelitve

Začetna, a nikakor še ne zadostna ugotovitev se glasi: literarna veda sodi kot eden izmed možnih vidikov med obsežnejše in bolj raznovrstne misli o literaturi.

Na vprašanje, kaj je literatura, se ponuja odgovor v dveh smereh: po eni strani glede na njeno bistvo in način bivanja, po drugi strani glede na njen izvor in nastanek ter na njen sprejem in učinek. S tem je tudi že nakazana variabilna širina tega predmetnega področja: po ožjem, restriktivnem pojmovanju je omejeno samo na literarno delo ali celo na njegovo temeljno lastnost, literarnost, po širšem pa zajema poleg tega še njegov nastanek, sprejem in delovanje ali učinek, njegovega avtorja in bralca ter navsezadnje ves krog literarne komunikacije z vsemi udeleženimi dejavniki vred, ali drugače povedano, vse literarno življenje.

Razmerje med literaturo in mislijo o literaturi je mogoče najpreprosteje formulirati takole: literatura je primarna in avtonomna, misel o njej pa je sekundarna in heteronomna. O tem nas prepriča enostaven eksperiment. Literaturo si lahko predstavljamo in jo uživamo, ne da bi bil s tem nujno povezan že tudi obstoj kake razvite misli o njej. Če pa zastavimo poskus v obratni smeri, je izid ravno nasproten, ker misel o literaturi predpostavlja obstoj literature in je zato odvisna od nje. V načelni abstrakciji to drži; v zgodovinski realnosti pa so razmerja med njima drugačna, veliko bolj kompleksna: literatura in misel o njej se prepletata na mnogo različnih načinov in treba je precej odmakniti opazovalno perspektivo, da lahko uzremo njun temeljni odnos v kar najbolj poenostavljeni obliki, kot prednost literature pred kakršno koli mislijo o njej.

Pri misli o literaturi je mogoče prepoznati njene različne apriorne naravnanosti. Lahko je usmerjena v čisto filozofsko ali znanstveno spoznavanje. Lahko je aksiološka ali normativna, usmerjena k vrednotam, ki so vezane ali na samo literaturo ali na druga območja vednosti, torej je bodisi literarnokritična

ali pa religiozna, ideološka, družbenokritična in podobno. Lahko je utilitarna, usmerjena v uporabnost, in je torej moralno vzgojna, pedagoško didaktična ali materialno, se pravi praktično koristna. Poleg tega je mogoče upoštevati še poustvarjalno naravnanost, v katero sodijo literarnoprogramska, esejistična in prevodoslovna usmeritev, ter hedonistično, ki meri zgolj v užitek ob branju. Iz različnih temeljnih naravnanosti izvirajo različne vrste obravnavanja literature; ena med njimi je literarna veda.

Osnovno določilo literarne vede je to, da nekaj ve o literaturi in da si čez meje že dane vednosti prizadeva zvedeti o njej nekaj več. Njene različne smeri se določajo predvsem po tem, v kakšna razmerja stopajo z literaturo, pa tudi z drugimi vrstami misli o literaturi. Če (prezgodaj) pristanemo pri neki konkretni opredelitvi in s tem zanikamo vse druge, različne, a ravno tako možne in upravičene, nas lahko hitro zanese predaleč; bolje je ohraniti veljavnost splošnih sklepov o literarni vedi ne glede na njene delitve na smeri in šole.

V literarnovedni praksi so prisotni elementi več temeljnih naravnanosti, med katerimi je ponavadi ena dominantna. Literarna veda se prepoznava predvsem kot izpeljava temeljne znanstvene naravnanosti. To prepoznavanje vključuje delne aspekte drugih naravnanosti, predvsem filozofske in normativne, a tako, da so podrejene prevladujoči znanstveni. Kjer pa prevladujejo drugačne naravnanosti, denimo normativne in utilitarne, je literarnovedni vidik podrejen sestavni del drugih, neznanstvenih vrst obravnavanja literature.

Literarna veda je sestavljena iz medsebojno povezanih plasti na več eksistenčnih ravneh in skoznje se prepletata dva komplementarna modusa, oziroma se kaže z dveh različnih, dopolnjujočih se vidikov.

Ena med plastmi literarne vede obstaja na miselno-teoretični ravni in jo sestavlja množica pojmov in predstav o literaturi ter njihovih medsebojnih povezav in razmerij. Pojmi, predstave in njihova medsebojna razmerja nastajajo in se spreminjajo v raznovrstnih miselnih procesih. Sestavine te plasti in njihove medsebojne povezave se povnanjajo tako, da so izražene v naravnem jeziku in formulirane v množici tekstov, ki so zunanje oblike literarne vede na tej ravni.

Pojmovno-teoretične tvorbe ne morejo obstajati brez nosilcev, realnih oseb, katerih individualne eksistence sestavljajo drugo plast literarne vede. Relevantne so predvsem tiste intelektualne, emocionalne in normativne, ali z drugega vidika, produktivne in receptivne poteze njihove osebnostne strukture, ki jih usposabljajo za ustvarjalno in posredniško komuniciranje z literaturo in za njegovo refleksijo.

Ta posebna oblika socialne komunikacije sega iz plasti individualnih eksistenc v nadindividualno, kolektivno plast. Noben posameznik se ne ukvarja z literarno vedo sam zase, temveč svoje poglede in spoznanja slej ko prej sporoča drugim in od drugih sprejema njihove. Ta elementarni medosebni stik navsezadnje omogoča takšne kompleksne pojave, kot so na eni strani skupine, tokovi, gibanja, v katerih se individualni nosilci stroke združujejo po estetski in idejni, teoretični in metodološki sorodnosti, na drugi strani pa šolske, univerzitetne, raziskovalne, publicistične in založniške institucije, ki literarni vedi odpirajo različne organizacijske možnosti za delovanje,

Večplastni ustroj literarne vede se na vseh ravneh kaže z dveh vidikov: statično in dinamično, sinhrono in diahrono, kot zgradba, sistem ali struktura, pa tudi kot dejavnost, potek ali proces. Vidika sta različna, vendar se dopolnjujeta; vsak od njiju je nepogrešljiv; ves čas se prežemata, četudi se ne pojavljata enakomerno in zmeraj hkrati, temveč se lahko tudi izmenjujeta. Zadevo si lahko ponazorimo s preprostim primerom: literarnozgodovinski ali literarnoteoretični članek je struktura, zgrajena iz pojmov, pojmovnih sklopov in njihovih razmerij, iz predmetnih opisov, analiz, hipotez, argumentacije in sklepov; sestavljanje in zapisovanje članka pa je proces, v katerem nastane ta struktura. Vendar opisov stanja, hipotez in ugotovitev ne bi smeli enačiti izključno s statičnim, poteka analize in argumentacije pa ne izključno z dinamičnim vidikom, saj se oba vidika prepletata v vseh sestavinah literarnoznanstvenega diskurza, le z različno razporejenimi poudarki. Podobno prepletanje se kaže na drugih ravneh: v osebnih koncepcijah stroke, v individualnih znanstvenih opusih, v nadindividualnih usmeritvah raziskovalnih skupin, pa tudi v zgradbi in delovanju znanstvenih, univerzitetnih in založniških institucij.

Ustroj literarne vede kot miselno-teoretične tvorbe določajo razmerja, ki jih je mogoče ponazoriti z dvema linijama: sinhrono med predmetom in metodo, diahrono med izhodišči in cilji ali med zastavitvijo in rešitvijo problema. Lite-

rarna veda je zavezana literaturi, ki je njen predmet. Določila, ki veljajo za literarno vedo na abstraktno pojmovni in na eksistencialni ravni, se širijo tudi v časovno, se pravi zgodovinsko razsežnost. Ker je literarna veda heteronomna, je odvisna od zgodovine literature. Po drugi strani je zavezana znanstveni metodi in vpeta v zgodovino znanosti, kajti znanost je njen nadrejeni rodovni pojem.

Zgodovina literarne vede se izreka s spremenljivega, vsakokrat novega stališča. S tem se njen predmet nenehno preoblikuje, zato je prisiljena vsakokrat premisliti svoja dotedanja spoznanja in jih po potrebi ponovno interpretirati.

Kadar govorimo o jeziku in o literaturi na splošno, je za to potrebna neka mera abstrakcije, ki omogoča smotrno razpravljanje. Brž ko pa se fokus razpravljanja približa predmetnemu področju, doslej enotni kategoriji jezika in literature razpadeta na množico jezikov in na množico literatur. Poleg literature nasploh govorimo odslej tudi o posamezni, konkretni literaturi ali o skupini literatur, ustvarjenih v teh jezikih, med katerimi je tudi slovenščina.

Tako smo po vrsti postopnih preciziranj in omejitev predmetnega področja prispeli do osrednjega vprašanja o slovenski literarni vedi, ki ga nameravamo zasledovati skoz njegov zgodovinski razvoj.

Kaj pravzaprav pomenijo besede *slovenska literarna veda*? Na prvi pogled se zdi, da podobno kot 'veda o slovenski literaturi'. Vendar se izkaže, da bi jo s tem prikrajšali za dobršen del predmetnega področja, v katero sodijo med drugim tudi neslovenske literature. Zoper nadaljnje poskuse omejitve je treba osrednjemu predmetnemu področju, vedi o slovenski literaturi, pridružiti vedo o neslovenski literaturi, ki je nastala na Slovenskem, in vedo o literaturi (slovenski in tuji), nastali na tujem, a kot delo slovenskih avtorjev in tistih neslovenskih, ki imajo do te snovi poseben odnos.

Gradivo literarne vede se s časovnim potekom spreminja in množi. Nastaja nova literatura, poglablja se znanje o dotedanji literaturi. Poleg tega se preoblikujejo gledišča, perspektive literarne vede, ali drugače povedano, preoblikujejo se kriteriji za zajem gradiva.

Pri vseh teh zgodovinsko razvojnih in sistemskih spremembah povezuje naš predmet v relativno enoto dejstvo, da ima ne glede na večje ali manjše

obrobne variacije skupno neko osrednje območje: vedo o literaturi ali književnosti v širšem pomenu, in sicer tisti njen osrednji del, za katerega se je v ne tako zelo oddaljeni preteklosti večinsko uveljavljal naziv 'zgodovina slovenskega slovstva'.

Odnos med zgodovino slovenskega slovstva in zgodovino slovenske literarne vede, ali še bolj poenostavljeno, med slovenskim slovstvom in slovensko literarno vedo, je treba iskati v okviru širšega razmerja med občim in posameznim. Obče je v tem primeru vse, kar se nanaša na literaturo in literarno vedo nasploh, posamezno pa tisto, kar velja le za enkraten, četudi kompleksen primer, denimo za slovensko literarno vedo in njeno razmerje do slovenske in neslovenskih literatur.

Ko se lotevamo pisanja zgodovine slovenske literarne vede, se zavedamo, da ta poskus spremlja vnaprejšnje prepričanje o njegovi utemeljenosti. Torej si kar najbolj grobo in približno začrtajmo njegov osnutek.

Od srede 16. do konca 18. stoletja je tisto, čemur pravimo »zgodnja misel o slovstvu pred vznikom umetne literature«, nastajalo bolj ali manj naključno. Od konca 18. do srede 19. stoletja, v času prvega razmaha umetne literature, imamo hkrati opraviti z razcvetom filologije in nekaj pozneje z začetki literarne kritike in estetike. V drugi polovici 19. stoletja se je po več ločenih, a sorodnih smereh razvijalo vse, kar ima kakorkoli opraviti vsaj z enim od vidikov bodoče enotne slovenske literarne vede. Sistematično jih obravnavamo po naslednjem zaporedju: literarna kritika, pedagoška in sorodna strokovna publicistika, celotni slovstvenozgodovinski pregledi, univerzitetna slovanska filologija. Po nekaterih izbranih stvarnih dosežkih sledijo spremembe predmetnega obsega literarne zgodovine, poskusi periodizacije ter samo nakazana metodološka in ideološka orientacija. V prvih desetletjih 20. stoletja, a vsekakor še pred in med prvo svetovno vojno, pride na vrsto preoblikovanje dotlej ločenih razvojnih smeri v samostojno literarno vedo; njene teoretične in metodološke osnove so relevantne tako s sistemskega kakor tudi s personalnega vidika. Za razdobje med svetovnima vojnama je bistvenega pomena najprej prenovitev institucij v skladu s spremenjeno zgodovinsko realnostjo; od nje so delno odvisni tudi teoretični modeli in literarnovedne zvrsti, ki sicer doživljajo velik razmah. Potem se pozornost prevesi k osrednjim osebnostim, zlasti k Prijatelju, Kidriču, Grafenauerju, Žigonu; ti so obvladovali že obdobje pred prvo svetovno vojno.

Med pripadniki nekaj mlajše generacije, ki so nastopili znanstveno pot šele na koncu dvajsetih in na začetku tridesetih let, pa prevzemata vodilno vlogo Slodnjak v slovenistiki in Ocvirk v primerjalni književnosti in literarni teoriji.

Od relativne enotnosti v zgodnjih dobah se postopki literarne vede množijo in preoblikujejo; v prvi polovici 20. stoletja se mnogostransko diferencirajo, s tem da se delijo na literarnozgodovinske dobe, vrste, žanre in teoretično-metodološke smeri. Ta ugotovitev se glede na množenje, preoblikovanje in diferenciacijo predmeta zdi popolnoma upravičena. Če pa jo motrimo iz večje razdalje, tako da jo je mogoče ujeti z enim samim pogledom in opustiti manj pomembne podrobnosti, se pokaže, da vlada ne le v literarni vedi, temveč na celotni humanistični sceni historizem, ki združuje razlikujoče se dobe, smeri in žanre na višji, nadrejeni ravni.

To domnevo bi vsekakor veljalo preveriti.

Od Trubarja do Pohlina ali zgodnja misel o slovstvu pred nastankom umetne literature (od 1561 do okrog 1800)

Splošna zgodovinska izhodišča

Današnje slovensko etnično ozemlje je bilo v preteklih stoletjih večjezično. Poleg slovenske ljudske kulture se je na njem že v srednjem veku razvijala latinska kultura, ki so jo gojili predvsem v samostanih in državnih uradih, in pa nemška (ter v omejenem obsegu italijanska in madžarska) viteška in dvorska ter pozneje še meščanska kultura. V njihovem sklopu so bili tudi pojavi, ki bi jih bilo mogoče razlagati kot zgodnje misli o slovstvu, vendar še niso v tolikšni meri preiskani, da bi jih lahko povezali s tem prostorom. Med tistimi, ki sodijo k slovenskemu izročilu, pa ni najti še nobenih misli o slovstvu, kvečjemu kak osamljen fragment; v kolikor toliko razviti obliki bi jih bilo mogoče pričakovati šele po začetku novega veka.

V dobah reformacije, protireformacije in baroka je na tem ozemlju nastajala večjezična funkcionalna, neumetniška književnost. V drugi polovici 16. in na začetku 17. stoletja je potekal znaten del te produkcije v slovenščini, nakar je za nekaj desetletij upadel in ponovno začel naraščati proti koncu 17. in v 18. stoletju. Po zvrstni pripadnosti ne glede na jezik so bili to dogmatični, apologetski in meditativni spisi, pridigarsko-retorska proza in nabožna verzifikacija, katerih sistemsko mesto je bilo določeno s cerkvenim in verskim okvirom; posvetni spisi pa so se uvrščali v filologijo in v polihistorsko zgodovino. Med njimi je najti začetne oblike slovstvenozgodovinske dejavnosti. Toda šele ko se je slovensko slovstvo v razsvetljenstvu pomnožilo in razvejilo na številne posvetne zvrsti in ko se je iz nekaterih njegovih področij vzpostavila umetna literatura, so se odprle tudi možnosti za vznik slovenske literarne vede.

Po zvrstni opredelitvi in metodološki usmerjenosti so zgodnje oblike misli o slovstvu predvsem bibliografski in biografski zapisi z razvidom del in piscev ter faktografske obravnave z njimi povezanega dogajanja, ki se

povzpenjajo kvečjemu do ravni opisne, zvrstno še nediferencirane književne zgodovine. Obravnava poteka prvenstveno po pokrajinski pripadnosti piscev ne glede na jezikovne in etnične razlike, vendar je predvsem v reformacijski in protireformacijski dobi opazno tudi razvrščanje po verski in po jezikovno-etnični opredelitvi.

To dejavnost so začeli slovenski protestantski pisci. Zavedali so se novosti, obsežnosti in tveganosti svojega podjetja, kar je bilo v družbenih razmerah, kjer je vladal verski razkol, združeno z eksistenčno nevarnostjo zanje. Zato so čutili potrebo, da ustrezno predstavijo svoja dela pripadnikom iste veroizpovedi, tako sodeželanom iz višjih slojev prebivalstva, ki so obvladali slovenščino zelo slabo ali sploh ne, kakor tudi tuji javnosti; pri obeh so želeli zbuditi zanimanje in si pridobiti podporo.

Trubar

Prvi spis s takim namenom je Trubarjev *Register und summarischer Innhalt, aller der Windischen Bücher…* (1561, gl. tudi Vidmar L., ur., 2009: 11–23). Ko je bil Trubar leta 1548 izgnan v Nemčijo, je nadaljeval svoje reformacijsko delo s pisanjem, tiskanjem in razširjanjem slovenskih knjig, v glavnem pod patronatom württemberškega vojvoda. Proti koncu petdesetih let ga je doletela anonimna ovadba, da njegovi spisi vsebujejo cvinglijanske in druge, s stališča strogega luteranstva augsburške veroizpovedi krivoverske nazore. Ti očitki so bili še posebej nevarni v tujejezičnem okolju, kjer so jih lahko preverjali le redki izvedenci, ki so razumeli slovensko. Vojvoda Krištof je zato Trubarju začasno prepovedal nadaljnji tisk in terjal od njega pojasnilo. Trubar je v odgovor sestavil nemški popis s povzetki svojih šestih slovenskih del, v katerih je zavračal očitke krivoverstva, in ga skupaj z izvodi knjig na začetku januarja 1560 predložil vojvodu, posredno prek njega pa še češkemu kralju in avstrijskemu nadvojvodu, poznejšemu cesarju Maksimilijanu II. Neznani izvedenec, ki je pregledal spise (morda je bil kajkavec), se je spotaknil ob njihovo jezikovno plat, po vsebinski pa je ovrgel domnevno krivoverstvo. K učinkoviti zavrnitvi so pripomogla tudi pričevanja iz okolij, ki so bila s Trubarjevim dotedanjim delom dobro seznanjena, namreč kranjskih deželnih stanov, nekaterih nemških cerkvenih občin in nekaterih vojvodovih svetovalcev. Potem je Trubar odobreni spis objavil in s tem pozval širši krog morebitnih mecenov k nadaljnji podpori slovenski protestantski akciji. Glavni namen spisa je torej

zagovor Trubarjevega književnega delovanja, ki naj potrdi njegovo versko neoporečnost in mu zagotovi nadaljnjo gmotno in organizacijsko podporo. Ko je bil prvotni cilj dosežen, je spis obdržal trajno veljavo v nekem drugem pogledu, ker je bil prva bibliografija slovenskih knjig in s tem osnovno gradivo za bodočo slovstveno zgodovino.

Poleg njega je v Trubarjevem opusu najti še nekaj sestavin, v glavnem uvodov in vrsto odlomkov, ki so relevantni s tega vidika. Mogoče jih je razdeliti na več skupin.

To so najprej avtobiografski prispevki, ki omogočajo obnovo posameznih epizod Trubarjevega življenja in pojasnjujejo razloge in povode za nastanek njegovih del. V razvid so prihajali skozi ves potek poznejše recepcije, predvsem od konca 18. stoletja dalje. Najpodrobneje in najbolj sistematično jih je razbiral France Kidrič leta 1923 v razpravi *Ogrodje za biografijo Primoža Trubarja* (1923). Njegova dognanja so dopolnjevali Mirko Rupel, predvsem v monografiji o Trubarju (Rupel 1962, 1965), Jože Rajhman (1982), Branko Berčič in drugi.

V drugo skupino sodijo Trubarjevi opisi enkratnih zgodovinskih dogodkov in trajnejših procesov, pa naj je bil sam udeležen pri njih in pričeval o njih iz neposredne sedanjosti ali jih je opazoval iz razdalje in se jih spominjal kot del doživete preteklosti. Lahko jih razvrstimo v dva večja tematska sklopa. Pri prvem gre za zagovor protestantizma in kritiko katolicizma ter polemiko proti njegovim privržencem, pri drugem pa za poskus miroljubne širitve protestantizma s pomočjo hrvaških in srbskih prevodov v deželah pod turško nadoblastjo, kar bi utegnilo odvrniti nenehne turške vojne grožnje. »Misijonski« spisi in odlomki so bili pogostejši v izdajah biblijskega zavoda v Urachu, »polemični« in »historični« pa so nastajali skozi vso dobo Trubarjevega javnega delovanja. V tem pogledu je najobširnejši in tematsko najizdatnejši *Katehismus z dvejma izlagama* (1575; Trubar 2003). Izjemoma pa najdemo med njegovimi uvodnimi besedili tudi kratek zgodovinski pregled evropskega reformacijskega gibanja v slovenskem predgovoru h knjigi *Artikuli oli dejli te prave, stare vere krščanske* (1562; Rupel 1966: 141–149; Trubar 2005).

Ena med temami Trubarjevih spisov je vprašanje o identiteti svojega jezika in etnične skupnosti. Nenehno je razglabljal o tem, kolikšen je obseg njegovega intendiranega občinstva, ki ga je nagovarjal po slovensko. Zavedal se je

drugačne jezikovne in etnične pripadnosti nekaterih prebivalcev Kranjske, predvsem Istranov in belokranjskih Uskokov, pa tudi prebivalcev vzhodne Štajerske, kamor se je po nekaterih njegovih izjavah raztezalo področje kajkavcev oziroma Bezjakov. Vendar v velikih potezah ni upošteval teh podrobnosti, ko je razločeval slovensko območje od hrvaškega. O prostorski razsežnosti in notranji razčlenjenosti hrvaškega in srbskega jezika ni imel enotnega mnenja. Oznaka 'hrvaško' mu je v najožjem obsegu pomenila samo čakavsko jezikovno varianto, pisano z glagolico, v najširšem obsegu pa je zajemala celotno južnoslovansko območje in se razprostirala od jugovzhodne slovenske meje do Carigrada. S temi vprašanji se je Trubar podrobneje ukvarjal med delom za biblijski zavod v Urachu, ko je pisal predgovore za njegove glagolske in cirilske izdaje. Pozneje se mu je žarišče zanimanja spet omejilo na slovensko in neposredna sosedna območja.

Trubarjevo javno delovanje je spodbujalo celo vrsto odzivov tako za življenja kakor tudi po smrti. Nemško okolje je dajalo več poudarka njegovim versko reformacijskim prizadevanjem in dosežkom, v slovenskem je bilo s tem neločljivo povezano njegovo slovstveno delovanje, ki je s časom vedno bolj izstopalo v ospredje.

Andreae in Trost

Nekakšna ločnica v tem pogledu je prispevek Jakoba Andreae, enega vodilnih württemberških teologov in cerkvenih dostojanstvenikov. V pogrebnem govoru o Trubarju (*Christliche Leichpredig*…, 1586) se je prvi posvetil njegovi osebnosti in delu v celoti. To besedilo je že čez dve leti prevedel Matija Trost in ga izdal pod naslovom *Ena lepa inu pridna prediga per pogrebi… Primoža Truberja* (1588). To dokazuje, da je tekst zbujal zanimanje tudi pri slovenskih bralcih in da potemtakem sodi med zgodnje vire za našo literarno in kulturno zgodovino. Toda časovna razprostranjenost njegovega vplivnega območja je vprašljiva, ker je med zatrtjem protestantizma zašel v pozabo in je spet vzniknil iz nje šele sredi 20. stoletja, ko ga je našel in objavil Mirko Rupel (*Nove najdbe naših protestantik XVI. stoletja*, 1954).

V razmerju do Andreaejevega izvirnika je Trostov prevod zvest. Le na nekaj mestih, ki se dotikajo dogajanja na Kranjskem, dodaja prevajalec nekatere stvarne podrobnosti; kjer se Andreae sklicuje na določena mesta v Trubarjevih

nemških tekstih, jih Trost zamenja z ustreznimi slovenskimi. Dodane štiri latinske pesmi, ki slavijo Trubarjeve zasluge, pa so vse Trostovo delo.

Glavni namen knjige je poveličevanje Trubarja kot verskega reformatorja. V zadnjem delu besedila se nahaja dotlej najpodrobnejša biografija, ki ni bila presežena vsaj do začetka 19. stoletja. Njegovemu slovstvenemu ustvarjanju pa je namenjenih le nekaj skopih odlomkov: o iznajdbi slovenske pisave z latinskimi črkami; o delovanju slovenske tiskarne s Konzulom in Dalmato (toda glagolski in cirilski delež v njej nista omenjena); o Ungnadovi pomoči pri širjenju knjig; o prevodu *Cerkovne ordnunge*. Na koncu je navedena serija Trubarjevih del po skupinah oziroma po zvrsteh: katekizem (sumarično več izdaj z razlagami in pesmimi); ves novi testament v več delih; vse epistole in Janezovo razodetje; loci communes; artikuli; cerkovna ordnunga in examen Philippi; psalter; formula concordiae; Luthrova hišna postila. V sklepnem povzetku je omenjena cerkev na Kranjskem, ki je rasla s Trubarjevim prevajanjem, in tudi uspešna verska akcija pri Hrvatih in Turkih.

Poleg prispevkov samega Trubarja in teh, ki se nanašajo nanj, velja omeniti še ustrezne spise in odlomke drugih protestantskih avtorjev.

Krelj

Sebastijan Krelj se je ukvarjal z vprašanji jezika in pravopisa, vendar se je o tem izrazil le skopo in priložnostno. V predgovoru k njegovi *Postili slovenski* (1567) se najde zanimiva ugotovitev: »Inu so edni navajeni na to staro slovensko, hrvatsko ter ćurilsko pismo« (Rupel 1966: 313). V zvezi s tem si je želel, da bi se tudi na Kranjskem obnovila raba 'ćurilskega lepega pisma', vendar je uvidel, da to iz zgodovinskih razlogov ni več mogoče, zato je sprejel latinico kot standardno slovensko pisavo. 'Staro slovensko pismo', 'stari slovenski puhstabi' so v nasprotju z novo rabo latinice, vendar iz konteksta ni mogoče nedvoumno ugotoviti, kaj je pravzaprav mišljeno s tem. Izraz 'slovensko' je v nekaterih primerih opozicija 'kranjskemu' približno v takšnem obsegu kot danes, v drugih pa se očitno bliža še ne določno opredeljenemu pomenskemu obsegu poznejšega izraza '(južno)slovansko'. Na ta sklep napeljuje tudi Kreljeva ugotovitev, da so 'slovenske dežele' večinoma že pod turško oblastjo (prim. Rupel 1966: 313).

Dalmatin

Jurij Dalmatin v nemškem posvetilu k *Bibliji* (1584) navaja najprej kratek historiat protestantskih biblijskih prevodov v nemščino in druge moderne jezike od Luthra naprej. Sledi odlomek o slovanskih jezikih, ki izpričuje avtorjevo solidno poznavanje tega področja, težave mu dela samo neustaljena terminologija. (Npr. slovanski jezik = 'windische Sprach' je razčlenjen na vrsto narečij = 'Dialecte', med njimi kranjsko = 'creinerischer Dialect'; občasno pa uporablja tudi izraz kranjski jezik = 'creinerische Sprach', ki se loči od ostalih slovenskih/slovanskih narečij = 'windische Dialecte'). Ti jeziki sodijo med najbolj razširjene in so si tako sorodni, da slovanska ljudstva lahko brez težav razumejo naše narečje. Tudi na tem temelji pomembnost dotedanjih delnih biblijskih prevodov v slovenščino. Zdaj pa je na voljo celoten slovenski prevod biblije z dodanimi jezikovnimi oziroma narečnimi variantami, zaradi katerih bo razumljiv širšemu občinstvu (prim. Rupel 1966: 333–336).

Da bi olajšal branje, je Dalmatin dodal prevodu register nekaterih besednih variant. Postavil jih je v štiri stolpce z oznakami (1) »krajnski«, (2) »koroški«, (3) »slovenski ali bezjački«, (4) »hrvacki, dalmatinski, istrijanski ali kraški«. Ta razporeditev dokazuje, da ni dosledno ločeval slovenskih štajerskih od hrvaških kajkavskih in slovenskih kraških od hrvaških istrskih govorov (prim. Rupel 1966: 341–342).

Bohorič

Medtem ko je Dalmatinov odlomek o slovanskih jezikih in o pomenu slovenskega le kratek ekskurz, je latinski predgovor k Bohoričevi slovnici (*Arcticae horulae*…, 1584) zastavljen dosti bolj ambiciozno. Avtor najprej obnavlja svetopisemsko zgodovino od Adama in Eve do sedanjih časov. Nato podrobno obravnava poreklo, razprostranjenost, moč slovanskih narodov in razširjenost njihovih jezikov; prisoja jim pretiran prostorski in časovni obseg, vendar ne izdvaja južnoslovanskih kot posebne kategorije. S tega izhodišča opredeljuje svoj ožji namen, da bi metodično uredil poglede na latinsko-kranjski pravopis. Pri tem mimogrede spomni, da je raba cirilice in glagolice na Kranjskem že skoraj propadla (prim. Rupel 1966: 351–366).

Bohoričev predgovor izpričuje široko razgledanost, ki izvira iz humanistične splošne izobrazbe, je pa tudi rezultat osebnih stikov z južnimi (v Ljubljani) in zahodnimi Slovani (v Wittenbergu). Poleg bežnega Dalmatinovega opozorila je to edino odmevno delo, ki je kljub zgodovinskim netočnostim za dobrih dvesto let spominjalo Slovence na jezikovno sorodnost z drugimi slovanskimi ljudstvi in iz tega izvajalo njihovo zgodovinsko pomembnost.

Hren

Reformacijsko in protireformacijsko slovstvo sta že po obsegu v velikem nesorazmerju. Podobno velja za tiste njune sestavine, ki so relevantne za občo in literarno zgodovino. Medtem ko je na reformacijski strani kar nekaj takih prispevkov, vlada na nasprotni strani pomanjkanje. Tukaj gre skoraj za en sam spis, za *Memoriale scribendorum ad reverendissimum episcopum Seccoviensem* škofa Tomaža Hrena, in za njegove izpeljanke (gl. Vidmar L., ur., 2009: 25–39). Rokopisni latinski osnutek poročila iz leta 1605–1606 na kratko očrta zgodovino reformacije na Kranjskem s stališča njenega glavnega nasprotnika. Vlogo začetnika reformacijskega gibanja pripisuje Hren baronu Ungnadu, ki sta se mu med prvimi pridružila Klombner in Trubar. K širjenju protestantizma so pripomogli vplivni pripadniki višjih slojev, ki so s službami, darili in uslugami privabili preprostejše in manj premožne ljudi. Osrednjo vlogo si je pridobil Trubar z osebno agitacijo in z objavljenimi prevodi, ki jih Hren sumarično našteva: to so postile, katekizmi, hvalnice, razne pridige, manjša dela in molitveniki. Nato opisuje delovanje katoličanov zoper Trubarja in neuspešen odpor protestantskih deželnih stanov, ki se je iztekel s Trubarjevim dokončnim izgnanstvom. Drugo težišče spisa je izdaja biblije in okoliščine, ki so jo spremljale, z vlogami Dalmatina, Bohoriča in revizijske komisije med pripravami za tisk ter z opisom razpečavanja knjige po njenem izidu. Poročilo se konča z uspešno dejavnostjo rekatolizacijskih komisij in s Hrenovo lastno vlogo pri tem.

Spis vsebuje nekaj avtentičnih podrobnosti: navaja različne smeri protestantskega gibanja in biografske podrobnosti o njihovih privržencih, ocenjuje skupno število pridigarjev in šolnikov ter stroške dežele za njihovo preživljanje in za njihov tisk. Ob tem je v njem kar nekaj netočnosti, ki opozarjajo, da Hren ni upošteval vseh razpoložljivih arhivskih virov. Glavni razlog za zanemarjanje zgodovinske realnosti pa je poudarjena tendenca spisa, ki mu gre predvsem za diskreditiranje reformacije in njene osrednje osebnosti, Trubarja.

Hrenov rokopisni osnutek je bil namenjen kot gradivo za sekovskega škofa Brennerja, ki ga je uporabil v knjigi *Gründlicher Gegen Bericht auff den falschen Bericht Davidis Rungii* (1606), izdani pod imenom Jakoba Rosolenza, prošta v Stainzu. Toda ta objava ni prinesla ničesar bistveno novega za zgodovino slovenske reformacije razen natisnjene, a precej svobodne ubeseditve Hrenovega latinskega teksta v nemščini.

Valvasor

Od Hrenovega poročila oziroma Brennerjeve verzije do naslednjih tovrstnih objav je preteklo približno osem desetletij. V tem času se je zgodovinski položaj bistveno spremenil. Medtem ko so se v Nemčiji in nekaterih zahodnoevropskih državah verski spopadi šele prav razvneli in dosegli vrh s tridesetletno vojno, je v slovenskih deželah dokončno zmagala protireformacija. S tem je potreba po polemičnem soočanju aktualnih verskih argumentov in protiargumentov v tisku ugašala in s časom jo je nadomestil bolj umirjen zgodovinski diskurz. Opredeljevanje slovstva in njegovih nosilcev po jezikovno-etničnih vidikih, ki je bilo prvič razvidno v reformaciji, se je umaknilo pred prvenstvenim kriterijem deželne pripadnosti.

Veljavo tega kriterija izpričuje tudi vodilni kranjski polihistor Janez Vajkard Valvasor. V njegovem velikem delu *Die Ehre des Hertzogthums Crain* (1689) je kar nekaj odlomkov posvečenih slovstvenim in kulturnim zadevam. V dodatku šesti knjigi, ki govori o jeziku, šegah in nraveh na Kranjskem, so zbrane biografije in bibliografije blizu 70 piscev. Prispevki si sledijo po kronološkem zaporedju brez tematske razporeditve in brez ločevanja avtorjev po jeziku in narodnosti. Na čelu sta Ciril in Metod, sledi jima Žiga Herberstein, najštevilnejši so Valvasorjevi sodobniki, kot zadnjega opisuje soavtor Erazem Francisci samega Valvasorja (gl. tudi Vidmar L., ur., 2009: 41–177). V sedmi knjigi, ki obravnava verstva na Kranjskem, je precej pozornosti namenjene reformaciji. Najprej so orisani njeni evropski začetki z Luthrom, nato si sledijo dogodki od Trubarjevega delovanja prek dušnopastirske, književne in šolske dejavnosti drugih protestantov do njihovega postopnega izgona iz dežele.

Valvasor je v mejah svoje verske pripadnosti zelo toleranten. Ne vključuje se v religiozne in ideološke polemike, ne očita protestantskim avtorjem njihove usmeritve, temveč hvali njihovo prizadevnost pri slovstvenem delu. To priča o

širokem razgledu, ki si ga je pridobil na potovanjih po Evropi in severni Afriki, z eksperimentiranjem na domu ter s študijem literature in arhivskih virov. Med prvimi je pregledoval arhiv deželnih stanov in sistematično zbiral knjige, da bi lahko poročal o njihovi vsebini. Skoraj na vseh drugih preiskovanih področjih se je ravno tako izkazal z empiričnim mišljenjem. Zato mu gre prvenstvo med kranjskimi znanstveniki-polihistorji.

Dolničar

Od izida Valvasorjeve *Slave* do smrti Janeza Gregorja Dolničarja, oziroma do zadnjega vpisa v njegovo delo *Bibliotheca Labacensis publica* (1719), so minila tri desetletja (gl. Vidmar L., ur., 2009: 179–395). Med tem časom se je bera kranjskega slovstva znatno obogatila. Dolničarjev latinski rokopis vsebuje skoraj 200 avtorskih gesel, sistematsko razdeljenih na 21 znanstvenih, literarnih in umetnostnih področij. Biografije in bibliografije so vložene v okvirno zgodbo: ta poteka v obliki dialoga med mladim italijanskim plemičem, ki si od znamenitosti Ljubljane najbolj želi spoznati javno knjižnico, in njenim prefektom, ki mu opisuje njeno vsebino. Okvirni del je fiktiven, podatki o knjigah so realni, podatki o ureditvi knjižnice pa so ravno tako večidel fiktivni, ker je bila postavljena šele čez nekaj let brez kakršne koli navezave na Dolničarjev opis.

Dolničar je bil v večji meri kot Valvasor usmerjen v sodobnost. Večino novih podatkov je črpal iz zadnjih treh desetletij, najdlje nazaj je segel v 15. stoletje. Njegovi prispevki o starejših avtorjih so dokaj pomanjkljivi. Podatke o njih je nabiral večinoma iz literature, o novejših pa tudi iz arhivskih virov in lastnih poizvedb. Med protestanti je omenil samo Bohoriča, Spindlerja, Samuela Budino, Davida in Aleksandra Verbca, ne da bi navedel njihovo versko pripadnost. Nasploh je videl v reformaciji manj pomembno zgodovinsko epizodo, upošteval je le njene nasprotnike, zlasti Hrena. Slovenski reformacijski književnosti, v nekaj manjši meri tudi protireformacijski in baročni, ni priznaval posebnega pomena za deželno kulturo. Najbolj natančno je predstavil svoje sodobnike, latinsko in nemško pišoče kozmopolite, med njimi zlasti člane akademije operozov in akademije filharmonikov, ki so po šolanju in potovanjih v tujini zasedali ugledna mesta v cerkveni in državni hierarhiji.

Pohlin

Zadnji v vrsti enciklopedičnih biografov in bibliografov je Pohlin z delom *Bibliotheca Carnioliae*; latinski rokopis je bil končan 1799, objavljen postumno 1803 in 1862 (gl. Pohlin 2003: 319–584). V njem so gesla razvrščena po abecedi, ne da bi se avtor menil za vsebinske in zvrstne oznake. Zanje je napotil bralce na ustrezne informacije v svoji *Enciklopediji znanosti in umetnosti*, ki pa se ni ohranila in je izpričana samo po vpisu v *Biblioteko Kranjske*. Poleg knjig je upošteval tudi rokopise. Poleg imenskih gesel je navedel nekaj anonimnih pod stvarnimi naslovi. Med njimi so izjemoma omenjeni posamezni glagolski in cirilski teksti

Avtor obravnava pisce vseh strok ne glede na jezikovno ali etnično pripadnost in brez kritičnega ovrednotenja. Oznaka 'kranjsko' mu pomeni ali kraj rojstva ali kraj delovanja piscev ali tematiko njihovih del. Vendar pojmuje ta atribut dokaj široko: kranjskim (slovenskim in nemškim) pridružuje nekatere štajerske, koroške, goriške, istrske, hrvaške, italijanske in latinske pisce. Posega daleč nazaj, v pozno antiko oziroma zgodnje krščanstvo, vsekakor v čas pred oblikovanjem srednjeveških historičnih dežel. Pri obravnavi starejših piscev se opira na predhodnike, predvsem na Valvasorja, vendar pa dopolnjuje nekatere podatke po novejši strokovni literaturi in po lastnih ugotovitvah. V zvezi s protestanti upošteva na novo le Bonoma, Flacija in Vergerija, ne da bi omenil njihovo relevantnost za Slovence. Prvo obdobje protireformacije mu je neznano, začenja jo s Hrenom. Prvenstvo mu gre le pri obravnavi avtorjev po letu 1719, do koder sega Dolničarjeva *Bibliotheca Labacensis publica*. Iz novejšega časa našteva okrog 40 slovenskih, v glavnem kranjskih piscev, večinoma svojih sodobnikov. Vendar so podatki o njih nepopolni, brez ocen; nekatere svoje nasprotnike celo zamolči. Tako so Kumerdej, Japelj, Linhart in Vodnik prikrajšani, Zois niti ni upoštevan.

Pohlin je bil osebnost na zgodovinskem razpotju. Z načelnimi programskimi zahtevami, izraženimi predvsem v uvodu h *Kranjski gramatiki* (1768), se je zavzemal za prerod slovenskega jezika. To je bil manifestativen začetek nečesa, kar se je še za njegovega življenja izkazalo kot nastop nove literarnokulturne dobe, razsvetljenstva. *Bibliotheca Carnioliae* sodi bolj na drugo stran: s pokrajinsko ureditvijo namesto etnične in z abecedno namesto zgodovinske je nadaljevanje in zapozneli zaključek prejšnje, polihistorske baročne dobe. Pa

vendar ima Pohlin z vidika bodočega razvoja slovenske literarne zgodovine podobno nezanemarljivo vlogo kot kako stoletje pred njim Valvasor in Dolničar. Vsi trije so bili navdušeni zbiralci biografskih in bibliografskih podatkov o avtorjih večjezičnega slovstva na Kranjskem, ki bi brez njihovega prizadevanja večinoma ostali neznani.

Od Zoisa do Čopa ali začetki filologije, estetike in literarne kritike (od poznega 18. do sredine 19. stoletja)

Duhovnozgodovinska izhodišča

Splošna ugotovitev o prednosti literature pred literarno vedo se lahko prenese tudi na razmerje med slovensko literaturo in literarno vedo ob upoštevanju nujnih omejitev, ki spremljajo tak prenos.

Doslej obravnavana besedila iz zgodnjega novega veka je mogoče šteti med predhodnike slovenske literarne vede. O njej sami v pravem smislu besede pa lahko govorimo šele od konca 18. in začetka 19. stoletja dalje, v dobah razsvetljenstva, predromantike in romantike, ali drugače povedano, v času slovenskega jezikovnega in kulturnega preroda.

Prvi pogoj za začetek slovenske literarne vede je obstoj slovenske literature. Ta se je, tako kot še marsikatera med drugimi mladimi ali nerazvitimi evropskimi literaturami, ta čas šele vzpostavljala na temelju verskih in posvetnih zvrsti funkcionalnega slovstva ter postopno začela osvajati različne možnosti v svojem potencialnem tematskem in zvrstnem razponu.

V literaturah, ki so se začele dosti prej, nekatere celo v antiki, je bilo že razvito samozavedanje v obliki misli o literaturi, ki so bile vsaj fragmentarno navzoče tudi v poznejšem slovenskem prostoru. Povezovale so se v pojmovne mreže gramatike, poetike, stilistike, metrike, retorike, ki so vsaka nekoliko drugače konstruirale odnose do svojih predmetov. Zdaj so se te tradicionalne vsebine preoblikovale v novo kombinacijo, ki je združevala dotlej delno ločena področja, njen hierarhični vrh pa je zasedel na novo določeni krovni pojem literatura.

Na nastajanje oziroma temeljito preoblikovanje literature in z njo literarne vede v obravnavani dobi so vplivale nekatere družbene in duhovne spremembe,

na individualni ravni predvsem vzpostavitev avtonomne ustvarjalne in poustvarjalne osebnosti ter razvoj estetskega razmerja do literature, na globalni ravni pa prevladovanje historizma in vznik nacionalizma.

Avtonomna individualna osebnost se je konstituirala že v razsvetljenstvu, a tako, da je bila njena določujoča sestavina razum. V predromantiki in romantiki pa sta se mu pridružila še čustvo in domišljija in ga marsikdaj celo potisnila v podrejen položaj. Odslej nastopajo razum, čustvo in domišljija v dinamičnem prepletu, ki povezuje individualno osebnost z njenim okoljem in se imenuje doživljanje. Pri večini ljudi je doživljanje omejeno pretežno na pasivno ali receptivno plat, pri nadarjenih posameznikih pa se poleg pasivne uveljavlja aktivna ali produktivna funkcija, ustvarjalnost. Ta je rezultat kombinacije naravnih in zgodovinskih zakonitosti, višek pa doseže v pojavu genija, ki je v celoti določen z naravnimi zakonitostmi.

Estetski odnos je ena med različicami razmerja med avtonomno individualno osebnostjo in svetom. Ta odnos, za katerega je značilno brezinteresno ugajanje, se začne z doživljanjem narave in se nato prenese na doživljanje literature in umetnosti. Prisotnost literarno-estetskega doživljaja postane eden izmed glavnih kazalcev, po katerih se določa vsebinski obseg pojma literatura.

Izraz historizem označuje oblikovanje nove zgodovinske zavesti, ki je več ne obvladujejo univerzalne, brezčasne resnice, norme in vrednote, temveč so zanjo vsi pojavi bistveno opredeljeni s časom svojega nastanka. Vsaka doba pozna svoje norme in vrednote, vzpostavlja svojski, neposreden odnos do njih. Zato je treba pri obravnavanju zgodovinskih pojavov upoštevati kriterije, določene z dobo. To velja tudi za področje literature in umetnosti: navidezno brezčasni estetski kriteriji so dejansko odvisni od bistvenih značilnosti vsakokratne dobe in podvrženi spremembam v skladu z njimi. Naravni zakoni, ki urejajo to področje, s tem niso razveljavljeni, temveč se med naravnimi in zgodovinskimi zakonitostmi vzpostavlja novo ravnotežje: individualne osebnosti, opredeljene s svojimi prirojenimi osnovami, vstopajo v polje zgodovinskih silnic, kar jim omogoča, da v poteku zgodovine opravljajo različne vloge.

To ne velja le za posameznike, temveč tudi za družbene skupine, med katerimi so največje po obsegu in najvišje po hierarhiji narodi. Tudi osnovne značilnosti narodov so v zadnji konsekvenci dane od narave, preoblikujejo in

spreminjajo pa se v teku zgodovine. Narodi se razlikujejo drug od drugega, a so pri tem načelno enakovredni. Podobno kot po logiki historizma velja za vsako dobo, vzpostavlja tudi vsak narod svojski, neposreden odnos do vrhovnih kategorij. Na tem spoznanju temelji nacionalizem, ki pa se v zgodnjih razvojnih fazah še ne uveljavlja na družbenem, gospodarskem in političnem, ampak pretežno samo na jezikovno-kulturnem področju.

Vzpostavljanje avtonomnih ustvarjalnih osebnosti, sposobnih estetskega odnosa do literature in umetnosti, ter vznik historičnega in nacionalnega mišljenja sodijo med pogoje, ki v medsebojni soigri zagotavljajo duhovnozgodovinsko osnovo romantike. S tem so hkrati tudi določena nekatera izmed temeljnih izhodišč za sočasni razvoj literarne vede. Ta razvoj je večinoma potekal po ločenih poteh: literarnoteoretski pretežno na področju kritike in estetike, literarnozgodovinski v širšem okviru filoloških in historičnih ved.

Filologija

Klasična filologija, disciplina z več kot dvatisočletno tradicijo, je v poznem 18. in na začetku 19. stoletja dočakala vrsto korenitih sprememb. Njena metodika se je iz bolj ali manj naključne zbirke nepovezanih, a v praksi preskušenih pravil začela preoblikovati v usklajene in teoretično podprte sisteme, ki jih je preželo srečanje z mislijo historizma.

Formalno plat filološke stroke sestavljajo določila njenega predmeta in metode. Opredelitev predmeta poteka po jezikovnem in po stvarnem vidiku. Pri prvem so v žarišču pozornosti ali jezik nasploh ali jezikovne družine ali posamezni jeziki, njegovi rezultati pa se nahajajo v razponu med občo lingvistiko in literarno vedo na enem ter posamezno nacionalno filologijo na nasprotnem robu. Opredelitve po drugem vidiku so dosti bolj spremenljive. Najmanjši obseg filologije, kakršen se je utrdil v dolgih obdobjih preteklosti, sta zavzemala grški in latinski jezik ter njuna literatura. V dobi romantike in še pozneje v 19. stoletju pa se je obseg stroke tako povečal, da je poleg več jezikov in literatur zajel tudi folkloro, zgodovino, filozofijo in umetnost ali kar vse področje družbenih in duhovnih ved. S tem v skladu je npr. August Boeckh, avtor *Enciklopedije in metodologije filoloških ved* (1877), definiral splošno bistvo filologije kot spoznavanje spoznanega, to je tistega, kar je proizvedel človeški duh; njen namen je zgodovinska rekonstrukcija vsega že spoznanega v razu-

mevanju; teorija razumevanja pa je filološki organon ali metodika, ki je uporabna v vseh znanostih.

Ta formalna definicija je izgubljala prepričevalno moč, ko se je soočala z diferenciacijo in specializacijo na realnih področjih. V tem procesu so posamezne stroke, ki naj bi sodile v okvir široko pojmovane filologije, dokazovale samostojnost svojih predmetov in metod ter se osamosvajale, tako da so v filološkem sklopu naposled ostale samo jezikoslovje, literarna veda in narodopisje; pa še položaj zadnjega je bil dvomljiv, ker ni dosegalo enakega statusa v institucionalni rabi, zlasti v srednješolskem pouku in univerzitetnem študiju, kot prva dva filološka predmeta.

Po zgledu klasične so od začetka 19. stoletja začele vznikati nove filologije, ne čisto natančno poimenovane tudi nacionalne. Te filologije glavnih evropskih jezikovnih družin – germanistika, romanistika, slavistika – so ponujale primeren okvir za razmah ožjih specialnosti. Med njimi je bila kot sestavni del slavistike tudi slovenistika.

Če primerjamo splošne kulturne in izobrazbene razmere pri razvitih in pri nerazvitih narodih, se izkaže, da je pri drugih manjkalo marsičesa, kar so imeli na voljo prvi. Ena redkih izjem je bila nacionalna filologija, gonilna sila narodnih prerodov zlasti v njihovi začetni, jezikovno-kulturni fazi. Tu so razviti in nerazviti začenjali s podobnih izhodišč, se pravi od samega začetka. S tem si je mogoče razlagati tudi sorazmerno velike znanstvene uspehe slovenskih filologov v domačem ali v širšem avstrijskem in mednarodnem prostoru.

V slovenskem okolju se je filologija sprva razvijala zgolj ljubiteljsko, na pobude posameznikov, že zgodaj pa se je vzpostavljala kot znanost v internem pogledu. Enega med rezultati njenega razvoja, slovensko literarno vedo, lahko projiciramo kot idealni vodilni model na začetek tega procesa in zasledujemo njen potek v okviru slavistike in na sorodnih področjih. V njej je prevzela vlogo vodilne sestavine nacionalna literarna zgodovina, drugi vidiki, kot zgodovine tujih literatur, primerjalna literarna zgodovina in literarna teorija, pa so ji bili podrejeni in skrčeni samo na vlogo dopolnil glavnemu toku. Stroka je bila dolgo časa prosta vsakršne institucionalne rabe, le tu in tam so se ji odpirale posamezne možnosti, na primer v organiziranem pouku slovenščine za izbrane ozke poklicne skupine, denimo za duhovnike in državne uradnike. To se je

začelo spreminjati sredi 19. stoletja, ko je slovenščina osvajala drugo za drugim vse več področij in postajala množični medij, hkrati pa se je veda o njej uveljavljala na univerzitetni in srednješolski ravni.

Pri nastajanju literarne zgodovine na Slovenskem so posamezne konstitutivne elemente prispevali Zois, Linhart, Vodnik, Kopitar in še nekateri drugi avtorji. Prej je že Pohlin v svoji slovnici upošteval posamezne fragmente poetike in metrike. Odločilni korak k utemeljitvi slovenske literarne vede pa je storil Matija Čop.

Zois

Žiga (Sigmund) Zois je imel skoraj pol stoletja vidno vlogo v literarnem življenju na Kranjskem. Veljal je za splošno priznano vodilno osebnost prerodnega gibanja, sicer ne kot ustvarjalec, ampak kot mecen in mentor, organizator literarne, kulturne in znanstvene dejavnosti, ki je delil sodelavcem zadolžitve v skladu z razsvetljenskim programom, ubranim na potrebe pretežno še neizobraženega občinstva. Pri tem je upošteval različne zmožnosti sodelavcev. Linhart ga je prekašal v literarnem ustvarjanju, v kulturnih in organizacijskih zadevah mu je bil enakopraven partner. Vodnik je sledil Zoisovim sugestijam, ki so vsebovale raznovrstne programske naloge na področju pesništva, poučnega pripovedništva, novičarstva, jezikoslovja, zgodovinopisja in starinoslovja, obenem pa je Zois kot mentor kritično ocenjeval varovančeve dosežke. Kopitar je iz vloge učenca in sprejemnika Zoisovih pobud na področju slovanske filologije razmeroma hitro prerasel v samostojno osebnost velikega formata. V mnogostranskem opusu tega kroga, ki je vsaj od začetka dozoreval pod Zoisovim mentorstvom, je bila tudi vrsta prispevkov, iz katerih je zrasla bodoča slovenska literarna zgodovina.

Linhart

Linhartov *Poskus zgodovine Kranjske* (*Versuch einer Geschichte von Krain und den übrigen Ländern der südlichen Slaven Österreichs* 1–2, 1788–1791) je prva znanstvenokritična obravnava slovenske preteklosti z narodno prerodnimi in protifevdalnimi poudarki. Prikazuje prvotno demokratično ureditev starih Slovencev, nasilno pokristjanjevanje z izgubo samostojnosti in uvajanje fevdalnega reda. Njegov »glavni junak« je etnična oziroma nastajajoča narodna

skupnost in ne več monarhične državne tvorbe, verska in politična gibanja ali skupine izjemnih posameznikov.

Poskus ni dokončan, temveč se izteka z zgodnjim srednjim vekom, zato so tudi njegovi odlomki o kulturnem življenju in slovstvenem delovanju skopi in se v glavnem osredinjajo na vprašanja pisave in njene rabe. Po Linhartu so vsi Slovani prvotno uporabljali slikovno pisavo. Najstarejši slovanski črkopis, glagolica, izvira iz druge polovice 5. ali prve polovice 6. stoletja in je nastal z razčlenitvijo dotedanjih hieroglifov na glasove in črke. Vzor glagolici je bila grška pisava, ki so ji dodali manjkajoče znake za posebne, grščini neznane glasove. Kasneje, v 9. stoletju, so jo reformirali grški misijonarji. Pri tem je imel glavno vlogo Ciril, ki jo je širil na Moravskem; dolgo po njegovi smrti so jo poimenovali cirilica. (Linhart pa tudi kratko opozarja na drugačna mnenja, ki sta jih zagovarjala Frisch in za njim Dobrovský, namreč da je cirilica starejša od glagolice.) Po verskem razkolu v 11. stoletju so uporabljali cirilico pripadniki pravoslavnih cerkva, pri katoličanih sta jo izpodrinili latinska in srednjeveška meniška pisava, le nekatere skupine v katoliškem taboru so obdržale glagolico. Med njimi so bili tudi Kranjci; v glagolici so pisali še v 16. stoletju, v cirilici nikoli, ker so sprejeli krščanstvo od frankovskih in italijanskih misijonarjev. Sredi 16. stoletja pa je Primož Trubar nesrečno zamenjal glagolico z latinico; takrat je Ljubljana izgubila glagolsko tiskarno. S temi trditvami, izraženimi v opombah, ker nedokončani glavni tekst *Poskusa* še ni dosegel te dobe, se izteka Linhartovo veliko zgodovinsko delo.

Vodnik

Kmalu zatem mu je sledilo Vodnikovo *Povedanje od slovenskiga jezika* (1797–1798). To je prvi večji prerodni spis o slovenski zgodovini, etnografiji, jeziku in slovstvu, objavljen v slovenščini. Vendar je treba biti pri njem previden, ker avtor v tem spisu enači rodovno ime 'Slovenci' z današnjim pomenom imena 'Slovani'; ena izmed vrst tega rodu so mu Kranjci; le kdaj pa kdaj uporablja oznako 'Slovenci' tudi v ožjem pomenu za slovenske Korošce in Štajerce. Spričo tega so razumljive nekatere njegove posebnosti pri določitvi predmetega področja, na primer, da starocerkvenoslovansko slovstvo obravnava kot del slovenskega ali da govori o razširjenosti glagolice na Kranjskem v srednjem in na začetku novega veka ter o pismeni rabi slovenščine pred Trubarjem.

Vodnik je poenostavil in skrčil Linhartovo obsežno znanstveno delo v poljuden časnikarski tekst. Po predhodniku je povzel le prikaz starejših obdobij, za novejša ni imel na voljo nobene tako kvalitetne predloge. Slovensko slovstvo se je po njegovem začelo z reformacijo, vendar je izmed protestantskih pisateljev le na kratko in približno označil Trubarja ter samo omenil Dalmatina in Bohoriča. Pisci 17. stoletja so se še držali Bohoričeve pravopisne in jezikovne tradicije, poznejši so jo zanemarili in delali vsak po svoje. Pater Hipolit je vnovič izdal (Bohoričevo) slovnico, ki pa se ni dovolj razširila med ljudi. Najpodrobnejša in najbolj uravnotežena je Vodnikova sodba o Pohlinu. Spisal je novo slovnico, a je pri tem zamolčal prejšnje; izdal je dosti knjig in širil branje med ljudmi, vendar ni upošteval tradicije; pisal je v govorici ljubljanskega predmestja in se ni držal drugih, čistejših kranjskih narečij; brez potrebe je posegal po nemških in hrvaških izposojenkah; zato nima nobenega naslednika. Sedanji pisci se bolj naslanjajo na starejše izročilo, toda za nadaljnje kultiviranje jezika bosta nujno potrebna nova slovnica in slovar.

Vodnik si je prizadeval za oba perspektivna jezikoslovna cilja z različnim uspehom, hkrati pa se je še naprej ukvarjal s preučevanjem preteklosti in je za šolske potrebe opisal zgodovino Kranjske (*Geschichte des Herzogthums Krain, des Gebiethes von Triest und der Grafschaft Görz*, 1809). To je bil prvi, večkrat ponatisnjeni učbenik za ta predmet. Njegovo težišče je v pregledu politične zgodovine. Poleg tega nadaljuje nekatere Linhartove razmisleke o družbeni vlogi slovenskega ljudstva; bolj natančno kot predhodniki opisuje Hrvate in Srbe na Kranjskem; popravlja Linhartove in tudi prejšnje svoje zmotne domneve o tukajšnji rabi glagolice.

Kopitar

Jernej Kopitar se je v Zoisovem krogu začel razvijati v filologa širokega profila. Še v Ljubljani je sestavil prvo znanstveno, to je, opisno in analitično slovnico slovenskega jezika (*Grammatik der slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark*, izšlo 1809 z letnico 1808). V uvodu je izrekal ideje o jezikovnem prerodu, o enotnem slovanskem črkopisu, o ključnih razdobjih slovenske jezikovne in slovstvene preteklosti. Pregledal je dotlej znane slovenske rokopise in zgodnje tiske; veliko dopolnilnega gradiva za to je odkril šele po prihodu na Dunaj in ga objavil v dodatku. Zato sta bila Kopitarjev uvod in dodatek k

slovnici še dolgo merodajen vir za nadaljnja jezikoslovna in slovstvenozgodovinska dela.

V Zoisovem krogu so že zgodaj in pogosto obravnavali nekdanji in sedanji položaj slovenščine ter njena razmerja do drugih slovanskih jezikov. Linhart je v *Poskusu* izrazil domnevo o slovenski poselitvi Karantanije, ki da se je zgodila dolgo pred prihodom Hrvatov k Jadranu. To je bila podlaga za mnenje o posebnem mestu slovenščine med drugimi južnoslovanskimi jeziki. Dokaze za to je iskal zlasti Kopitar. Že leta 1809 je domneval, da so Karantanci, panonski Slovenci in kajkavski Hrvati govorili isti jezik, ki je tudi jezik Cirilovih spisov. To je bil začetek karantansko-panonske teorije o izvoru starocerkvenoslovanščine, ki jo je Kopitar izpopolnjeval vse življenje, nanjo je navezal širše poglede na genezo slovanskih jezikov in jo skupaj s svojim naslednikom Miklošičem za lep čas uveljavil kot eno vodilnih teorij v evropski slavistiki.

Še v času izida Kopitarjeve slovnice je bila med poznavanjem začetkov starocerkvenoslovanskega slovstva in slovenske reformacije odprta nekajstoletna vrzel. Ta se je delno zapolnila, ko so prišli v mednarodno znanstveno evidenco Brižinski spomeniki. Za to je zaslužen Dobrovský, ki je opozoril nanje Kopitarja in Zoisov krog ter jim leta 1811 priskrbel prepise spomenikov, še preden je sam tri leta pozneje pisal o njih v zborniku *Slovanka*. Kopitar je šele v svoji oceni starocerkvenoslovanske slovnice Dobrovskega (1822) prvič obširneje spregovoril o njih in objavil prvi spomenik. Sledil mu je Metelko, ki je v uvodu k svoji slovnici (1825) dobesedno navajal daljše odlomke po Kopitarju. Ta pa je še naprej odlašal z monografsko obdelavo celote, tako da sta ga pri tem leta 1827 prehitela Rusa Köppen in Vostokov; končno jo je izdal v knjigi *Glagolita Clozianus* (1836).

Že Zois je začel zbirati knjige slovenskih protestantov in dela o slovenski reformaciji. Za njim je to sistematično nadaljeval Kopitar, ne le v slovnici, temveč tudi pozneje. To ga je pripeljalo v stik s Christianom F. Schnurrerjem, univerzitetnim profesorjem iz Tübingena in avtorjem knjige *Slavischer Bücherdruck in Würtemberg im 16. Jahrhundert* (1799). Ta knjiga, ki sicer temelji na vrsti predhodnih pripravljalnih del, pomeni z gradivskega stališča bistven napredek pri raziskovanju reformacije. Kopitar se je zavedal tega in po večletnem prepričevanju odkupil od Schnurrerja zbirko gradiva; ta je po Kopitarjevi smrti kot del njegove zapuščine pristala v Ljubljani.

Zaposlitev v dunajski dvorni biblioteki, knjižno cenzorstvo, sodelovanje v strokovni periodiki in na široko razvejena korespondenca z vodilnimi evropskimi filologi, predvsem z Dobrovskim, so Kopitarju omogočili, da je razširil svoje znanstvene interese na občo oziroma primerjalno slavistiko. Raziskoval je jezike, kulturo in zgodovino slovanskih, zlasti južnoslovanskih ljudstev ter njihove interference s sosednimi balkanskimi jezikovno-kulturnimi območji. Poleg historične filologije je kazal živo zanimanje za sodobna jezikovna, kulturna in tudi politična vprašanja. Podpiral je prerodne procese pri manj razvitih slovanskih in nekaterih neslovanskih narodih, ki naj bi po njegovem prepričanju imeli tale skupna izhodišča: jezikovni razvoj naj se opira na nepokvarjeni govor podeželskega, kmečkega prebivalstva, ne pa na potujčeni jezik višjih slojev. Pravopis naj se drži fonetičnega načela, po katerem vsakemu fonemu ustreza poseben grafem. Po tem načelu se že ravna cirilica, standardno latinico pa je treba prilagoditi posameznim slovanskim jezikom in iznajti manjkajoče znake za njihove posebne glasove. Teksti, pisani v tako izpopolnjenem skupnem pravopisu, bodo dostopni govorcem vseh slovanskih jezikov, kar bo pospešilo kulturni vzpon pri teh narodih. Njihova sodobna literatura je še povečini na zgodnji razvojni stopnji, zato naj se opira na ljudsko slovstvo; goji naj zvrsti, ki ne zahtevajo od bralcev posebne izobrazbe, temveč zadovoljujejo potrebe širokega občinstva po pouku in razvedrilu. Od tod sledijo glavne naloge prerodnega gibanja: poenotiti črkopis, pripraviti slovnico, slovar, izdaje ljudskega slovstva in prevod biblije. Šele ko je tem osnovnim potrebam zadoščeno, se lahko začne razvijati višja literatura z estetskimi vrednotami.

Kopitar je svoje jezikovno-kulturne poglede podprl z avstroslavistično orientacijo. Dejstvo, da je večina prebivalcev habsburškega cesarstva pripadala slovanskim narodom, ga je peljalo k domnevi, da bi lahko v tem državnem okviru igrali veliko večjo kulturno, pa tudi politično vlogo kot doslej. Te možnosti je razvijal v programskih člankih, zanje se je zavzemal z organizacijskimi osnutki in celo v cenzorskih mnenjih in sugestijah; med drugim je že zgodaj predlagal, naj Dunaj postane središče slavističnih študijev.

Pri uresničevanju svojega prerodnega programa je bil docela uspešen samo na področju srbskega jezika in književnosti. Na njegovo pobudo in z njegovim nepogrešljivim sodelovanjem je Vuk Karadžić reformiral srbski pravopis, izdal slovnico, slovar, zbirko ljudskih pesmi in prevod biblije. Drugje pa so Kopi-

tarjevi predlogi naleteli na odpor. Čehom se je zameril, ker iz zgodovinskokritičnih razlogov ni priznaval pristnosti Kraljedvorskega rokopisa in še nekaterih drugih njihovih domnevno starih tekstov. Različne strokovne in ideološke očitke je gojil tudi do Poljakov in do Rusov. Bil je nasprotnik ilirskega gibanja na Hrvaškem, ker je imel drugačen pogled na razvoj južnoslovanskih jezikov in je štel za upravičene samo slovenščino z vključenim kajkavskim narečjem, srbščino in bolgarščino. Naposled je prišel navzkriž še s slovensko mlajšo književno generacijo okrog *Krajnske čbelice*, katere odnos do literature se je v pomembnih ozirih razhajal z njegovim. To nasprotje je končno privrelo na dan in se artikuliralo kot prva velika literarno-kulturna polemika ali slovenska abecedna vojska (gl. tudi Pogačnik 1977).

Erberg

Poleg del, ki so na tak ali drugačen način prispevala k slovenskemu jezikovnemu in kulturnemu prerodu, je v tem času nastalo tudi nekaj takšnih, ki jih je navdihoval deželni patriotizem brez prerodnih teženj. Najpomembnejše med njimi je *Versuch eines Entwurfes zu einer Literatur-Geschichte für Krain* … (1825), rokopis Jožefa K. Erberga. Dokaj obširno delo, namenjeno samo za Erbergovo lastno rabo, se opira na gradivo iz njegove knjižnice in arhiva na posestvu v Dolu pri Ljubljani. Obogateno je s prispevki iz različnih virov, pri čemer si je avtor priskrbel pomoč zanesljivih sodelavcev. *Poskus* vsebuje dvanajst poglavij, naslovljenih kot vprašanja o različnih plateh slovstva, zraven tega pa še o tiskarnah, knjižnicah, šolah, literarnih društvih itd. Obdelava je neenakomerna, avtor ponekod samo navaja zbrano literaturo, drugje se povzpne do razgrnitve posameznih problemskih vidikov. V središče tematike posegata vprašanji »Kdo je posebej prispeval k napredku literature na Kranjskem in predvsem kranjske literature« in »Koga je treba prištevati med odlične kranjske pisatelje«. Erberg je bil kljub dobrim odnosom z baronom Zoisom in nekaterimi drugimi preroditelji vendarle zagovornik zastarelih konceptov deželne literarne zgodovine in ni prisojal kakega posebnega pomena različni jezikovni in etnični pripadnosti piscev ali njihovi morebitni prerodni orientaciji.

Erbergov rokopis je obležal v njegovi zapuščini. Ko je po izumrtju moških potomcev družine postal dostopen strokovni javnosti, je na podlagi posameznih njegovih delov pripravil nekaj objav Vinko Fereri Klun v *Mittheilungen des historischen Vereins für Krain* (1852). V drugi polovici stoletja so

njegovo biblioteko in arhiv priložnostno uporabljali še nekateri drugi nemško pišoči kranjski publicisti (gl. Uršič 1975).

Rožič

Omembe pa je vreden spis v Erbergovi zapuščini *Krain bis zum Jahre 1823*. Njegov avtor Anton Rožič je bil v teku dokaj nemirnega življenja dve leti Erbergov knjižničar, vendar delodajalec ni bil zadovoljen z njim in ga je odslovil. Zatem mu je Rožič leta 1824 poslal svoj rokopis, toda očitno ni segal po njem niti Erberg sam niti poznejši uporabniki njegovega gradiva.

Rožičevo delo obravnava občezgodovinske, zemljepisne, gospodarske in kulturnozgodovinske značilnosti Kranjske. Izraža priznavanje za dosežke njenih pomembnih osebnosti. Med njimi najde več učenjakov na različnih področjih znanosti in kulture kot pa literatov. Po strokah so našteti slavisti, zgodovinarji, naravoslovci, matematiki, medicinci, pravniki, tehniki, pedagogi; poleg že znanih je okrog dvajset še neevidentiranih iz novejšega časa. Spis je prežet z deželnim patriotizmom, vendar je zadržan do deželnega jezika, ki ga večinoma imenuje kranjski ali včasih slovanski (slavisch); ta jezik nima razvojnih perspektiv za višje namene, temveč je primeren samo za medsebojno občevanje preprostega ljudstva. Delo se konča s pregledom sodobnih evropskih vojaško-političnih dogodkov. Nasploh so Rožičevi podatki pomanjkljivi ali netočni in njegove sodbe nekritične, zanimivi so kvečjemu nekateri njegovi poskusi vključevanja slovstvene problematike v širši kulturnozgodovinski okvir (gl. Uršič 1965).

V bistveno drugačnem položaju kot spisi, skriti med arhivskim gradivom in nedostopni širšemu občinstvu, so bila objavljena dela, ki so naletela na takojšen odmeven sprejem. Mednje sodita Metelkova slovnica v slovenskem in Šafárikova slovanska jezikovna in literarna zgodovina v avstrijskem državnem okviru.

Metelko

Metelkova slovnica (*Lehrgebäude der slowenischen Sprache im Königreiche Illyrien und in den benachbarten Provinzen*, 1825) je nastala iz potreb pri pouku slovenščine na ljubljanskem liceju. Segla je za korak dalje od Kopitarjeve že s tem, ko je v naslovu vpeljala termin 'slowenische Sprache', čeprav pozneje v besedilu

ni bila dosledna in je uporabljala tudi variante, kot npr. 'krainerisch'. V njej so temeljito obdelana poglavja iz fonetike, morfologije in posameznih delov sintakse; to se je izkazalo kot merodajno za daljši čas. Njen jezikovno- in slovstvenozgodovinski uvod obravnava čas od slovanske naselitve do konca reformacije; v glavnem je posnet ali dobesedno naveden po Kopitarju in nekaj malega po Dobrovskem. Najbolj sporna Metelkova poteza je bilo reformiranje črkopisa, ki je po njem dobil ime metelčica. Vztrajno ga je uporabljal tudi takrat, ko so ga drugi privrženci že opustili, vendar sam ni posegal v polemiko, ki se je sprožila ob njem.

Šafárik

Šafárikova *Zgodovina* (*Geschichte der slavischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten,* 1826) prvič prikazuje celotno slovansko slovstveno preteklost s prerodnih perspektiv. Ravna se po sistematiki, določeni s sorodstvenimi razmerji slovanskih jezikov. V tem okviru je slovenskemu jeziku in slovstvu namenjen manjši del, okoli 20 strani. Obravnava misijon Cirila in Metoda, Brižinske spomenike in reformacijo, v obdobju preroda pa upošteva skoraj samo jezikoslovne spise. Njegova glavna vira sta Dobrovský in Kopitar. Za slovensko recepcijo je pomembna zato, ker je z vidika zunanjega opazovalca strnjeno povzela dotedanje poznavanje slovenskega slovstva z vsemi gradivskimi in vsebinskimi pomanjkljivostmi vred. Kompetentne bralce je pri priči opozorila, da jo bo v predvideni drugi izdaji nujno potrebno dopolniti.

Čop

Te naloge se je na Kopitarjevo pobudo lotil Matija Čop, izjemen poznavalec evropskih literatur, ki si je poglabljal razglede z nenehnim študijem. Njegovo interesno polje je segalo od literarnozgodovinskih in literarnoteoretičnih vidikov do zvez literature s socialnim življenjem in do vprašanj o vrednotenju. Izkazal se je kot prvi Slovenec s smislom in razumevanjem za estetsko razsežnost literature. O tem priča vrsta zapisov v njegovih objavljenih in neobjavljenih delih ter korespondenci: o literarnih gibanjih in smereh, zlasti o romantiki; o Goetheju, Byronu, Manzoniju, Mickiewiczu; o značilnostih epa, o bistvu romana, o drugih literarnih zvrsteh in še posebej o stalnih pesniških oblikah. Pri študiju teh vprašanj je povzemal ugotovitve sodobne in starejše zgodovine, teorije in estetske kritike o lastnostih in vrednotah literature ter tako prišel do

splošnih dognanj o njenem bistvu. Njegov postopek je ustrezal metodološkim načelom takratne primerjalne literarne vede, ki jo je v glavnih obrisih poznal, ne da bi jo tudi označil s tem imenom. Komparativni razgledi so mu bili samostojen vir za poglabljanje v problematiko evropske oziroma svetovne literature ne glede na njeno raznovrstno jezikovno in etnično pripadnost.

Zanimanje za domačo, slovensko ustvarjalnost se mu je izoblikovalo razmeroma pozno in na zunanjo pobudo. Toda od trenutka, ko je odkril in sprejel to novo perspektivo, so dobili pri njem splošni literarni vidiki aktualen pomen tudi za slovensko slovstvo. Tako kot dotlej je obravnaval tuje avtorje in jih poskušal izvirno vrednotiti, le da je uporabljal nekatere teh stvarnih ugotovitev in vrednostnih ocen kot primerjave in spodbude za domači literarni razvoj. Bržkone je med njimi najvažnejše to, da so njegova opozorila na pomembno zvrst resne miselne poezije in na estetsko funkcijo romanskih pesniških oblik od srednjega veka do sodobnosti spodbudila nastanek romantične klasike v Prešernovem osrednjem ustvarjalnem obdobju.

Drugačni kriteriji, prilagojeni slovstveni produkciji povečini brez estetske funkcije, obvladujejo Čopov veliki spis, znan pod naslovom *Literatur der Winden* (dokončano 1831, gl. tudi Čop 1986, 2. knjiga). Ta delovna verzija slovenskega prispevka za drugo izdajo Šafárikove zgodovine slovanske literature izpričuje velik napredek v poznavanju gradiva, upošteva skoraj vse, kar je dotlej prišlo v razvid. V njem prevladujejo biografsko-bibliografski opisi, ki si sledijo po kronološkem zaporedju. Hkrati s tem so podani tudi temeljni obrisi literarnozgodovinske periodizacije, nekatere zvrstne karakteristike (o ljudski pesmi, metriki, dramatiki oziroma gledališču), ugotovitve s področij pomožnih ved (o literarnozgodovinskih virih, prostorski razprostranjenosti tiskarn, slovenskih narečjih) in pa oznake pomembnejših osebnih opusov in posameznih del, ki se nanašajo na njihov izobraževalni oziroma kulturni pomen ali na elemente estetske vrednosti. Pri tem se nekajkrat sklicuje na snovne in oblikovne zglede ali vzporednice iz razvitih tujih literatur in previdno uveljavlja evropske vrednostne kriterije, da bi spodbudil morebitne nosilce obetavnih razvojnih teženj, oziroma da jih ne bi prizadel s preveč odkrito kritično besedo o njihovih šibkih mestih.

Čop je izpeljal zamisel slovenske literarne zgodovine po biografsko-bibliografskem vzorcu, toda različne okoliščine so onemogočile njen sprejem pri

občinstvu. Ko je Šafárik dobil njegov rokopis, se je lotil redakcije, vendar jo je kmalu opustil, ker je čez nekaj let po selitvi iz Novega Sada v Prago usmeril svoje delo k drugim ciljem.

Kmalu zatem, ko je Čop dokončal slovstvenozgodovinski pregled in ga oddal Šafáriku, je leta 1833 posegel v javnost z nekaj odločilnimi prispevki. V dodatku kritiki Čelakovskega o *Kranjski čbelici* je spregovoril o literarnih zvrsteh in oblikah, o načelnih vprašanjih ritma in verza; tu in v polemičnem spisu o slovenski abecedni vojski (*Nuovo discacciamento di lettere inutili*, 1833) je med drugim raziskoval vprašanja sloga in pesniškega ustvarjanja ter zveze med literaturo in socialnimi razsežnostmi jezika. Obravnavane probleme je razgrnil na slovenskem področju in jim poiskal bistvene dodatne razsežnosti z dobro izbranimi primeri iz več evropskih literatur. To mu je rabilo kot oporišče, s pomočjo katerega je izdelal model slovenske literature za izobražence, drugačen od Kopitarjevega modela za preprosto ljudstvo, in ga uspešno zagovarjal v polemiki (gl. tudi Čop 1986.)

Ločene razvojne smeri v drugi polovici 19. stoletja (od 1848 do okrog 1900)

Z dogodki in procesi, ki so se začeli v revolucionarnem letu 1848, je slovenski prerod prestopil meje zgolj jezikovno-kulturnega gibanja, omejenega na nekatere izobraženske sloje. Postajal je množičen in doživljal velik socialni in institucionalni razmah. Prvič si je zastavil tudi politične cilje, ki so dosegli vrh v programu Zedinjene Slovenije. Pri tem je zadeval na različne ovire, nekajkrat je tudi nazadoval, kot na primer med zaostrovanjem političnih razmer pod Bachovim absolutizmom, ki mu je sledila sprostitev v ustavni dobi.

Nekatere predpostavke

Jezikovna raba

Slovenski etnični prostor je bil v preteklosti večjezičen. Poleg najbolj znane delitve na slovenščino kot jezik pretežno nižjih in nemščino (oziroma na zahodu italijanščino in na vzhodu madžarščino) kot jezik socialno višjih ter etnično drugačnih slojev je treba upoštevati vsaj še eno značilnost. Tako kot v primerljivih evropskih družbah je bil jezik katoliške cerkve, srednjega in visokega šolstva ter znanosti tudi pri nas do srede 18. stoletja v pretežni meri latinski, potem ga je postopoma zamenjala nemščina. Slovenščina je prodirala v rabo najprej kot izrazno sredstvo umetnega pesništva, medtem ko je razpravljanje o pesništvu ali širše o jeziku in slovstvu še dolgo časa potekalo povečini v nemščini. Vodnikovo *Povedanje od slovenskega jezika* je bilo redka izjema. Podobni izjemni primeri so se še nabirali v prvi polovici 19. stoletja. Nekaj več jih je bilo po ustanovitvi časopisa *Novice*, kjer se je odprl javni prostor za razne prozne zvrsti v slovenščini.

S tem so se razmere za domači jezik počasi obračale na bolje. Bistveno jih je pospešila marčna revolucija in njeni spremljevalni dogodki. Takrat se je sloven-

ščina začela širiti v množično rabo na vrsti področij in z njih spodrivati nemščino. To seveda ni šlo povsem gladko; še vsestranski zagovornik maternega jezika Levstik se je pri osebnih zabeležkah in osnutkih, ki niso bili namenjeni za objavo, tu in tam zatekal k nemščini. Vendar se prodora slovenščine ni dalo zadržati. Ob koncu 19. stoletja se je uveljavljala celo v krajevni in deželni upravi na Kranjskem, nemščina pa je še obdržala prednost v osrednji državni administraciji ter v srednjem in visokem šolstvu. Pri tem sta se združili dve okoliščini: splošna, po kateri je bila nemščina v širšem avstrijskem prostoru uradni jezik in poleg tega privilegirano sredstvo za znanstveno komunikacijo, ter posebna, veljavna le na slovenskem ozemlju, ker tukaj še zmeraj ni bilo univerzitetnih in raziskovalnih institucij, ki bi omogočale razmah znanstvene rabe slovenščine. Takšno stanje je trajalo z nekaj redkimi izjemami, kakršna so bila Štrekljeva slovenska predavanja na graški slavistiki, vse do razpada Avstro-Ogrske.

Časopisje

Slovensko časopisje kot ena prvih oblik množične komunikacije se je po nekaj neuspešnih poskusih začelo z *Novicami* (ustanovljenimi 1843) in se na široko razmahnilo med marčno revolucijo. Za kratek čas je izhajalo pet časnikov v Ljubljani in po eden v Celovcu, Trstu in Celju. Po prekinitvi zaradi ponovno vzpostavljenega absolutističnega režima, ki je prizadela večino časnikov, so v ustavni dobi spet začela izhajati politična glasila. Med prvimi je bil Vilharjev in Levstikov *Naprej*, ki pa ga je doletela prepoved že v prvem letniku (1863). Trajnejše uspehe sta dosegala *Slovenski narod* (od 1868) in nekaj let pozneje *Slovenec* (od 1873); postala sta glasili nasprotnih nazorskih taborov, pozneje preoblikovanih v politične stranke.

Mešanim slovstvenim glasilom sta od konca petdesetih let utirala pot *Slovenski glasnik* in nekaj pozneje *Letopis Matice Slovenske*, pa denimo na pedagoškem področju *Učiteljski tovariš*. V sedemdesetih in osemdesetih letih so začele izhajati literarno-kulturne revije: *Zvon, Zora, Ljubljanski zvon, Kres, Dom in svet, Slovan* in *Slovanski svet*. V devetdesetih so se jim pridružila strokovna in znanstvena glasila, kot najbolj znana *Zbornik Slovenske matice* in *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko,* pozneje preimenovana v dvojezično *Carniolo.* Od začetka novega stoletja so jim sledili *Časopis za zgodovino in narodopisje, Naši zapiski, Čas* in *Veda.* Ob naraščanju števila naslovov je mogoče zaslediti med njimi čedalje izrazitejše težnje k strokovni in nazorski specializaciji.

Društva in kulturne ustanove

Bolj sproščeno družbeno ozračje se je med drugim kazalo v oživljanju društev in kulturnih ustanov. Sprva so nastajala poklicna ali strokovna društva, ki se formalno niso ozirala na etnično pripadnost članstva, toda dejansko so bila narodnostno mešana in občevalni jezik v njih je bila privilegirana nemščina. S postopnim napredovanjem prerodnega gibanja pa so se v čedalje večjem številu ustanavljala slovenska izobraževalna, strokovna, kulturna, umetniška in ne nazadnje telovadna in gasilska društva. Med tem raznovrstnim naborom društev se je treba vsaj bežno ustaviti pri tistih, ki so k področjem svoje dejavnosti na tak ali drugačen način uvrščala literaturo.

Najstarejša je Družba sv. Mohorja (ustanovljena 1851), ki se je po začetnih organizacijskih težavah razvila v najbolj množično slovensko založbo. Njeno članstvo je vztrajno raslo in je pred prvo svetovno vojno preseglo število 90.000. Delovala je podobno kot sedanji knjižni klubi, tako da je za naročnike izdajala letno knjižno zbirko. Njen program je vseboval nabožne spise, ljudske povesti, poučno in vzgojno literaturo. Po osnovni usmeritvi je bila katoliška, toda ne klerikalna, in je bila odprta tudi za prispevke drugače naravnanih avtorjev.

Svojska zvrst društvenega življenja so bile čitalnice. Prve med njimi so nastale 1861 v Trstu, Ljubljani, Celju in Mariboru, v dobi njihovega največjega razmaha ob koncu šestdesetih let jih je bilo že čez petdeset. V njihovih programih se je družilo poljudno poučevanje z razvedrilom. V izposojo so ponujale slovensko časopisje, nekatere tudi knjige. Glavni način njihovega delovanja so bile »bésede«, družabne prireditve z govori, predavanji, deklamacijami, gledališkimi prizori, pevskimi in glasbenimi nastopi, ki jim je ponavadi sledila še zabava s plesom. Nemajhen prostor v njih je bil namenjen različnim oblikam literarne konzumacije; s tem se je v čitalnicah odpirala ena zgodnjih možnosti za utrjevanje družbene vloge slovenske literature.

Osrednje kulturno in znanstveno-strokovno združenje je bila Slovenska matica (ustanovljena 1864). Med njene glavne dejavnosti je sodilo izdajanje izvirne in prevodne, leposlovne in strokovne literature in s tem povezane prireditve. O svojem delu je redno obveščala v *Letopisu Matice Slovenske,* poleg njega je ob prelomu stoletja začela izdajati *Zbornik* (ZMS), nekaj ćasa z imenom *Zbornik znanstvenih in poučnih spisov*.

Ob nastanku Matice se je v slovenskem taboru že napovedovala nazorska ločitev. Njeno vodstvo se je počasi preoblikovalo od začetne, skoraj popolne prevlade staroslovencev k poznejšemu večjemu uveljavljanju mladoslovencev. Vendar notranja nasprotja med posameznimi strujami niso nikoli resno ogrozila Matičinega obstoja, ker ji je uspevalo vsaj za silo uravnotežiti svoje dejavnosti (gl. tudi zbornik *Slovenska matica 1864–1964*).

Literatura v njenih izdajah se je razvrščala v različno profilirane zbirke. Pri izvirnem leposlovju je bil največji poudarek na sodobni prozi. Prevodna literatura je imela dvoje težišč. Prvo je bil izbor klasičnih del od antike do razsvetljenstva in romantike, ki je med drugim imel namen pokazati, česa so zmožni slovenski prevajalci. Drugo težišče pa so sestavljali prevodi novejših del iz slovanskih literatur, s čimer se je Matica postavljala po robu napredujoči germanizaciji.

Njen strokovni program je bil nekaj časa namenjen predvsem šolskim knjigam, ki se jim ni posrečilo prodreti v specializirane učbeniške založbe, z leti pa so v njem čedalje bolj prevladovale znanstvene sestavine. Posebna pozornost je bila namenjena nacionalno orientiranim strokam – narodopisju, jezikoslovju, literarni zgodovini, biografiki; po obsegu je imela med njimi prednost deželna in narodna zgodovina. Pridružilo se jim je še nekaj panog brez izrazitega ideološkega predznaka, kot matematika in naravoslovje. Tako se je pod okriljem Slovenske matice začel nepretrgan razvoj slovenske znanstvene misli, s čimer je postala svojevrstna predhodnica univerze in akademije znanosti.

Na področju slovenskega slovstva si je zastavila za naloge zbiranje in varstvo gradiva, izdajanje zbranih in izbranih del, študijsko obravnavo posameznih dob in pomembnih osebnosti ter pripravljanje celotne slovstvene zgodovine. Na izvedbo teh nalog so vplivale različne pospeševalne in zaviralne okoliščine, najvažnejši med njimi sta bili strokovna usposobljenost in nazorska usmerjenost sodelavcev. Matica je pripravila nekaj posvetovanj o slovenskih pisateljih in kulturnih delavcih ter objavljala njihova dela in zbornike o njih. Začela je z Vodnikovimi pesmimi, izdala njegove izbrane spise, pozneje še zbornika ob stoletnici Kopitarjevega rojstva in ob tisočletnici Metodove smrti. Sicer je za svoje lavreate večinoma izbirala osebnosti iz kroga staroslovencev. Med upoštevanimi avtorji pa ni bilo Prešerna; njegova kanonizacija je potekala zunaj kroga Matičinih sodelavcev in zanjo so zaslužni mladoslovenci.

Ena najbolj zahtevnih nalog je bilo delo za slovensko slovstveno zgodovino. Ob pripravah je kazalo, da se zanjo zanima kar nekaj avtorjev iz Matičinega kroga, vendar so drug za drugim odpadali iz različnih razlogov. Med morebitnimi kandidati sta Marn in Levec dajala prednost svojim osebnim delovnim načrtom. Macun ni našel skupnega jezika z vodstvom Matice. Kleinmayr je že predložil prvo verzijo svojega spisa, a so ocenjevalci zahtevali večje popravke, ki jih avtor ni mogel ali ni hotel izpolniti, in tako je njegova slovstvena zgodovina izšla v samozaložbi (1881). Naposled se je te naloge oprijel Karel Glaser in jo opravil v zadnjem desetletju 19. stoletja (1894–1900).

Med društvi, ki so v drugi polovici in proti koncu 19. stoletja na različne načine dajala nekaj programskega prostora slovenski literaturi, je treba omeniti Dramatično društvo in morda še Glasbeno matico. Dramatično društvo je prevzelo skrb za usmerjanje amaterskih gledaliških skupin in za njihovo kritično spremljavo. V njihovih programih so sprva prevladovale ljudske igre in burke, le malo je bilo zahtevnejših dramskih del, toda sčasoma se je to razmerje popravilo. Društvo je izdajalo knjižno zbirko Slovenska Talija, v katero je uvrščalo uprizorjena in še neuprizorjena dela. Z vsem svojim delovanjem je pripravljalo pot k ustanovitvi slovenskega narodnega gledališča ali uradno kranjskega deželnega gledališča, ki se je leta 1892 vselilo pod novo, lastno streho (to je današnja ljubljanska Opera). S čisto specifičnega gledišča sodi sem tudi Glasbena matica, ker je gojila vokalno in vokalno-instrumentalno glasbo ter z njenimi javnimi izvedbami in tiskanimi notnimi izdajami odpirala pot recepciji uglasbene slovenske poezije, v redkejših primerih pa tudi opernih in operetnih libretov, prirejenih po literarnih delih.

Višje in visoko šolstvo

V letu 1848 je slovensko narodno gibanje prvič zahtevalo, naj se ustanovi univerza v Ljubljani ali v Trstu. Vendar je imela zamisel o tem že dolgo predzgodovino.

Slovensko ozemlje je bilo v preteklosti razdrobljeno na pokrajine, katerih glavna mesta razen Ljubljane so ležala na obrobju ali zunaj slovenskih etničnih meja. Najbližjo možnost visokošolskega študija sta prebivalcem slovenskih dežel ponujala najprej Dunaj in pozneje Gradec. Poleg tega so Slovenci v obdobju reformacije iz verskih razlogov dajali prednost protestantskim nemškim univerzam, v obdobju protireformacije in baroka pa katoliškim italijanskim.

Na slovenskem ozemlju se je višje šolstvo začelo v prvi polovici 17. stoletja. Za njegovo organizacijo so skrbeli jezuiti v ljubljanskem kolegiju, ki so gojili teološke in od začetka 18. stoletja tudi filozofske študije. Po odpravi jezuitskega reda (1773) je država reorganizirala šolstvo po načelih razsvetljenega absolutizma. Vsebinsko se je širilo na empirične in aplikativne naravoslovne, medicinske, pravne in upravne vede. Po drugi strani se je šolska mreža začasno krčila; v starih habsburških deželah sta se obdržali le univerzi na Dunaju in v Pragi, po drugih deželnih glavnih mestih so bili ustanovljeni liceji kot vmesna stopnja med gimnazijo in univerzo, na njih se je v vlogi učnega jezika namesto latinščine postopno uveljavljala nemščina.

Ta proces je pretrgala francoska zasedba in ustanovitev Ilirskih provinc. Čeprav kratkotrajna, je vendar prinesla veliko novega. V šolstvu je obveljal prilagojen francoski sistem, kjer je pouk na osnovni stopnji potekal v slovenščini, na višjih v francoščini. Najvišja stopnja je bila Centralna šola (Ecole centrale, pozneje preimenovana v Akademijo). V njej je bilo združenih več smeri, ki naj bi usposabljale študente za različne, večinoma praktične poklice (zdravniki, kirurgi, farmacevti, inženirji-arhitekti, geometri, pravniki, teologi). Dejanska izvedba je sicer zaostajala za načrti, vseeno pa je pomenila napredek v primerjavi s prejšnjim stanjem v Avstriji: obdržal se je študij filozofije in teologije, razvijati so se začele nekatere tehnične smeri, pravo in medicina. Hkrati se je za potrebe tistega dela slovenskega ozemlja, ki je ostalo pod Avstrijo, začel praktični pouk slovenščine na liceju v Gradcu (1811–1813).

V dobi restavracije je bil obnovljen stari avstrijski sistem. Na šestletnih gimnazijah še vedno ni bilo pouka v materinščini, v najmanjšem možnem obsegu je bil vključen v pouk latinščine. Na dveletnih licejih v Ljubljani, Celovcu in z veliko zamudo tudi v Gorici je potekal filozofski, teološki in medikokirurški študij. Skrčen obseg obveznih predmetov so širili neobvezni: med drugim je bil na ljubljanskem liceju 1817 prvič in na graškem 1823 ponovno vpeljan praktični pouk slovenščine za bodoče duhovnike in državne uradnike.

Po marčni revoluciji so se zgodile velike spremembe. S študijsko reformo 1849 so bili liceji odpravljeni. Filozofski pouk se je preselil na gimnazije, ki so bile podaljšane na osem let. Srednješolska izobrazba je poleg humanističnih na novo zajemala naravoslovne predmete v različnih razmerjih, odvisnih od tipa šol (klasična gimnazija ali realka). Pouk je potekal v nemščini, med učnimi

predmeti pa je bil deželni, to je pri nas slovenski jezik z literaturo. Bistveno je bil reformiran tudi univerzitetni študij, ki se je širil na naravoslovna in tehniška področja ter na nove filologije.

Najbolj artikulirane in odmevne zahteve po ustanovitvi univerze v Ljubljani so celo našle pot med sklepe prvega vseslovanskega kongresa. Za njihovo uresničenje pa je bilo storjenega zelo malo. Začelo se je nekaj pravnih tečajev v slovenščini, ki so v Ljubljani trajali samo eno leto, potem so bili premeščeni v Gradec in 1854 dokončno odpravljeni. Za dobrega pol stoletja je edini višješolski študij na slovenskem ozemlju ostal teološki, za katerega pa ni več bila pristojna državna oblast, temveč je potekal pod okriljem katoliških škofij.

V drugi polovici 19. stoletja so Slovenci študirali predvsem na Dunaju in v Gradcu. Ob koncu stoletja jih je pritegnila tudi češka univerza v Pragi, ki se je malo prej ločila od nemške. Sicer jim je bila geografsko najbližja zagrebška, ustanovljena 1874, vendar je sodila v ogrski del cesarstva z drugačno administrativno ureditvijo, ki je ovirala enakopravno zaposlovanje diplomantov. Slovenski študenti so poleg tradicionalnih teologije, prava in medicine čedalje bolj izbirali smeri, ki so usposabljale za učiteljske poklice. Le redki so se odločali za univerzitetne oziroma znanstvene kariere; nekaj več takih primerov je bilo v družbenih in humanističnih strokah. Pri nekaterih med njimi je slovensko narodno gibanje iskalo podporo. Z zgodovinopisjem sprva ni našlo veliko stičnih točk zaradi njegove prevladujoče deželne in dinastične usmerjenosti, pač pa je zanj postala najpomembnejša slavistika. To je razvidno že iz zasedbe ustreznih univerzitetnih kateder, ki so jih do konca Avstro-Ogrske pridobili slovenski predavatelji.

Vsi delni uspehi pa niso mogli preglasiti zahteve po univerzi v Ljubljani (ali v Trstu), ki je postala trajna sestavina slovenskega nacionalnega programa. Osrednja avstrijska šolska oblast jo je sicer ves čas bolj ali manj uspešno zavirala. Kljub temu je narodno gibanje na tem polju doseglo nekaj delnih uspehov. Zamisel o ustanovitvi univerze je za kratek čas ponovno oživela že v dobi taborov, na prelomu stoletja jo je posvojila tudi pokrajinska politika. Kranjski deželni zbor je leta 1898 pozval državne organe na Dunaju, naj se ustanovi univerza, in sprožil nekaj priprav zanjo. Nekateri profesorji, predvideni za Ljubljano, so že predavali na avstrijskih univerzah, za druge kandidate so bile razpisane štipendije in dogovorjene poti za habilitacije, med drugim prek pro-

vizorične ureditve na češki univerzi v Pragi. Vsa ta prizadevanja pa so bila ob izbruhu svetovne vojne ustavljena.

Obče zgodovinopisje

Poleg institucionalnih predpostavk ali pogojev, nujnih za obstanek in razvoj literarne zgodovine, je tudi nekaj intelektualnih, med katerimi sodi na eno prvih mest obče zgodovinopisje. To se je poleg drugega ukvarjalo z jezikovnimi, slovstvenimi in kulturnimi vprašanji, zato ga zlasti v starejših dobah ni mogoče jasno razdeliti na podrejene žanre.

V zgodnjem 19. stoletju je tako kot drugje po Evropi tudi v habsburškem cesarstvu pod vplivi romantike naraščalo zanimanje za preteklost. V deželnih glavnih mestih so ustanavljali muzeje in zgodovinska društva, časopisi so obravnavali dinastično-, pokrajinsko- in krajevnozgodovinske teme. Na slovenskem ozemlju je razpravljanje o njih sprva potekalo samo v nemščini, v glasilih, kakršna so bila *Mitteilungen des historischen Vereins für Krain* in *Mitteilungen des Musealvereins für Krain.* Slovenščina se je začela uveljavljati šele v drugi polovici stoletja, toda to je bilo sprva samo ločevanje po jeziku in delno po izbiri vsebin. Pri obravnavah temeljnih problemov pa se slovenski zgodovinarji še nekaj časa niso kaj dosti razlikovali od avstrijsko-nemških, le da so se dlje zadrževali v fazi rodoljubnega navdušenja, ki je prevladovalo nad strokovno korektnostjo. Tipičen predstavnik te usmeritve je bil Davorin Trstenjak, amaterski pisec na področjih zgodovine, literarne zgodovine, jezikoslovja, etnografije, ki je opravil miselno pot od zgodnjega privrženca ilirskega gibanja do prepričanega panslavista in zagovornika hipoteze o avtohtonosti Slovencev na njihovem sedanjem geografskem prostoru.

Ločnico med slovenskimi in avstrijsko-nemškimi zgodovinarji je bilo mogoče razbrati predvsem v pogledih na nacionalno vprašanje, ki je sredi in v drugi polovici 19. stoletja stopalo čedalje bolj v ospredje. Eden zgodnjih primerov za to je Trdinov poljudni pregled *Zgodovina slovenskega naroda.* Delo, ki se ga je lotil po naročilu Slovenskega društva, je opravil v prvem letniku na univerzi (1850), vendar spis ni mogel iziti, ker je naročnik propadel. Poldrugo desetletje pozneje (1866) ga je Slovenska matica izdala kot svojo prvo knjigo, in to kljub pomislekom avtorja, ki se je dobro zavedal začetniških slabosti svojega izdelka. V tej kompilaciji po laže dostopnih strokovnih virih si Trdina pri-

zadeva zajeti celoten razpon od staroslovanske dobe in preseljevanja ljudstev do sodobnosti. Najbolj ga pritegujejo vojaški in politični dogodki, dosti manj ve povedati o družbenih in kulturnih razmerah ter o vsakdanjem življenju preprostega ljudstva. Na literarnozgodovinsko področje posega samo ob reformaciji in razdobju od srede 18. stoletja naprej, druge dobe so deležne le nekaj kratkih pripomb. Kljub pomanjkljivemu stvarnemu obzorju in problematični presoji posameznosti je že tukaj nakazan avtorjev značilni pogled na slovensko preteklost, ki ga usmerja narodno prebudna in obrambna ideologija.

To Trdinovo delo je med prvimi naznanjalo spremembe, ki so zajele zgodovinsko stroko do konca stoletja. Dotlej so njeni predstavniki pod vplivom narodnega gibanja večinoma sprejeli slovensko orientacijo. Po zgledu avstrijske zgodovinske šole so se začeli ravnati po kritičnih metodah. V revijalnih člankih in razpravah so obdelovali nekatera socialna, gospodarska, pravna, politična vprašanja, posamezne vidike krajevne in pokrajinske preteklosti, ukvarjali so se s cerkveno in versko zgodovino, posegali pa so tudi v kulturne in slovstvene zadeve. Med avtorji prispevkov so bili Josip Apih, Josip Gruden, Anton Kaspret, Franc Kos, Fran Kovačič, Dragotin Lončar, Ljudevit Pivko, Simon Rutar, Fran Šuklje, Ivan Vrhovec in še več drugih. Manj je bilo poljudnih zgodovinskih del širokega vsebinskega profila; izjemi sta *Občna povestnica ali zgodovina celega sveta* Matije Vrtovca in Mihaela Verneta (1863) ter *Občna zgodovina za slovensko ljudstvo* Josipa Stareta (1874–1888). Proti koncu stoletja se je začelo sistematično predstavljanje historičnih dežel in pokrajin v posameznih zvezkih pod skupnim naslovom *Slovenska zemlja* (1892–1926): Goriško in Gradiščansko, Trst in Istra, Beneška Slovenija (vse S. Rutar), Kranjska (F. Orožen), Koroška (M. Potočnik), Slovenska Štajerska in Prekmurje (Fr. Kovačič). Poleg tega je Franc Kos izdajal *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku* (1902–1928). Dragotin Lončar je objavil *Načrt slovenske socialne zgodovine* (1911), Ljudevit Pivko pa poljudno *Kratko zgodovino slovenskega naroda* (1907, 1912). Josip Gruden je spisal obširno *Zgodovino slovenskega naroda* (1910–1916), ki je zaradi avtorjeve smrti ostala nedokončana; njen drugi del je med vojnama obdelal Josip Mal (1928–1939).

Tudi nemško govoreči avtorji so prispevali nezanemarljiv delež k poznavanju slovenske preteklosti, četudi so jo zasledovali v glavnem skoz optiko deželne zgodovine. Eden najvidnejših je bil August Dimitz, po rodu in vzgoji kranjski Nemec in po poklicu finančni uradnik. V svojem glavnem delu, mono-

grafiji *Geschichte Krains von der ältesten Zeit bis auf das Jahr 1813* (1874–1876), je med drugim podrobno obravnaval turške vpade, kmečke upore, reformacijo in razsvetljenstvo, pri tem je podal dotlej najnatančnejši pregled začetkov slovenske književnosti. Strokovna kvaliteta in korekten odnos do pripadnikov obeh deželnih narodnosti sta pripomogla k temu, da je njegovo delo za nekaj desetletij postalo nepogrešljiv vir za starejša obdobja slovenskega slovstva.

Razvojne smeri literarne zgodovine

Preučevanje slovenskega slovstva je v obravnavani dobi potekalo po nekaj ločenih, toda delno prekrivajočih in dopolnjujočih se smereh. To so bile: literarna kritika s posameznimi razgledi v literarno teorijo in estetiko; pedagoška, strokovna in poljudna publicistika; celotni slovstvenozgodovinski pregledi; univerzitetna slavistika, vezana na slovensko predmetno področje. Bolj ali manj samostojno so se razvijale vse dotlej, dokler se ni v njihovih medsebojnih stikih ob koncu 19. in začetku 20. stoletja izoblikovala nacionalna literarna zgodovina in se vsebinsko, teoretično in metodološko utrdila kot posebna znanstvena stroka.

Literarna kritika

Glavna naloga literarne kritike je odkrivati različne spoznavne, normativne, estetske kvalitete posameznih literarnih del, jih ocenjevati, jih primerjati med seboj in jih razporejati glede na izide primerjave (prim. Šega 2004). Pri razvrščanju v časovne razvojne nize kritika že prehaja v literarno zgodovino. V praktičnem delovanju je sicer marsikdaj težko razločevati njune prispevke, zlasti kadar potekajo izpod istega peresa. Kljub temu ostaja med njima neka načelna, neodpravljiva razlika: večji ali manjši delež subjektivnosti je pri kritiki nujen, zgodovina pa se mu po predstavah, vladajočih v 19. stoletju in še pozneje, izogiba in si prizadeva za čim večjo objektivnost postopkov in ugotovitev. Zato lahko kritika z neko mero subjektivne negotovosti bolj ali manj sočasno spremlja razvoj literature ali ga v izjemnih primerih celo prehiteva, zgodovina pa zaostaja za njim vsaj za toliko, kolikor ji je potrebno za sprotno oblikovanje in preverjanje novih dognanj.

Pri pretresu literarnega življenja v obravnavani dobi zasledujemo predvsem nekatere dosežke kritike, ki so relevantni tudi za literarno zgodovino. Najbolj vidni med njimi so: ovrednotenje Prešerna kot vrh romantične poezije; postopno pojemanje romantike in prodiranje realizma; začetne diskusije o moderni. Prva dva kompleksna dosežka kritike je literarna zgodovina sprejela in ju dopolnila po svoje, tretji je v obravnavani dobi presegal njen interesni krog.

Po teh fragmentarnih uvodnih ugotovitvah je na vrsti pregled nekaterih osebnih kritiških opusov.

Literarna kritika je v prejšnji dobi dosegla vrh v delu Matije Čopa, s katerim se je povzpela na evropsko raven. Nasledniki so daleč zaostajali za njim, med drugim tudi zato, ker so se v glavnem omejevali na sprotno recenziranje domače knjižne produkcije. Prva pomembna priložnost se jim je ponujala ob Prešernovih *Poezijah*. Njihov izid je najprej oznanil kranjsko-nemški literat Jožef Babnik (1847), Prešernov sošolec, ki je objavljal pod psevdonimom Buchenhain. Ustrezno je ocenil prvi dve skupini v *Poezijah*, pesmi ter balade in romance; o sonetih in *Krstu pri Savici* ni izrecno spregovoril; zadel pa je s splošnimi sodbami o Prešernovi pesniški vrednosti, ki ga postavlja daleč na prvo mesto med vsemi slovenskimi pesniki.

Buchenhainova kritika je molče razveljavljala podcenjevalno mnenje Bleiweisa in njegovih somišljenikov o Prešernu. Članek Slovensko pesništvo Frana Malavašiča (1847), ki je izšel takoj za Buchenhainovim, je zavzel povsem nasprotna stališča, dasiravno se to nasprotje ne v enem ne v drugem primeru ni razvilo v izrecno polemiko. Malavašič se izraža v prispodobah: s *Kranjsko čbelico* je slovenskemu pesništvu napočila zora, z *Novicami* je slovenščini zasijalo sonce; slovensko pesništvo premore dve svetli zvezdi, dva klasika, Prešerna in Koseskega; prvi je podoben preganjanemu labodu, ki toži o svoji ljubezenski nesreči, drugi je enak bistrovidnemu orlu, ki ljubi le resne in veličastne predmete. V teh prispodobah se ne oglaša samo izenačevanje, temveč implicitno prvo povzdigovanje Koseskega nad Prešerna. Malavašičev glas je močno odmeval v noviškem krogu in sprožil vrsto podobnih, ki so v naslednjih desetletjih sooblikovali staroslovensko recepcijo pesništva.

Iz nemške regionalne literature izvira še ena kritika Prešernovih *Poezij*, ki je zaradi poznejšega izida (1849a) delovala hkrati kot pesnikova osmrt-

nica. Spisal jo je koroško-nemški literat Vincenc Rizzi; večji del življenja je prebil na Kranjskem in Koroškem, se naučil dobro slovensko in z razumevanjem in simpatijo spremljal dogajanje v slovenski politiki, kulturi in literaturi. V članku o Prešernovem pesništvu podrobno opisuje njegove teme, motive in oblike ter jih primerja z nekaterimi vrhunskimi dosežki svetovne poezije. Zato poznejši Rizzijev biograf Alfonz Gspan utemeljeno sklepa, da je njegova kritika daleč pred Babnikovo in Malavašičevo in je vse do Stritarjeve najgloblja in najpravičnejša (glej Gspan 1960). Vendar je ob prvi objavi izzvenela v prazno; izšla je namreč v časopisu *Deutsche Monatsschrift aus Kärnten*, opozicijskem glasilu brez večjega odmeva med sočasnim nemškim in s skoraj nikakršnim med slovenskim občinstvom (prim. tudi slovenski prevod, Rizzi 1849b).

Nekateri pisci se niso lotevali kritiške problematike z individualnega, temveč z občega izhodišča. To velja najprej za *Janeza Trdino*. Glavni namen njegovega spisa *Pretres slovenskih pesnikov* (1850) je presoja novejšega pesništva, toda zajeti želi tudi starejše pesništvo, ki ni več dosegljivo recepcijskemu obzorju sodobnih bralcev. Zato je Trdinova kritiška obravnava prepletena z zgodovinskimi elementi: to so po časovnem zaporedju urejena pripoved, periodizacija, nakazana podoba razvoja s pospeševalnimi in zaviralnimi momenti ter ugotovitve o razvojni veljavi posameznih pesniških del. Bolj ko se obravnava bliža sodobnosti, bolj se ti elementi umikajo in prepuščajo večji delež kritiški vrednostni presoji.

Trdinova pripoved poteka po kronološkem zaporedju, razdeljenem na dobe, toda te so mu zgolj orientacijski pripomoček, ki ga včasih tudi ne upošteva, ker ga odtehtajo vsebinski razlogi. Prva doba se začne s Pohlinom, začetnikom slovenskega slovstva v 18. stoletju. Sledijo kratke oznake Dajnka, Jarnika, Vodnika, zatem spregovori še o izdajateljih verskih in cerkvenih pesmi ter o zbiralcu ljudskih pesmi Korytku. Druga doba se začne 1830. Med sodelavci *Kranjske čbelice* so obravnavani Kastelic, Žemlja, Zupan in Prešeren, ki mu Trdina pripisuje absolutno prvenstvo, med pesniki *Novic* tako rekoč vsi s Koseskim v ospredju. Zadnji periodizacijski mejnik je leto 1848; takrat se prvič oglašajo morebitni začetniki nove pesniške dobe. V tem časovnem okviru obravnava Trdina pesniške opuse, saj posameznih pesmi ne analizira, pa tudi v življenjepise avtorjev skorajda ne posega.

Že s tem, ko so pesniški opusi postavljeni v časovno zaporedje, je dana možnost, da jih bralec dojema kot sestavne dele razvojnega procesa, toda avtor te spremembe največkrat samo bežno omeni. V njegovi podobi razvoja je najlaže opazna količinska rast. Poleg tega navaja novosti pri jeziku, pri oblikah, temah in motivih, največkrat pa pri temeljni opredelitvi pesništva, ki jo označuje z izrazi 'pesniški čut', 'pesniški zapopadek' in še najpogosteje 'pesniški duh'. Na nastanek in razvoj pesništva vplivajo kulturne in družbene razmere, med njimi še najbolj stanje jezika, v posameznih primerih pa tudi biografske okoliščine, na primer Vodnikov duhovniški poklic, ki ga je oviral pri izvajanju pesniškega poslanstva. Naposled so prvine zgodovinske razsežnosti nakazane pri utemeljitvah vrednostnih sodb: tudi če posamezna pesniška dela ne ustrezajo zahtevi po širini in kvaliteti pesniškega duha, imajo lahko neko razvojno vrednost za jezik ali za nove verzne in pesemske oblike, motive in teme (gl. še Trdina 1952: 188–208).

Fran Levstik je bil vsestranski literarni ustvarjalec, časnikar, urednik, jezikoslovec, filolog, literarni zgodovinar. Med njegovimi številnimi dejavnostmi je ena najbolj poudarjenih kritika. Pri njem je bolj kot pri večini drugih avtorjev treba razločevati med kritičnimi besedili, objavljenimi v tisku ali na kak drug način, na primer v govorih ali korespondenci, in tistimi, ki so ostala za njegovega življenja neobjavljena; njuna količinska deleža sta približno enaka, zato je treba posebej ugotavljati, katera med njimi so ob času nastanka že mogla delovati na občinstvo. Ne glede na ta pridržek je Levstikove kritične spise mogoče razdeliti na več skupin.

Prva skupina obravnava morfološke, sintaktične in jezikovno-stilne težave, ki se začenjajo že pri vsakdanjem pismenem sporazumevanju; z njimi se ukvarjajo zlasti *Napake slovenskega pisanja*.

V odlomku, ki naj bi bil namenjen kritiki Valjavčevih pesmi, so ohranjene samo splošne estetske ugotovitve. Od začetne, da je lepo tisto, kar ugaja očem, avtor po deduktivni poti izpelje sklep, da je estetska ali duhovno lepa tista krepost človeškega duha, ki izvira iz človeških čustev in se razodeva v dejanjih. Na tej osnovi v večji ali manjši meri temelji večina Levstikovih kritičnih spisov.

Med tistimi, v katerih razvija lastne literarnoprogramske zasnove, je na vodilnem mestu *Popotovanje iz Litije do Čateža* (1858). V njem se izmenju-

jejo fiktivni dialoški prizori in opisi, v glavnem utemeljeni na realnosti, vmes pa je tudi nekaj esejističnih odlomkov, v katerih je na kratko označeno stanje slovenske literature in zastavljen program za njen razvoj. Avtor ugotavlja, da imamo Slovenci doslej samo liriko, ne pa popolne literature. Če naj se začnejo razvijati še druge literarne vrste, bo treba gradivo zanje zajemati iz ljudstva. Piše naj se v domači besedi, na podlagi domačega življenja, »da bi Slovenec videl Slovenca v knjigi, kakor vidi svoj obraz v ogledalu« (Levstik 1954: 24). Zato je treba poznati svoj narod in jezik. (Narod pomeni tukaj kmetstvo in druge nižje družbene sloje, ki se obnašajo in izražajo pristno, drugače kot potujčena gospoda.) Tem splošnim ugotovitvam sledijo pripombe o posameznih žanrih. Dramskim delom manjka zgodovinske podlage in jezika, uspešne pa so lahko veseloigre iz kmečkega življenja. Za roman se nakazujeta dve obetavni poti: pobožno narodna, kot je Ciglerjeva *Sreča v nesreči*, in po zgledu Goldsmithovega *Župnika Wakefieldskega* preobrnjena na podlagi slovenskega življa. Že iz ljudskega pripovedovanja je znanih več zanimivih človeških tipov, kot so krošnjarji, vojaški begunci, rokovnjači, deseti bratje, zatem so tu še zgodovinske snovi iz turških bojev. Gradiva je torej dovolj na razpolago. Pri njegovi obdelavi naj bodo v ospredju karakterji upodobljenih oseb. Junak naj misli in dela, označujejo naj ga njegova dejanja. Bistveno je poznavanje človeškega srca ter zapleti in razpleti zgodbe, ogibati pa se je treba pretiranemu opisovanju krajev in oseb.

V nadaljnjo skupino sodijo ocene del drugih avtorjev z umetniškimi težnjami, med drugim Cegnarjevega *Pegama in Lambergarja* in Ciglerjeve *Sreče v nesreči*. Na to skupino se navezuje naslednja s težiščem na kritiki Koseskega. Takoj ob njegovem nastopu v javnosti ga je skupina privržencev okrog *Novic* začela slaviti, Levstik pa je bil eden prvih, ki so podvomili o njegovi pesniški in tudi samo jezikovni veljavi. Ker se je pokazalo, da je Koseski ustvaril le malo izvirnega, ga je Levstik obravnaval predvsem kot prevajalca, zlasti odlomkov iz *Iliade* in Schillerjevih pesmi. Kljub temu je posvetil veliko pozornosti tudi njegovi lastni skromni verzifikaciji. Njegovo pesnitev *Začarana puška* je spremljal od kitice do kitice in ostro ocenjeval njene jezikovne, slogovne in kompozicijske pomanjkljivosti. S Koseskim se je ukvarjal dobri dve desetletji, vendar večji del dognanj o njem ni dočakal objave.

Naposled so tu še Levstikovi filološki in literarnozgodovinski sestavki, ki jih obravnavamo drugje, čeprav jih je urednik njegovega zbranega dela uvrstil med kritične spise.

V povzetku je mogoče ugotoviti, da je Levstik kot kritik temeljil na estetskih in umetnostnih pogledih razsvetljenskega klasicizma s posameznimi elementi predromantike in romantike. Slovstvo je podrejal narodnostnemu načelu in ga obravnaval v tesni zvezi z narodno ideologijo in od nje vodenim praktičnim delovanjem. Po njegovem prepričanju mora slovstvo prebujati narodno zavest in vzgajati bralce z estetskimi vrednotami, to pa je dosegljivo samo s postopnim razvojem.

Josip Stritar je vstopil v slovensko javnost razmeroma pozno, vendar prepričljivo, kot sourednik izdaje Prešerna (z Levstikom in Jurčičem) in kot avtor kritično-esejističnega uvoda vanjo. Esej o Prešernu (1866) se začenja z opisom njegovega življenja. Ker pa so pravo pesnikovo življenje njegove poezije, si kritik prizadeva v njih odkriti avtorjevo notranjo podobo. Najprej ugotavlja, da pesnik čuti isto kot navadni ljudje, le veliko močneje; to čutenje je poseben pesniški dar, drugi pa je ta, da je zmožen dajati svojim občutkom podobo, jih oživljati. Ena glavnih sestavin pesniškega dela je vsebina, pesniški značaj ali ideja. Pri Prešernu sta na prvi pogled določljivi osrednji vsebinski temi ljubezen in domoljubje, toda za tem se skriva nekaj širšega in vse zaobjemajočega, namreč hrepenenje po idealu in disharmonija med idealom in življenjem. Druga temeljna sestavina dela je njegova oblika. Dovršeno je umetniško delo le, če sta ideja in oblika enako lepi, če sta med seboj v popolnem soglasju. Kritik nato pregleduje posamezne izbrane pesmi po vrstnem redu v zbirki *Poezije* in opisuje njihove oblikovne lastnosti. Pri sonetih izpostavlja primerjavo s Petrarko, pri čemer naš pesnik nikakor ne zaostaja za slavnim prednikom. Stritar v povzetku trdi, da je Prešeren prejel pesniškega duha od stvarnika, izkušnje od življenja, formalno omiko si je pridobil z učenjem pri antičnih in novejših klasikih, pri svojem narodu in pri drugih umetnostih. Tako si je razvil okus, ki ga vodi pri tem, da izbere za vsako misel primerno obliko. Je klasik, zrasel iz domačih tal.

Po ugodnem sprejemu in odmevu tega spisa je Stritar nadaljeval z rubriko Kritična pisma (*Slovenski glasnik* 1867–1868) in zatem s Pogovori (*Zvon* 1870). Za začetek ugotavlja, da je pri razvoju poezije nujno potrebna kritika, ki ločuje dobro od slabega in odgovarja na temeljna vprašanja: kdo naj poje, kaj naj se poje, kako naj se poje.

Pesnik čuti podobno kot vsi ljudje, le bolj živo, in daje svojim čutom primerno podobo v jeziku, ki mu je snov in orodje. Za to se mora učiti in vaditi,

poleg tega so mu potrebne življenjske izkušnje, zdrava pamet in domišljija. Vse to zadostuje za lirskega pesnika, ne pa še za redke velikane duha, ki so obenem pesniki in preroki, v njih sta povezani lepota in resnica, poezija in filozofija.

Kaj naj se opeva, ni mogoče natanko opredeliti, zadostovati mora približek: opeva naj se tisto, kar zbuja v bralcu takšne misli in čute, kakršni so navdajali pesnika pri ustvarjanju. Poezija v preteklih dobah se je največkrat zaustavljala pri ljubezni in vinu; v sedanjosti je pogost predmet domoljubje, toda to je preveč abstraktno. Določen, omejen predmet pa mora imeti vsaka pesem.

Pri poeziji ali nasploh pri umetnosti je bistvenega pomena oblika, tesno zvezana z idejo. Oblika v širšem pomenu pove, kako utelesiti misli, kakšno podobo jim dati, v ožjem pomenu pa govori o prozodiji, verzih, rimah, in tako naprej. Za ta namen mora pesnik temeljito obvladovati svoje edino orodje, jezik.

Pri obliki poezije vlada nasprotje med resničnim in ponarejenim, tako da drugo po obsegu daleč presega prvo. Pristna pesem pa naj ne bo narejena, ampak rojena. Pri ustvarjanju pesmi sta glavna dogodka spočetje in porod, toda ustvarjalec nima pod nadzorom ne enega ne drugega. Ustvarjanje torej poteka v prvih fazah nezavedno, šele potem prodre v zavest.

To so nekateri splošni poudarki Stritarjevih zgodnjih kritičnih spisov. Treba bi jih bilo dopolniti vsaj še z njegovimi izvajanji o verzu, rimi in blagoglasju ter o dramatiki in gledališču. Namesto tega obračamo pozornost na polemike, ki se jih ni branil, kadar je bil izzvan. Tako so mu nasprotniki ob njegovem spisu o Prešernu očitali, da je popolnoma zamolčal Koseskega. Stritar je v odgovoru zavrnil neutemeljeno enačenje Koseskega z Goethejem in Schillerjem in pristal kvečjemu na primerjavo s pesniškim retorikom Klopstockom in prevajalcem Homerja Vossom. Pod kritično lupo je vzel najnovejši izdelek Koseskega, prevod Byronove epske pesnitve *Mazepa*. Prevod marsikje ni razumljiv, v njem je cela vrsta očitnih slovničnih in stilističnih napak; precej jih je povezanih s tem, da je prevajalec brez potrebe spreminjal verzno in kitično shemo izvirnika. Za potrditev svoje ocene je Stritar v nekaj dneh sam prevedel daljši odlomek iz *Mazepe* in s tem dokazal svojo neprimerno večjo literarno kompetenco.

Glavna dela *Frana Levca* so literarnozgodovinska in uredniška, na primer šolski rabi namenjena slovenska slovstvena zgodovina, biografski eseji, zbrana

in izbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev. Vse to je upoštevano na primernejših mestih v tem poglavju naše razprave. Ostane še kritika kot glavno določilo preostalih spisov. Njenim zahtevam še najbolj ustreza polemika o heksametru (Levec 1878, gl. tudi Levstik 1958: 87–93). Poleg tega ne smemo pozabiti na Levčevo dolgoletno uredništvo *Ljubljanskega zvona*, kjer je obravnaval posamezne avtorje, zlasti začetnike, s svojevrstno mešanico kritiške in mentorske vloge.

Janko Kersnik je nastopil s cikličnim predavanjem Razvoj svetovne poezije proti koncu leta 1877, objavljeno pa je bilo v prvih januarskih številkah *Slovenskega naroda* (Kersnik 1878).

Uvodna razlaga sledi poti od univerzalnega do parcialnega. Vse dogajanje na svetu je podvrženo naravnim zakonom. Organsko sledi spreminjanju neorganskega, biološke danosti človeškega življenja spremljata potek zgodovine in razvoj kulture. Majhen izsek tega dogajanja je poezija, ki je v širšem pomenu svobodno, individualno predstavljanje idealnega v primerni, popolni obliki, v ožjem pomenu pa je predstavljanje idealnega z besedo. Je najstarejša umetnost, stara toliko kot človeški govor, zato lahko zasledujemo njene različne pojavne oblike skozi zgodovino. V preteklih dobah sta bili podlagi slovstvu vera in mitologija. V sedanjosti pa je kulturno delo človeštva dospelo na tako stopnjo, da je treba spoznavati svet v njegovi objektivnosti, zato bo odslej vednost prava in edina podlaga literarnemu razvoju.

Drugi, obsežnejši del Kersnikovega spisa je namenjen pregledu poezije od starega Orienta in antike prek srednjega veka, renesanse in baroka do klasicizma, romantike in realizma. Ta pregled izpričuje avtorjevo solidno razgledanost po starejših in sočasnih literaturah. V njem navaja okrog sto pesniških imen, ki pa razen sodobnih večidel izhajajo iz šolskega pouka in literarnozgodovinskih priročnikov.

Na prvi pogled zbujata pozornost dve posebnosti teksta. Presenetljiva je raba termina 'romantika' kot oznaka za nekatera območja srednjeveške in renesančne poezije; bolj natanko rečeno za provansalsko trubadursko, francosko trouversko, del italijanske renesančne poezije (Ariosto, Tasso), potem za vse špansko in portugalsko pesništvo od srednjega veka do srede 17. stoletja ter za nemški Minnesang in Meistersang. Skladno s tem literaturo prve polovice

19. stoletja, za katero se je ravno ta čas udomačeval izraz 'romantika', Kersnik poimenuje 'nova romantika'.

Ta terminološka posebnost ni zbujala kaj dosti odmeva. Povsem drugače je bilo s pojmom 'realizem', o katerem so že potekale živahne diskusije, a v tem času na Slovenskem, pa tudi v marsikateri drugi periferni evropski literaturi, še ni bil utrjen. Pri Kersniku se literarnozgodovinski pojmovni okvir, po katerem romantiki sledi realizem, komaj opazno preliva v kulturno- in idejnozgodovinskega, ki teži k temu, da bi se v njem vzpostavila tipološka pojmovna dvojica idealizem–realizem. Od tod njegove trditve, da je pri sodobnih angleških in francoskih pisateljih na idealizem prišel realizem, da se pri Björnsonu idealizem narodne povesti lepo in mehko strinja z realizmom, ali da se pri Turgenjevu preko življenja polnega realizma polaga srebrni pajčolan zdravega idealizma. Te izjave so se vključevale v dolgotrajne diskusije o problemu realizma v slovenski literaturi.

Kar zadeva druga vsebinska določila poezije od razsvetljenstva naprej, operira Kersnik s pojmi 'narodno' in 'umetno', s tem da mu 'umetno' v sedanjosti pomeni isto kot 'moderno evropsko'. Ko si prizadeva najti skupni imenovalec za razvoj svetovne poezije v vseh dobah, se naposled dokoplje do spoznanja, da se spreminja le njena forma, bistvo pa ostaja isto.

Franu Celestinu še najbolj pripada kratka in splošna oznaka, da se je zavzemal za socialno kritični realizem in s tega vidika presojal slovenske pesnike in pisatelje. Potrdilo za to je najti v njegovi študiji Naše obzorje, ki se je nadaljevala skoraj v celotnem letniku *Ljubljanskega zvona* (Celestin 1883).

V uvodu je kratko označil romanski, nemški in ruski kulturni svet v nedavni preteklosti in sedanjosti. To mu je bilo primerjalno izhodišče za analizo idejno- in kulturnozgodovinskega obzorja štirih slovenskih pesnikov in pisateljev – Levstika, Jenka, Stritarja, Jurčiča –, ki jih je podrobneje interpretiral. Med dosežki te interpretacije je tudi trditev, da ima najširše obzorje Stritar, toda zaradi tega je odtujen od slovenske družbene in duhovne realnosti.

Že v drugi polovici osemdesetih let se je v obzorju slovenske literarne kritike pojavila problematika t. i. nove struje ali slovenske variante naturalizma in kmalu zatem evropske moderne, povsem je prevladala v devetdesetih letih in

pozneje. Vendar je to ostajalo zunaj dosega literarne vede, saj se je ta še dolgo v 20. stoletje ukvarjala predvsem z večstransko analizo realizma.

Pedagoška, strokovna in poljudna publicistika

S študijsko reformo (1849), s katero so bili liceji odpravljeni in gimnazije podaljšane na osem let, je prišel med nove učne predmete tudi domači, to je v naših deželah slovenski jezik z literaturo. Za ta namen so šolske oblasti spodbujale pisanje novih učbenikov. V skladu s splošno historično usmeritvijo humanističnih ved je zraven pouka sodobnega jezika sodila njegova zgodovina, ki je vključevala tudi osnove starocerkvenoslovanščine. Odločitev za tako zamejeno učno snov je bila izpeljana iz ene tedanjih vodilnih jezikoslovnih teorij, na Kopitarjevih temeljih zgrajene Miklošičeve panonske teorije. Po njej je slovenščina najbližja sorodnica starocerkvenoslovanščine, zato so ju njeni privrženci poimenovali staro- in novoslovenščina, to terminološko in pojmovno rešitev pa so prenesli še na slovstveno zgodovino, kjer je obveljala skoraj do konca 19. stoletja.

Največ izkušenj pri pouku slovenščine, tri desetletja, je imel dotlej za sabo Fran Metelko. Zdaj se je hitro prilagodil novim zahtevam in pripravil rokopisni učbenik z naslovom *Pismenica ali zgodovinsko razvitje in razcvetje slovenskega jezika z njega naj imenitnejšimi spominki od začetka pisanja do sedanjega časa.* Uporabljal ga je pri pouku, vendar ga ni izdal v tisku, le posamezni odlomki iz njega so izšli v periodiki. Po Josipu Marnu, ki je Metelku posvetil kar tri letnike svojega glasila *Jezičnik* (9–11, 1871–1873), vsebuje *Pismenica* najprej staroslovensko slovnico, izbor iz glagolskih in cirilskih rokopisov ter iz Brižinskih spomenikov. Njen novoslovenski del pa je prosto preveden iz Čopove slovstvene zgodovine (ali po Marnovo: knjigopisja) z nekaterimi Metelkovimi dodatki, zlasti o podrobnostih abecedne vojske. Deli se na štiri dobe, od katerih sta prvi dve povsem v znamenju verskega slovstva. Od Trubarja do Hrena je doba krivoverstva; od Hrena do Marka Pohlina je doba pravoverstva; s Pohlinom se je začelo pisanje o posvetnih rečeh; na začetku najnovejše dobe je Kopitar s svojo slovnico pokazal pravo pot za izboljšanje slovenščine.

Na Kopitarjevo in Metelkovo slovnico ter na redke novejše publicistične poskuse, denimo na Matijo Majarja in Ivana Valjavca, se je opiral Anton Janežič, avtor *Slovenske slovnice s kratkim pregledom slovenskega slovstva ter z*

malim cirilskim in glagoliškim berilom za Slovence (1854). Slovstvenega pregleda je v knjigi približno za 40 strani. Po uvodnih podatkih o slovanskih jezikih in pisavah postavlja začetek staroslovenskega pismenstva v 9. stoletje. Obravnava Brižinske spomenike, napis na vojvodskem stolu in obred ustoličevanja, nato glagolsko in naposled cirilsko pismenstvo. Novoslovensko slovstvo sestavljajo tri dobe: od 16. stoletja do 1770 (konča se s Pohlinom), od 1770 do 1843 (do začetka izhajanja *Novic*), od 1843 do današnjosti. Dobe si sledijo po logiki preprostega, neargumentiranega naštevanja. Pripoved se zadržuje strogo v mejah jezikovnega in slovstvenega dogajanja brez posegov na druga področja in brez iskanja pojasnil ali vzročnih zvez. Še najbolj razvidna rdeča nit v njej je napredovanje slovenskega jezika po razširjenosti in kakovosti.

Janežičev učbenik je dosegel deset izdaj in je bil za dalj časa eden glavnih virov, po katerih se je oblikovala podoba slovenskega slovstva v šolski recepciji. Pri tem so sodelovala tudi berila za višje razrede gimnazij, ki jih je v petdesetih in šestdesetih letih pripravljal Franc Miklošič. Vsebinsko ogrodje jim večinoma dajejo poljudnoznanstveni sestavki. Poleg tega je v njih razmeroma veliko ljudskega pesništva in pripovedništva. Umetna lirika prevladuje nad beletristično prozo. Po deležu prešernian je mogoče sklepati, da je bil Miklošič eden prvih, ki so bili prepričani o pomembnosti Prešerna. Poleg sodobnih slovenskih avtorjev je prevedenih besedil še največ iz slovanskih jezikov. V prvem delu berila za osmi razred so zbrani starocerkvenoslovanski in slovenski teksti, ki sodijo v zgodovino slavistike in slovenistike, v drugem delu je pregledana novejša strokovna literatura (Miklošič 1865). S tem sta tudi Miklošič in njegov sourednik v drugi izdaji Ivan Navratil dodala svoja prispevka k oblikovanju šolske podobe naše stroke.

Že prej naj bi bila namenjena za šolsko rabo antologija Ivana Macuna *Cvetje slovenskiga pesničtva* (Trst 1850) z nadnaslovom *Cvetje jugoslavjansko z dodanimi cveti iz drugih slavjanskih vertov*, s kratkim uvodom o poetiki in z dodanimi *Piesmotvori iz ilirskoga*. Naletela pa je na kritične sodbe, ki so grajale predvsem jezikovno mešanico z iliršino, vendar niso opazile ali vsaj ne poudarile dejstva, da imajo opraviti s prvo antologijo slovenskega pesništva, podprto z literarnoteoretičnim pojmovnim ogrodjem. Ker Macunovo delo ni bilo odobreno za šolske namene, je avtor po tej zavrnitvi opustil misel na nadaljevanje in je objavil le njegov uvod z naslovom *Kratko krasoslovje o pesničtvu* (v hrvaščini, Zagreb 1852).

Kjer je spodletelo Macunu, je pozneje uspelo Janežiču, ki je med drugim izdal tudi dve antologiji. *Cvet slovenske poezije. S kratkim navodilom o pesniških izdelkih za gimnazije in realne šole* (1861) je bil namenjen za nižjo stopnjo, *Cvetnik slovenske slovesnosti* (1868) pa za višje gimnazije in realke. Urejeni sta bili podobno kot Macunov zbornik, v skladu z literarnoteoretičnim naukom o slovstvenih zvrsteh in oblikah, le da je bil njihov razpored za spoznanje drugačen.

Janez Trdina, ki je bil v šestdesetih letih 19. stoletja gimnazijski profesor na Reki, je ob nedeljah predaval dijakom reške gimnazije o slovenski književnosti kot neobveznem dodatnem predmetu. Predavanja so se ohranila v nepopolnem dijaškem zapisu. Po mnenju urednika Trdinovega zbranega dela Janeza Logarja je nekakšen uvod vanje neobjavljen spis *Najnovejša zgodovina slovenska*, ki obravnava glavne poteze slovenskega narodnega značaja, pomen in posledice pokristjanjevanja, turške vojske, kmečke punte, kulturno vlogo protestantske cerkve v reformaciji in katoliške v naslednjih stoletjih (Trdina 1952a). Sama predavanja *Slovenska literatura* se začenjajo z jezikovno zgodovino, kjer Trdina ugotavlja, da starocerkvenoslovanski jezik ni slovenski, kakor menijo mnogi in se pri tem sklicujejo na napačno razumljenega Miklošiča. Edina priča o najstarejši slovenščini so Brižinski spomeniki. O jeziku v srednjem veku je mogoče sklepati samo po ljudskih pesmih. Gotovo je bil pod močnim in dolgotrajnim vplivom nemščine. Na bolje se je spreminjal šele od konca 18. stoletja, zlasti s Kopitarjem in z Vodnikom (Trdina 1952a).

Slovenska literatura se začenja v 8. stoletju, ko so nastali Brižinski spomeniki. Toda pokristjanjenje in hkratna izguba politične samostojnosti sta imeli za posledico razdrobitev slovenskega ozemlja, podrejenost ljudstva tuji zemljiški gospodi in duhovščini ter nemško kolonizacijo. Slovence so rešile pred ponemčevanjem šele turške vojske. Slovenska literatura se je vnovič začela v 15. stoletju, o čemer pričajo napisi po cerkvah in najdba starega rokopisa, najverjetneje Stiškega. V 16. stoletju se je po zaslugi verskih reformatorjev začelo pisati, Slovenci so dobili pravopis in tiskarno v Ljubljani, zbudila se je zavest o skupni slovenski pripadnosti. V protireformaciji je bilo pomembno slovstveno delovanje škofa Hrena. V naslednjih sto letih je slovenska literatura čisto zaspala. Na novo se je začela šele s Pohlinom, ki ima kljub jezikoslovnemu čudaštvu velike zasluge kot domoljub in kot učitelj Valentina Vodnika. Nekoliko v neskladju s tem je malce pozneje začetek nove literature povezan z ustanovitvijo Zoisovega »društva«. Odslej posveča Trdina več pozornosti posa-

meznim piscem: predstavlja Zoisa, Vodnika, Kopitarja, Ravnikarja, Metelka in naposled najpodrobneje med vsemi Prešerna. Njegovo življenje opiše z vrsto anekdot. Z njegovim jezikom in zunanjo obliko opravi bolj na kratko, tudi pri ljubezenski motiviki se ne ustavlja kaj dosti, pač pa se natančno ukvarja z njegovim odnosom do slovenstva. Razlaga več pesmi z narodno-obrambnimi motivi, a tudi refleksije o pesniškem poklicu tolmači bolj v povezavi z nacionalno kot s socialno tematiko. S Prešernom se kurz slovenske literarne zgodovine izteka, poznejši pesniki od sodelavcev *Novic* do Levstika so deležni le še nekaj kratkih pripomb.

Trdinov prikaz starejše književnosti je pomanjkljiv, čeprav bi se vsaj s protestantizmom lahko bolje seznanil že pri Kopitarju; o katoliški dobi samo nekaj sluti in *Pisanic* sploh ne omeni. Ob tem, ko izkazuje veliko pozornosti Kopitarju in Metelku, se le bežno dotakne Čopa pri razlagi Prešernove elegije v njegov spomin. Sistematično išče dokumentarno gradivo le v izjemnih primerih, ko zbira biografska pričevanja o Prešernu.

Predmet Trdinovega spoznavnega interesa je slovenska literatura ali slovstvo (izraza rabi sinonimno), ki se mu bliža z vidika del in z vidika avtorjev. K vsebinskemu opisu del sodijo snovi, motivi, ideje, 'pesniški čut'. Pri jeziku mu gre za to, kaj prispevajo dela k razvoju slovenščine, vprašanja o obliki pa se izčrpajo z nekaj navrženimi pripombami o metru in verzu. Obravnava avtorjev zajema potek življenja, poklic, literarno-kulturne dejavnosti ter oceno pomena. Samo pri najbolj izpostavljenih se pokaže, da Trdina pojmuje pesništvo kot izraz notranjega doživljanja. Poleg posameznih avtorjev in del se ustavlja še pri nekaterih skupinah in glasilih. Nadrejenih literarnozgodovinskih kategorij, kot gibanje, tok, smer, še ne pozna. Dobe oziroma njihove začetke uporablja zgolj kot pripomočke za kronološko orientacijo.

Trdinove trditve, ki izpričujejo težnjo k samostojnemu pretresu dejstev, so se s časom spreminjale. Najbolj so se zaostrila njegova stališča o pokristjanjevanju Slovencev in izgubi državne samostojnosti. Protestantskim piscem priznava zasluge za vnovičen začetek slovstvenega delovanja, očita pa jim pokvarjeno slovenščino; od začetka bolj izpostavlja luteranski verski odklon, pozneje bolj poudarja latentno nevarnost ponemčevanja. Podobno dvoumna sta njegov odnos do razsvetljenega absolutističnega režima in do francoske vladavine v Ilirskih provincah. Nasploh se v Trdinovi upodobitvi zgodovine 'slovensko'

čedalje bolj razločno enači z 'ljudskim', medtem ko so višji sloji čedalje bolj dosledno prikazani kot tuji ali potujčeni in zato do slovenskega naroda brezbrižni, če že ne celo sovražni. Iz prvotne nevtralne drže se izčisti dejavnost angažiranega zgodovinarja, ki je zavezan nacionalni ideji in kritičen do vsega, kar ji nasprotuje ali jo ovira.

Fran Levec je na začetku poklicne poti poučeval slovenščino na goriški gimnaziji. Po dijaških zapiskih njegovih predavanj iz leta 1871–1872 je bil v naslednjem letu narejen prepis, ki ga je pozneje najbrž sam uporabljal pri pouku in se je z nadaljnjim prepisovanjem širil tudi na nekatere druge šole (Levec 2003).

Levec sodi med tiste avtorje, ki delijo svoj predmet na staroslovensko in novoslovensko območje. Na staroslovensko pripadajo poglavja o glagolskem in cirilskem slovstvu ter o Brižinskih spomenikih; dodatno je orisan še razvoj slavistike z Dobrovskim, Šafárikom, Kopitarjem in Miklošičem. Začetek novoslovenskega slovstva postavlja podobno kot Trdina že v 15. stoletje, torej pri tem upošteva skoraj samo jezikovnozgodovinske kriterije. Dobe novoslovenskega slovstva segajo od Trubarja do Vodnika in od Vodnika do marčne revolucije, končajo pa se s sodobnostjo, ki jo je najlaže opredeliti po desetletjih. Osrednja vloga je namenjena Prešernu, ki ga Levec obravnava po Stritarjevem zgledu: začne z obširnim življenjepisom, sledijo mu sumarična oznaka Prešernovega pesništva in podroben opis posameznih pesmi, usklajen z razporeditvijo zbirke *Poezije*. Zadnji del Levčevega kurza obravnava sodobnike. Po bežnem pregledu noviških literatov je osredinjen na Levstika, Jenka in Stritarja. Njegova pripoved se večinoma ukvarja s posameznimi avtorji, do splošnih sklepov se povzpne samo tam, kjer primerja tiste, ki pesnijo po klasičnih vzorih, in novejše, ki ustvarjajo po zgledih ljudskega pesništva.

Trdino in Levca loči vrsta razlik, četudi sta si razmeroma blizu po času delovanja. Trdina živi na Reki v neslovenskem narodnostnem in družbenem okolju; njegov predmet tam ni obvezen, zato mu ni treba upoštevati kake predpisane vsebinske sheme, ampak lahko svobodno izreče več tistega, kar v resnici misli. Levec poučuje obvezen šolski predmet v domačem okolju, torej mora biti lojalen in se strogo držati učnega načrta. Znotraj tako določenih meja pa se ne zadovolji z enostavnim sledenjem zaporedju dogodkov, ampak se tu in tam spušča v problemske diskusije, sprašuje se, zakaj so stvari potekale ravno tako

in ne drugače; pri iskanju razlage za spremembe v literaturi včasih posega tudi v sorodno dogajanje na drugih območjih.

V naslednji generaciji šolnikov proti koncu 19. stoletja je prevzel skrb za slovenske učbenike in berila Jakob Sket. Najprej je samo dopolnjeval Janežičeva dela, potem jih je celo vrsto zasnoval čisto na novo. Njegova *Slovenska slovstvena čitanka za sedmi in osmi razred srednjih šol* (1893; druga, predelana izdaja 1906) se od Janežičevih učbenikov razlikuje po tem, da ni več sestavljena po teoretičnih, temveč po zgodovinskih kriterijih, in od Miklošičevih beril po tem, da vsebuje literarnozgodovinske komentarje in opombe, ki se združujejo v pregledno celoto. Pri Sketu si v jasno razčlenjeni periodizacijski shemi sledijo srednjeveška, protestantska, katoliška doba, prerod slovenskega slovstva (prehodna ali Pohlinova doba 1765–1795, Vodnikova doba 1795–1830, Prešernova doba 1830–1843) in najnovejša doba narodne prosvete. Med prvo in drugo izdajo je malo vsebinskih sprememb: pri izboru besedil so omejene na manjši premik v korist novejših, v literarnozgodovinskem komentarju pa je panonsko teorijo o starocerkvenoslovanskem jeziku in slovstvu zamenjala makedonska teorija. Poleg Sketa, ki je napisal večji del spremnih tekstov, so posamezne odlomke prispevali še Mihael Lendovšek, Fran Levec, Rajko Perušek, Simon Rutar in Fran Wiesthaler.

Sketovo knjigo je temeljito ocenil France Kidrič; to je bila njegova prva strokovna objava. V njej je grajal neekonomično razporeditev snovi, ki se ni znala izogniti prepogostemu ponavljanju v različnih kontekstih, in zastarelo vrednotenje, ki ni bilo pravično velikemu delu izbranih novejših avtorjev (Kidrič 1906).

Poleg izbora obveznih in pomožnih učbenikov je še marsikaj podobnega izhajalo v periodiki, večinoma v srednješolskih izvestjih; to so bili predvsem nekateri spisi Frana Zakrajška, Ladislava Hrovata in Janka Lebana. Nadaljnja literarnozgodovinska strokovna dela pa so nastajala brez povezav s šolo.

Berilo o slovenski književnosti (rokopis iz l. 1861) je uvodno predavanje k tečaju slovenščine, ki ga je imel Fran Levstik v tržaški Slavjanski čitalnici. Namenjeno je občinstvu različnih narodnosti in zaradi tega širše zastavlja vsebinsko problematiko. Obravnava položaj slovanskih, posebej južnoslovanskih jezikov, in med njimi slovenščine. Nasprotuje temu, da bi jo opustili v prid ilirščine ali poenotene slovanščine, namesto tega se zavzema za njeno kulti-

viranje. Dodatna pojasnila in vzporednice išče v tem, po kako različnih poteh so se veliki evropski jeziki izoblikovali iz narečij. Najbolj posnemanja vreden zgled za slovenščino vidi v stari grščini, ki je poznala štiri knjižna narečja, pa je vendar bila splošno razumljiva vsem njenim govorcem. Potem začrta obris zgodovine slovenskega jezika, združenega s slovstvom. V prvi fazi, s Trubarjem, Dalmatinom in Bohoričem, je v ospredju praktično gojenje jezika; na začetku 19. stoletja nastopi s Kopitarjem in Metelkom jezikoslovje, z Vodnikom in Prešernom posvetna poezija ter z *Novicami* proza.

Izpričano je, da je Levstik nadaljeval ta predavateljski tečaj, vendar je njegov rokopis izgubljen. Poleg tega velja omeniti še dve njegovi nedokončani literarni biografiji.

Prešernovo življenje (rokopis iz leta 1863): neposreden povod za ta spis je dal nemško-kranjski literat Ludvik Germonik, ko je nameraval pisati o Prešernu. Levstik se je čutil dosti bolj poklicanega za obdelavo te snovi, vendar je ob poskusu ugotovil, da zanjo še nima dovolj potrebnega gradiva in znanja, kakor tudi nihče izmed Slovencev ne. Že čez tri leta pa je moral spremeniti mnenje ob Stritarjevem eseju o Prešernu, ki je bil deležen njegovega popolnega priznanja.

Vodnikovo življenje (rokopis iz let 1867–1870): Levstik je pripravljal kritično izdajo celotnega Vodnikovega opusa pri Slovenski matici, toda zaradi sporov z njenim vodstvom so izšle samo Vodnikove pesmi 1869 in nekaj drobnih odlomkov iz predvidenega nadaljevanja. Tudi ta rokopis je ostal v zapuščini.

Josip Marn je po študiju teologije učil na ljubljanski gimnaziji verouk in slovenščino. Vodil je knjižni odsek Slovenske matice in bil nekaj let njen predsednik. Izdajal je *Jezičnik* (1–30, 1863–1892), prilogo lista *Učiteljski tovariš*, in pisal zanjo najprej jezikoslovne prispevke, kmalu pa se je docela posvetil literarni zgodovini. V številnih člankih je obdelal veliko slovstvenih delavcev iz preteklosti in sedanjosti; pri tem je dajal prednost duhovnikom pred laiki in vernikom pred svobodomisleci. Navajal je le nujna življenjepisna dejstva, toliko bolj pa si je prizadeval za oris del. Ker je bil v dobrih odnosih z urednikoma *Novic* Bleiweisom in *Zgodnje danice* Jeranom, je lahko dopolnjeval opise avtorjev iz njunega kroga z doslej neznanimi podrobnostmi. Nasploh so njegovi podatki preverjeni in zanesljivi.

Najprej je pisal samostojne članke, med drugim najobširnejše o Metelku, ki mu je namenil kar tri letnike svojega glasila, in o Kopitarju, ki mu je pridružil še Čopa in Prešerna. V zadnjih desetih letnikih pa je prispevke povezal s skupnim naslovom *Knjiga slovenska,* podrobneje opredeljenim po časovnem zaporedju stoletij. Ta povezava je le zunanje kronološka in ne izpričuje kake razvite predstave o zgodovini. Edina izjema je srednji vek, ki ga je opisoval z več strani, pritegnil etnografske, zgodovinske, cerkvene, kulturne razmere in umestil vanje slovstveni razvoj. Pri tem je navajal različna, tudi nasprotujoča si stališča vodilnih poznavalcev, preden se je odločil, kateremu se bo pridružil.

Fran Levec je v Stritarjevem *Zvonu* leta 1879 objavil biografske študije o Vodniku, Prešernu, Čopu in Jenku pod skupnim naslovom *Odlični pesniki in pisatelji slovenski*; prvotno je nameraval nadaljevati predstavitve, vendar je ostalo samo pri teh, ker je revija prenehala izhajati (Levec 1965).

V uvodu se sklicuje na to, da ne namerava pisati strokovnjaško, temveč poljudno. Vendar se pod živahno razgibano esejistično ubeseditvijo skriva enotna miselna zgradba, ki je skupna vsem študijam tega cikla. Začenja se s potekom življenja obravnavane osebnosti, kjer si sledijo rojstvo, otroštvo v družinskem krogu, šolanje in študij, poklicna pot, javno delovanje, zveze z vrstniki in znanci, smrt in pogreb; nato so na vrsti zunanja podoba in značajske lastnosti; naposled so navedene glavne značilnosti ustvarjalnega dela, njegovi dosežki in pomen.

Življenjepisni podatki v prvem sklopu so oprti na več različnih virov: na objave v tisku, na uradne dokumente, na izjave prič, na avtobiografske in memoarske spise. Dobršen del teh virov je bil prvikrat uporabljen za biografske namene. Na primer: Levec po smrti vsakokratne naslovne osebe na široko opisuje pogrebne slovesnosti, kar je v opaznem nasprotju s pomanjkanjem javne pozornosti zaživa in deluje kot znak zapoznelega družbenega priznanja.

V drugem sklopu so združene poteze zunanjega in notranjega portreta ali opis zunanjega videza v zrelih letih in karakternih lastnosti. Te si sledijo po logiki preprostega naštevanja; za Prešerna so na primer značilne duhovitost, pravičnost, dobrodelnost, nesebičnost, same pozitivne lastnosti, ki se izpričujejo v konkretnih situacijah; med njimi je edina slabost pretirana ljubezen do vina v poznejših letih.

Tretji sklop sestavlja sumaričen opis glavnih dosežkov. Čopovi so tile: napisal je slovensko literarno zgodovino, pripravljeno kot gradivo za Šafárika; bil je pravi duhovni oče *Kranjske čbelice*; zaslužen je za vodstvo in zmago v abecedni vojski; Prešernu in drugim je bil svetovalec in mentor v pesniških in estetskih zadevah. Vendar je treba upoštevati, da je bil Čop receptivna natura, Prešeren pa produktivna. Prešerna je rodila nemška romantična šola, tako kot vse naše umetno pesništvo. V spisu o Prešernu je kot neizpodbitno dejstvo navedeno, da je prav on stvarnik slovenskega pesništva; pri tem se Levec sklicuje na Stritarjev esej ob izdaji Prešernovih poezij, v katerem je že povedano vse bistveno. Prešeren pa je tudi stvarnik slovenskega pesniškega jezika, ker je uveljavil naglasno načelo in mero v umetnem pesništvu ter obogatil njegove zunanje oblike.

Spis Ivana Macuna *Književna zgodovina Slovenskega Štajerja* (1883) je bil najprej namenjen za zbornik Slovenske matice o Štajerski. Ko ta ni izšel, je avtor spreminjal koncept; zaradi tega je delo neizenačeno, govori z deželnega vidika, ne upošteva pa jezikovnega in nacionalnega, predvsem v dobah, ko nacionalni vidik še ni bil relevanten.

Anton Trstenjak je v monografiji *Slovensko gledališče* (1892) zbral podatke o gledališču od najstarejših časov do sedanjosti, opisal zgodovino gledaliških predstav in dramatične književnosti ter poročal o novem, pravkar zgrajenem deželnem gledališču.

Theodor Elze, rojen v Altenu pri Dessauu, je postal prvi pastor obnovljene nemške protestantske občine v Ljubljani, ki jo je vodil od 1852 do 1865. Tu se je začel zanimati za zgodovino reformacije v slovenskih deželah, trajen interes zanjo je ohranil tudi po preselitvi v severno Italijo in vse do smrti. Njegova dela obravnavajo med drugim vpliv tübingenske univerze na razvoj protestantizma v slovenskih pokrajinah, organizacijo protestantske cerkve in šole ter biografije njunih glavnih osebnosti, v njih so objavljeni viri in bibliografsko opisani protestantski tiski po glavnih žanrih; vrh Elzejevega opusa je knjižna izdaja Trubarjeve korespondence (1897). Na njegove bibliografske, biografske in faktografsko zgodovinske ugotovitve, podobno kot na Dimitzove, so se sklicevali poznejši raziskovalci še v 20. stoletju.

Celotni slovstvenozgodovinski pregledi

Poleg obveznih in pomožnih učbenikov, o katerih je že tekla beseda (Metelko, Janežič, Trdina, Levec, Sket), so zdaj na vrsti dela, ki si prizadevajo zajeti slovensko slovstvo v celotnem obsegu, sicer pa imajo komaj kaj skupnega razen tega, da niso namenjena predvsem za šolsko rabo. Nekatera so pisana v slovenščini in rabijo za seznanjanje domačega občinstva s slovenskim slovstvom (Kleinmayr, Glaser). Druga so objavljena v nemščini (Čop-Šafárik, Klun, Simonič), v češčini (Macun, Murko) in hrvaščini (Macun) ter v ruščini (Pypin-Spasovič); namenjena so seznanjanju različnih krogov tujega občinstva s slovenskim slovstvom na bolj poljudni ali na znanstveno-strokovni ravni. Med njimi so samostojne knjižne objave, pa tudi članki v enciklopedijah in tematskih zbornikih; te praviloma spremljajo jezikoslovni prispevki, vezani na isto snov, šele oboji skupaj pa dajejo popolnejšo podobo obravnavanih pojavov.

Čopov prispevek za drugo izdajo Šafárikove literarne zgodovine je bil napisan in oddan že leta 1831. Šafárik se je pri priči lotil redakcije, vendar je rokopis po spletu okoliščin obležal med njegovimi neizpolnjenimi načrti. Šele po njegovi smrti je Josef Jireček izdal južnoslovanski del njegove zapuščine (1864 in 1865). V tej izdaji je bil Čopov delež prilagojen skupnemu konceptu. Njegova prvotna razporeditev po dobah je bila nadomeščena s kratkim kronološkim pregledom pisateljev in obširnejšim sistematskim pregledom del, razdeljenih po strokah od jezikoslovja prek matematike, naravoslovja in tehnike do teologije, pri čemer so obsežnejša poglavja še podrobneje razčlenjena. Tako so bili periodizacijski in sintetični literarnozgodovinski poudarki iz prvotne Čopove verzije zabrisani, bolj je bila izpostavljena njena biografsko-bibliografska razsežnost. Zaradi tega so nekateri strokovni bralci imeli to delo predvsem za bibliografijo in so upravičeno trdili, da je po tem vidiku v treh desetletjih od nastanka do objave v marsičem zastarela. Poleg tega je Šafárik med urejanjem zagrešil nekaj zmotnih sodb, ki so zašle tudi v poznejšo recepcijo. Čopova verzija je bila dostopna samo redkim posameznikom, ki so se seznanili z njo v prepisu, zadržanem za morebitno ločeno izdajo. S pridom jo je uporabljal Metelko v *Pismenici;* posamezne odlomke je povzemal Klun; torej le ni bila povsem brez odmeva in vpliva. Vendar je razmerje med Čopovim prvotnim prispevkom in Šafárikovo končno redakcijo postalo nekoliko bolj znano slovenski javnosti šele dosti pozneje, po izidu razprave Ivana Kunšiča Doneski k zgodovini književne zveze med Čehi in Slovenci (1899).

Prvi, ki je v slovenščini objavil članek Slovensko slovstvo (izdano v *Drobtincah* 1849, toda napisano že 1846), je bil Matija Majar. Njegov začetek je videl v Brižinskih spomenikih, potem je takoj preskočil na protestantizem in Trubarja ter razdelil celotni potek z letnicami od najstarejšega časa prek 16. stoletja do 1760 ali 1770 in od tod do 1843. V starejših obdobjih se je opiral na Kopitarja in Šafárika, v novejših si je pridobil boljši razgled po štajerskih in koroških slovstvenih razmerah kakor po kranjskih; razmeroma obširno se je razpisal o Vrazu in ilirizmu, Prešerna, Čopa in *Kranjsko čbelico* pa je zanemaril.

Majarju je sledil Ivan Valjavec z daljšim spisom Slovenska slovstvena zgodovina (*Slovenska Bčela* 1853, v nadaljevanjih). Ravnal se je večinoma po Metelkovih predavanjih, tu in tam se je skliceval tudi na Šafárika. Obširneje je obravnaval predvsem starocerkvenoslovansko slovstvo približno do 11. stoletja, le proti koncu spisa se je ukvarjal s slovenskim od reformacije do sodobnosti.

Vinko Fereri Klun je v petdesetih letih prispeval vrsto člankov o zgodovini slovenskega slovstva v nemško-kranjski periodiki. Zbrane v celoto je zatem objavil v ruskem prevodu (*Russkaja beseda*, Moskva 1859) in predelano v spisu Die slovenische Literatur (*Oesterreichische Revue* 1864, v nadaljevanjih in kot separat).

Klun zmotno zatrjuje, da je njegov spis prva skica vse slovenske literarne zgodovine. Začenja z Brižinskimi spomeniki, ki da so nastali pred Cirilovo dobo, le zapisani so bili pozneje. Temu dodaja, da imajo najstarejši ruski spomeniki iz 11. stoletja predloge v slovenskem jeziku. Razen te skope, enigmatične pripombe ne pove nič več o srednjeveškem slovstvu, temveč preskoči na 16. stoletje, ko se je začelo slovensko pisanje v sklopu reformacije. Tam obravnava Trubarja, Krelja, Dalmatina in Bohoriča, v katoliški dobi pa Hrena, Kastelca, Svetokriškega, Schönlebna, Valvasorja in operoze. O Pohlinovih zaslugah govori s precejšnjimi pridržki, pretirava pa pri trditvi o velikem vplivnem območju njegovega krožka. Klunovo pozornost pritegne Linhart kot zgodovinar, ne kot literat. Vodniku priznava prvenstvo na vseh področjih slovstvene dejavnosti. Podobno slavi Kopitarja, po katerem bi morali poimenovati to dobo; šele nato vpelje v obravnavo Zoisa. Na začetku 19. stoletja je opaziti splošen preobrat v nacionalnih zadevah. Po suši v dvajsetih letih se je v tridesetih začelo novo gibanje. V naslednjem desetletju je preraslo v splošno zahtevo po enakopravnosti narodov, ki jo je spremljal napredek slovenstva po

vseh družbenih slojih. Na slovstvenem področju se to kaže v Smoletovem in Korytkovem zbiranju ljudskih pesmi. Umetno pesništvo je dobilo nov vzgon s *Kranjsko čbelico*. V abecedni vojski je Čop uveljavil estetske kriterije. Prešeren se je izkazal kot nedosegljivi vrh slovenske poezije. V poznih tridesetih in štiridesetih se začne poučno in vzgojno pisanje v prozi in se posebej v *Novicah* razširi na jezikoslovje, zgodovinopisje in naravoslovje. Klun našteva vrsto imen z vsakega teh področij. Presenetljivo mu poleg klasikov Vodnika in Prešerna velja za najpomembnejšega sodobnega slovenskega pesnika Toman, ne pa Koseski, ki ga ima v glavnem za prevajalca in ga v ničemer ne povzdiguje nad druge noviške literate. Pri zgodovinopisju, ki ga zastopata Hicinger in Trstenjak, ugotavlja, da narodno prebudna vrednost njunih objav odtehta njihovo dvomljivo strokovno kvaliteto.

Klun nima jasnih periodizacijskih kriterijev, pri njihovi rabi je ponekod nedosleden. Čeprav piše v nemščini, se v tej fazi prišteva med Slovence. Nasploh jim izraža naklonjenost, a je večkrat kritičen do njihovih slabosti. Zavzema se za odprtost narodnega gibanja v svet in nasprotuje njegovemu zapiranju v deželne in etnične meje. Tokrat pa še ni sledu o njegovem poznejšem narodnem odpadništvu, ki se je zgodilo iz političnih razlogov proti koncu šestdesetih let.

Ivan Macun, ki je bil skoraj dve desetletji gimnazijski profesor v Zagrebu, je leta 1863 prispeval pregled slovenske literature v geselskem članku Jihoslované (III Literatura, 1. slovenská) za češki *Slovník naučný* pod glavnim uredništvom Františka L. Riegerja. S to objavo je bila slovenska literatura prvikrat predstavljena v solidni enciklopedični publikaciji, dostopni češkemu in širšemu slovanskemu strokovnemu občinstvu. Uredništvo *Slovníka* je precej skrajšalo češko verzijo članka; črtalo je predvsem takšne razlikovalne podrobnosti, ki bi utegnile zabrisati osrednjo pripovedno linijo. Macun je ob istem času v Zagrebu objavil daljšo, hrvaško verzijo v Gajevih *Narodnih novinah* ter v separatnem natisu z naslovom *Kratak pregled slovenske literature sa dodanim riečnikom za Slovence*; dodal je nekaj pesmi Vodnika, Prešerna in Koseskega ter slovarček, ki naj bi olajšal dostopnost teksta slovenskim bralcem. Ti se niso kaj dosti odzivali niti na enciklopedični članek niti na njegovo razširjeno hrvaško verzijo. Vendar je Macunov spis zanimiv zaradi nekaterih vsebinskih poudarkov. Brižinski spomeniki in drugi srednjeveški teksti po njegovem ne sodijo v slovensko, temveč v staroslovansko slovstvo. Zgodovina slovenskega se deli na tri dobe: od Trubarja do Japlja služi slovenščina samo cerkvenim namenom; od

Japlja do 1843 se poleg tega uporablja tudi za pouk književnikov; v dobi *Novic* postane jezik stalno in nepogrešljivo sredstvo za vsestranski razvoj naroda. Macun v primerjalni oceni, ki upošteva vidike recepcije in vpliva, postavlja Koseskega nad Prešerna. Ta mu je čisto lokalen avtor, čigar obzorje ne presega meja Kranjske, Koseski pa ni le najpomembnejši slovenski pesnik, temveč tudi politični voditelj naroda. Po tem poudarku se članek konča s sumaričnim pregledom ljudskega slovstva (Macun 1863).

Trije literarnozgodovinski pregledi (Macun 1863, Klun 1864, Čop-Šafárik 1864) so izšli približno ob istem času, vendar je videti, da brez medsebojnega sodelovanja (Macun je sicer poznal Klunovo zgodnejšo rusko objavo iz leta 1859). Tem pregledom, ki se obračajo na širše avstrijsko (nemško, češko, hrvaško) občinstvo, se pridružuje pogled od zunaj, v ruski knjigi *Obzor istorii slavjanskih literatur* (1864), ki sta jo napisala Aleksander N. Pypin in Vladimir Spasovič (Włodzimierz Spasowicz); druga, predelana in znatno razširjena izdaja z naslovom *Istorija slavjanskih literatur* je izšla v dveh delih 1879–80, njen nemški prevod 1880–84 in češki prevod 1880–82. Zlasti nemški prevod je bil zelo odmeven tudi na Slovenskem. Nanj so se sproti odzivali kvalificirani knjižni poročevalci, kot Levec in Wiesthaler. Njihove recenzije je pozneje povzel in strnil Štrekelj v predavanjih o zgodovini slovenskega slovstva. Tam pozitivno ocenjuje osnovno Pypinovo težnjo po enakopravnosti slovanskih narodov med seboj kakor tudi z drugimi narodi. Po Štrekljevem mnenju namerava Pypin dokazati, da slovanski prerod ne nasprotuje evropski civilizaciji, ampak jo pospešuje. V nasprotju z usmeritvijo celotnega dela pa je njegov prikaz slovenskega slovstva pomanjkljiv in nezanesljiv, ker se tudi v drugi izdaji opira na zastarelo strokovno literaturo; ne pozna niti Marnovega *Jezičnika* niti Stritarjevega spisa o Prešernu, njegov glavni vir je še vedno Macunov članek v Riegerjevem *Slovniku naučnem*. Bolj pretehtan je Prijateljev poznejši pogled na to delo, kjer ugotavlja, da Pypin kljub izbiri snovi ni temeljit poznavalec slovanskih literatur, temveč je njegov glavni cilj kritika ruskega družbenega in duhovnega življenja. Pri tem ga pomanjkljiv razgled nad predmetom in krajevnimi razmerami zapelje v protislovje z njegovimi nekdanjimi nazori. Če je prej pristajal na model kulturnega preroda z izhodišči v ljudskih jezikih, ki se razvijajo k višjim ciljem vsak po svoji poti, zdaj ne razume, zakaj slovenska literatura nastopa samostojno, ločena od hrvaške, in vidi v tem nevarno grožnjo za njen obstoj (Prijatelj 1906b).

Prvi literarnozgodovinski pregled v knjižni obliki, pisan v slovenščini, je *Zgodovina slovenskega slovstva* Julija Kleinmayra (1881). To delo je ambiciozno po namerah, toda skromno po dosežkih. Izhaja od delitve na staroslovensko in novoslovensko slovstvo, ki pa sta drugače razporejena kot na primer pri Levcu. Na začetku staroslovenskega je poglavje o Brižinskih spomenikih, ki so označeni kot staroslovenski z novoslovenskim vplivom. Ta del se konča s poglavjem o slovenščini pred Trubarjem. Pri novoslovenskem sta reformacijska in protireformacijska oz. katoliška doba združeni. Začetnik druge novoslovenske dobe je Japelj. Zadnji obdobni mejnik je določen z začetkom izhajanja *Novic*.

Kleinmayrovo knjigo sta ocenjevala Jagić in Levstik. Medtem ko se Jagić omejuje na staroslovenski del in opozarja na nekaj napak ob identifikaciji srednjeveških rokopisov, Levstik zastavlja obravnavo bolj na široko, saj njegova kritika zavzema po obsegu skoraj za polovico Kleinmayrove knjige. Nekakšen vodilni motiv so mu vedno nova in nova opozorila na avtorjeve biografske in bibliografske zmote, vmes pa razpravlja o problematičnih ključnih točkah njegove predstavitve. Ob vprašanju o slovenščini pred Trubarjem pogreša materialne dokaze za njen obstoj. Pri Vodniku razčiščuje vsebinska in oblikovna razmerja do ljudskih pesmi in pretresa to vprašanje tudi pri Vodnikovih sodobnikih. Pri Prešernu ocenjuje odnos do nemških zgledov, ki ga omeji na zunanjo obliko, in nadaljuje razpravo o njegovi pogrešani pesniški zapuščini. Najpodrobneje se ukvarja s Koseskim: po nemških začetkih opisuje razvoj njegove slovenske verzifikacije, med katero je največ prostih prevodov, namesto pristnega pesniškega čustva je polna bobneče retorike, pri tem pa ne greši le v stilnem pogledu, temveč tudi proti osnovnim slovničnim pravilom. Toda ti očitki ne letijo samo na Koseskega, hkrati so naperjeni proti prevladujočemu delu staroslovenske javnosti, ki je nekaj desetletij videla v njem najboljšega ali enega med najboljšimi slovenskimi pesniki. Levstik naposled popravlja ali dopolnjuje nekaj Kleinmayrovih podatkov o samem sebi, o Stritarju in o ustanovitvi Slovenske matice, za zaključek pa postreže s seznamom Kleinmayru neznanih piscev, knjig in rokopisov ter izpostavlja njegove slovnične in sintaktične napake (Levstik 1881).

Istega leta, ko je izšla Kleinmayrova knjiga, je Franc Simonič prispeval poglavje o slovenski literaturi v zborniku *Die Slovenen* (1881) pod uredništvom Josipa Šumana. Njeno zgodovino deli na tri obdobja: od Trubarja do Pohlina, od Pohlina do začetka izhajanja *Novic*, od začetka *Novic* do seda-

njosti. Srednjemu veku se izogne s trditvijo, da so bili starejši zapisi Trubarju in sodobnikom popolnoma neznani in zato niso mogli vplivati na nastajanje književne tradicije. Prvo obdobje novoslovenske književnosti, katere utemeljitelj je Trubar, se je začelo z vzpostavitvijo verske protestantske dejavnosti v slovenščini in z možnostjo njenega širjenja na vse južnoslovansko območje, končalo pa se je v naslednjih dveh stoletjih s propadom pisnega jezika in književne dejavnosti; to so gojili le posamezni katoliški duhovniki, ki so se izogibali upoštevanju jezikovno bolj dognanih protestantskih knjig. V drugem obdobju igrata glavni vlogi prvi slovenski pesnik Vodnik in nesporni pesniški prvak Prešeren. V tretjem obdobju se razmahneta pesništvo in pripovedništvo; hkrati je to čas slave Koseskega, ki ga mnogi postavljajo nad Prešerna, sam Simonič pa je do tega precej zadržan. Sledijo sklepna izvajanja o ljudski pesmi in o kajkavski književnosti na Slovenskem, kulturnem pojavu, ki je izumrl že pred pol stoletja (Simonič 1881).

Glaserjeva *Zgodovina slovenskega slovstva* (1–4, 1894–1900) je veliko bolj obsežna in zahtevna kot Kleinmayrova. Upošteva vse slovstvo, tudi znanstveno in poučno-zabavno. To področje je zlasti v novejših razdobjih obširnejše in bolj razčlenjeno od leposlovnega, zato je avtor pritegnil k sodelovanju nekaj specialistov za posamezne vede (za teologijo, pravo, pedagogiko). Glaserjeva periodizacija se od začetkov do leta 1848 ravna po občezgodovinskih mejnikih, od tega časa dalje pa po vodilnih slovstvenih osebnostih, najprej po Bleiweisu in potem po Stritarju. Znotraj vsake dobe si sledijo zgodovinski, kulturni in slovstveni pregled, ponekod so med zadnja dva vrinjeni še tuji literarni vplivi. To pa je samo uvod v daleč najobsežnejši del, biografije in bibliografije pisateljev; te so podane v opisni obliki, razvrščene po strokah in združene v leposlovne na eni in znanstvene ter poučno-zabavne na drugi strani. Ta shema je najbolj razvita pri obravnavi druge polovice 19. stoletja.

Glaser si je postavil zahteven načrt, vendar se je že po vmesnih rezultatih izkazalo, da mu očitno ni bil kos. Takšno je bilo tudi prevladujoče mnenje strokovne kritike, ki je večinoma izražala odklonilne sodbe o njegovem delu. Vatroslav Oblak (1895) je zavračal pretirano kopičenje biografskega in bibliografskega gradiva brez pravega reda ter pogrešal prikaz slovstvenega razvoja, povezanega s kulturnim, znanstvenim in družbenim dogajanjem. Po Oblakovi smrti je Fran Vidic nadaljeval kritično spremljavo Glaserjevega dela s podobnimi ugotovitvami (1896–1900). Nenavadno ostro je z Glaserjem obračunal

Karel Štrekelj v neobjavljenih univerzitetnih predavanjih o zgodovini slovenskega slovstva (1899). Sicer priznava, da za pisanje literarne zgodovine manjka še precej pripravljalnih del, vendar se sme od pisatelja pričakovati vsaj samostojna in kritična obdelava že znanega gradiva. Pri tem pa je Glaserjevo delo povsem nezadostno. Ima samo to zaslugo, da je zbral raztreseno in v različnih virih skrito snov, ne zna pa je primerno predstaviti. Ob biografskem in bibliografskem balastu se literarnozgodovinska stran popolnoma izgubi. Celo najbolj hvaljeno lastnost dela, namreč skrbno navajanje vseh mest, kjer se govori o isti stvari, spremlja nenavadna nemarnost v citatih: skoraj četrtina je napačnih. O vsaki avtorjevi trditvi se mora bralec sam prepričati. Tudi za bibliografijo je knjiga neuporabna zaradi mnogih netočnosti v navajanju. Skratka, Glaserjevo delo po Štrekljevem prepričanju kljub vloženemu trudu še vedno ne ustreza potrebam (Štrekelj 2012).

Univerzitetna slavistika

Katedra za slovansko filologijo na dunajski univerzi je bila ustanovljena leta 1849, nanjo je bil prvi poklican Franc Miklošič. V treh in pol desetletjih do upokojitve (1885) se je uveljavil kot vodilni slavist svoje dobe; ukvarjal se je s primerjalnim jezikoslovjem, etimologijo, slovnico, izdajal je starocerkvenoslovanske spomenike, jih filološko obdelal, izjemoma je obravnaval ljudsko epiko. Pozneje je bil na dunajski univerzi Matija Murko kot privatni docent (1897–1902).

Zamisel obče slavistike se je po dunajskem zgledu širila na druge avstrijske univerze. V Gradcu se je dotedanji praktični pouk slovenščine, ki je po odpravi liceja potekal na univerzi, leta 1867 preoblikoval v katedro za slovansko filologijo. Prvi je na njej predaval Gregor Krek do upokojitve (1902), za njim Matija Murko do odhoda v Leipzig (1917). Druga graška slavistična profesura je bila ustanovljena proti koncu 19. stoletja kot dodatno tematsko težišče na prostoru, ki je bil najbližji pretežno ali delno slovenskim deželam, in je imela glavni poudarek na slovenistiki. Na to katedro je najprej kandidiral Vatroslav Oblak (1893) in že začel predavati, a zaradi prezgodnje smrti ni dočakal izvolitve za profesorja. Za njim je bil izvoljen Karel Štrekelj (1896); kot prvi je izčrpno predaval o slovenskem jeziku, literaturi in folklori, in to tudi v slovenščini. Po smrti ga je nasledil Rajko Nahtigal (1912–1919). Že med svetovno vojno se je v Gradcu habilitiral Fran Ramovš (1917).

Slovansko filologijo so gojili tudi v Pragi in Zagrebu, vendar je ni tam predaval še noben slovenski strokovnjak. Tik po prvi svetovni vojni sta se v Zagrebu habilitirala Fran Ilešič in Ivan Grafenauer; še prej (1911) je v Pragi poskusil doseči habilitacijo Ivan Prijatelj, a se je poskusu pred zaključkom postopka odpovedal.

Krek

Gregor Krek je študiral klasično filologijo v Gradcu in slavistiko na Dunaju. Bil je prvi profesor slovanske filologije na graški univerzi, kjer je povzdignil svojo stroko na znanstveno raven, in soustanovitelj ter redni sodelavec celovške revije *Kres*.

Naslov Krekovega glavnega dela *Einleitung in die slavische Literaturgeschichte und Darstellung ihrer älteren Perioden* (1874) izpričuje, da je zagovarjal koncept enotne slovanske filologije in si vsaj načelno prizadeval zajeti ta kompleksni predmet v vsem razponu teoretičnih pogledov in metodoloških možnosti. Na ravni celote slovanskega sveta je vztrajal vse dotlej, dokler se je zadrževal pri najstarejših dobah, ki še niso bile jezikovno razvejene, in se omejeval na ljudsko ustno ustvarjanje, ki ga je le težko, če sploh, mogoče ujeti v pojmovno mrežo empirično historične obravnave. Domnevati smemo, da je to eden od razlogov, zakaj je njegovo temeljno delo ostalo samo uvod v slovansko literarno zgodovino, do napovedanega prikaza njenih starejših dob pa sploh ni dospel.

Pri utemeljitvi svojih teoretičnih izhodišč je opredelil samo pojem literatura, ne pa tudi pojma zgodovina. Bržkone se mu je zdelo samoumevno, da je kakršnakoli relevantna filološka dejavnost možna le v zgodovinsko razvojni perspektivi. V uvodnih besedah k drugemu delu monografije je v obeh izdajah (Krek 1874: 141–146; Krek 1887: 477–483) postavil naslednje teze: materni jezik je glavni kriterij za določanje nacionalnosti, ker je neposredni izraz notranjega življenja, organ celotne zavesti neke narodne skupnosti. Jezik in narod se medsebojno pogojujeta. Jezik je tesno povezan z literaturo, ki je celota v pisani in govorjeni besedi ohranjenih duhovnih proizvodov naroda. Tako pojmovana literatura je tehtno merilo kulturnozgodovinskega pomena naroda, skupaj z jezikom in religijo določa njegovo osebnost, to je, njegovo nacionalnost, zato je mogoče celo reči: literatura *je* narod. Med narodovo literaturo in zgodovino vlada recipročno razmerje: le narod s pomembno zgodovino lahko ustvarja

zares pomembno literaturo. Toda ta trditev pušča povsem ob strani tradicionalno ustno slovstvo, to pa lahko uspeva tudi pri t. i. nezgodovinskih narodih, ki nimajo niti pisnega izročila niti umetne literature. Zato je širši pojem literature, ki vključuje tudi ustno slovstvo, upravičen zlasti pri obravnavi starejših zgodovinskih dob.

Navedena izhodišča odpirajo možnosti za utemeljitev nacionalnih literarnih zgodovin. Krek kot zagovornik enotne slovanske literarne zgodovine torej ni zanikal upravičenosti slovenske, temveč ji je prispeval nekaj zgledno obdelanih poglavij.

Njegovo najpomembnejše delo s tega področja je razprava o Celovškem rokopisu, v kateri je ta pomembni spomenik srednjeveškega pismenstva prvič objavil in komentiral. Razprava se dotika vprašanj kodikologije, paleografije, datacije oz. kronologije, zgodovinskih okoliščin nastanka, jezika, vsebine, namena, ciljnega občinstva. Prava literarnozgodovinska vprašanja pa so načeta le v sklepnem delu, kjer avtor primerja Celovški rokopis z Brižinskimi spomeniki in s Stiškim rokopisom. Krek je tukaj nakazal nekaj temeljnih ugotovitev in domnev, ki so jih poznejše raziskave potrdile in poglobile, denimo o jezikovno-narečnem substratu, o kraju nastanka rokopisa, o uvrstitvi v tradicijo molitvenih obrazcev.

Druga razprava iz istega leta obravnava pred kratkim odkrita papeška pisma iz Britanskega muzeja, ki zadevajo versko-, kulturno- in političnozgodovinska vprašanja v razmerjih med Rimom, nemško cerkveno organizacijo in cirilometodijsko misijo v Veliki Moravski in Panoniji. Tudi tukaj prikazane okoliščine nastanka starocerkvenoslovanske književnosti sodijo po Krekovi zamisli v zgodovino slovenskega slovstva.

Edini Krekov tekst, ki se ukvarja s celotnim časovnim razponom slovenske literarne zgodovine, je spis *Die slovenische Literatur* (1891). Obsega dvajset strani, napisanih po naročilu za enciklopedično delo *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild*. Je poljudno informativen, namenjen je predvsem neslovenskemu laičnemu občinstvu. Navzlic temu je iz njega mogoče razbrati nekatere avtorjeve temeljne poglede na slovensko literarno zgodovino.

Članek govori samo o pismenstvu in literaturi v ožjem pomenu, toda to je povezano s konceptom celotne edicije, ki je predvidevala od literature ločene obravnave jezika in ljudskega slovstva.

Periodizacija slovenske literarne zgodovine pri Kreku ni razložena, njegove terminološke oznake v tem pogledu niso jasne in usklajene. Avtor še ne uporablja obdobnih pojmov 'razsvetljenstvo', 'romantika', 'realizem', dasiravno so se ob njegovem času že uveljavljali tako v nemški kot v slovanskih literarnih zgodovinah. Namesto najbolj razširjenega nemškega izraza 'Wiedergeburt' za slovanski 'preporod' ali 'prerod' in njegove nacionalne različice daje prednost večpomenskemu terminu 'Renaissance'. Največ težav pri razumevanju povzroča njegova nedosledna raba izrazov 'staroslovensko' in 'novoslovensko'. V najstarejši dobi pozna dve območji slovenskega jezika in književnosti: karantansko (ki mu včasih pravi tudi noriško) in panonsko. Tega izrecno poimenuje za staroslovenskega, pri karantanskem ne navaja ustrezne oznake. Razmerje med njima ocenjuje kot razliko med narečji istega jezika. Edini ohranjeni spomenik karantanske slovenščine so Brižinski spomeniki. Nasprotno je Panonija zibelka vse poznejše slovanske literature, panonska stara slovenščina je sanskrt vseh slovanskih jezikov. Vendar v slovensko literarno zgodovino sodi poleg Brižinskih spomenikov samo prva faza starocerkvenoslovanskega slovstva, nastala v času tamkajšnjega delovanja Cirila in Metoda, ki pa je spričo poznejšega zgodovinskega razvoja ostala zgolj epizoda. Primoža Trubarja ima Krek za začetnika novoslovenske literature, toda nasproti temu je zanj že Celovški rokopis (v prej obravnavani razpravi) izrecno novoslovenski, in celo v podpisu k ilustraciji iz Brižinskih spomenikov stojita skupaj oznaki 'Neuslowenisch' in 'X. Jahrhundert'.

Izhod iz tega navideznega protislovja je treba poiskati pri avtorju, ki je najbolj »kriv« zanj, pri Miklošiču. Ko je po sočasnih bizantinskih poročilih raziskoval selitve Slovanov, je ugotovil naslednja dejstva: a) del Slovanov je prestopil Donavo in se usmeril na jug, kjer je prevzel ime Bolgari; b) del Slovanov je krenil v noriške Alpe; njihov jezik bi bilo mogoče imenovati noriškoslovenski, a Miklošič ga imenuje novoslovenskega; c) del Slovanov se je ustalil v Panoniji; njihov jezik imenuje panonskoslovenski ali staroslovenski; č) del Slovanov je ohranil svoja selišča na spodnji Donavi; njihov jezik imenuje dakoslovenski. V tej zvezi ne omenja hrvaškega in srbskega jezika, ker ju ne šteje za del slovenske etnične in jezikovne celote.

Iz teh navedkov je med drugim mogoče razbrati, da izraza 'staro-' in 'novoslovenski' ne pomenita le časovno ločenih, temveč tudi simultane pojave. Če se uporabljata kot periodizacijski oznaki brez podrobnejše dodatne razlage, lahko iz tega izvirajo hude zadrege.

Ne glede na to je razvidno, da se pri Kreku novoslovenska literatura kot sklenjen nadindividualen pojav začenja s Trubarjem. Reformacija je doba njenega prvega razcveta, protireformacija doba upada. Sledi doba njene renesanse nekako od zadnjih desetletij 18. stoletja naprej in nova doba ali sodobnost, katere mejnik je začetek izhajanja časopisa *Novice* (1843), dasiravno avtor skoraj hkrati opozarja tudi na nove tokove z začetkom v letu 1848.

Krekov literarnozgodovinski pregled opisuje predvsem avtorje in dela, do neke mere v novejših dobah tudi časnike in časopise ter institucije in gibanja. Od opisov se le kdaj pa kdaj povzpne k vrednostnim sodbam, ki so bolj nakazane kot izdelane, ostajajo pa umirjene in se izogibajo vsakršni spekulaciji. Potek literarnega dogajanja tu in tam povezuje s širšimi zgodovinskimi procesi, ob tem kvečjemu omenja kak zunanji vpliv, kak pospeševalni ali zaviralni faktor; vprašanja o morebitnih zakonitostih ali determinizmih pa se sploh ne dotakne. Še bolj zadržan je pri sodobni literaturi, ki jo samo zabeleži ter skoraj docela opušča utemeljitev selekcije in vrednotenje. Večino teh potez je mogoče pojasniti z omejenim obsegom in popularizacijskim namenom spisa.

Štrekelj

Karel Štrekelj je študiral slavistiko, klasično filologijo in primerjalno jezikoslovje na Dunaju, doktoriral je 1884, se habilitiral 1886, zatem bil privatni docent in obenem urednik slovenske izdaje državnega zakonika; od 1896 do smrti 1912 je bil profesor na graški univerzi. Raziskoval je slovensko historično slovnico, dialektologijo in etimologijo; urejal in izdajal je zbirko *Slovenske narodne pesmi* (1895–1912, nedokončano). Poleg tega je v letih 1899–1901 predaval v slovenščini o zgodovini slovenskega slovstva od začetkov do sodobnosti. To je bil nasploh prvi celotni kurz o tem predmetu; v letih 1904–1905 ga je delno ponovil, a ga ni dokončal in ga niti pozneje ni več utegnil pripraviti za objavo. Po sodbi redkih kasnejših poznavalcev je to bila dotlej najboljša slovenska literarnozgodovinska sinteza in povsem na ravni tedanje evropske literarne vede, le da je bil njen vpliv omejen na vsakokratni krog poslušalcev.

Rokopis je namreč dočakal objavo šele ob stoletnici avtorjeve smrti (*Zgodovina slovenskega slovstva* I–II, 2012; III–IV, 2014).

Štrekelj v uvodu najprej navaja načelna stališča o literarni zgodovini, ki so dobesedno prevzeta po Pypinu; temu sledi obširen kritičen pregled virov in sekundarne literature. V središču obravnave pa so življenja in dela avtorjev, dopolnjuje jih širok spekter jezikovnih, kulturnih in družbenih razmer, nujnih za vznik in delovanje slovstva. Te razmere so v vsaki dobi drugačne in pogojujejo nastanek različnih slovstvenih zvrsti. Vrsta takšnih enkratnih zgodovinskih pojavov se združuje v dinamičen razvojni proces, v katerem slovensko slovstvo napreduje od fragmentarnih začetkov v srednjem veku prek pretežno verske književnosti protestantskega in katoliškega izvora ter funkcijskih zvrsti razsvetljenskega posvetnega slovstva do vznika umetne literature v poznem 18. stoletju. Ta se vzpne do nenadnega viška pri Prešernu, potem pa v dobi po marčni revoluciji postane množična; v njej uspevajo različne literarne in polliterarne zvrsti, zlasti prve čedalje bolj upoštevajo estetske kriterije. Pravi nosilec celotnega razvojnega procesa je narod, zato je slovstvena zgodovina tukaj pojmovana kot psihologija naroda.

Poleg zgodovinsko razvojne je treba upoštevati tudi sistemsko perspektivo in se vprašati, kaj sestavlja predmet preučevanja, ki se imenuje 'slovensko slovstvo'. Odgovor na to se zdi na prvi pogled preprost: to je slovstvo v slovenskem jeziku. Kot mejne primere je treba dodati dela v tujih jezikih, ki so bili v rabi tudi na Slovenskem (zlasti nemščina in latinščina) in so jih pisali slovenski avtorji, ali pa so dela ne glede na poreklo in kraj bivanja avtorjev ali kraj objave bila po vsebini povezana s slovensko problematiko. Starejši slovenski pisci so bili razen redkih izjem dvo- ali večjezični, ker jih je v to silil sociolingvistični položaj slovenščine. To se je začelo spreminjati v dobi razsvetljenstva z začetkom preroda, množičen pa je postal ta proces šele v drugi polovici 19. stoletja.

Pri natančnejšem določanju predmetnega področja literarne zgodovine, zlasti pri vprašanjih o mestu ljudskega slovstva, o uvrščanju starocerkvenoslovanske pismenosti v slovensko, o domnevni vlogi glagolice na Slovenskem ali o zanikanju zgodovinske prednostne vloge protestantizma, je Štrekelj zastopal moderna stališča. Nekoliko izjemni so bili samo njegovi pogledi na starejše kajkavsko slovstvo, ki ga je obravnaval kot del slovenskega. To pa se je zgo-

dilo brez ustrezne argumentacije. Štrekelj se namreč nikjer načelno ne izjasni o slovenski narodnostni pripadnosti kajkavcev, le tu in tam mu pri obravnavi posameznih piscev uide kaka izdajalska pripomba v to smer. Torej lahko samo posredno sklepamo, da so jezikoslovni in narodopisni razlogi, ki so govorili v prid bližini kajkavščine s slovenščino, pri njem pretehtali nad kulturnozgodovinskimi in državnopolitičnimi, ki so pričali o razlikah med njima.

V Štrekljevi literarni zgodovini prevladuje biografsko-bibliografska metoda, dopolnjujejo jo nastavki historične metode. Splošna problematika zgodovinskih dob je na kratko predstavljena le na začetkih in ponekod na koncih poglavij, najobsežnejši prostor pa zavzemajo opisi individualnih življenj in opusov, večinoma razvrščenih po kronološkem zaporedju. Štrekelj si prizadeva sestaviti kolikor mogoče natančne in popolne življenjepisne podobe. Poleg slovstvenih del v ožjem pomenu upošteva prispevke avtorjev na vseh področjih javnega delovanja, zlasti na verskem, kulturnem in znanstvenem. Stvarne in biografske podrobnosti navaja iz primarnih virov, a še pogosteje in bolj izčrpno iz strokovne literature. Pri vsem tem se ne more izogniti eni glavnih načelnih težav biobibliografske metode, namreč temu, kako naj uskladi individualne življenjske in ustvarjalne poti s kolektivnim zgodovinskim dogajanjem. Ker je njegova pozornost usmerjena predvsem v življenja in dela posameznih piscev, so nadindividualni pojavi in procesi, kot skupine, šole, tokovi, gibanja, pri takšnem postopku podrejeni biografski shemi; zaradi tega prikaz celote neizogibno utrpi večjo ali manjšo škodo.

Štrekelj je bil narodno zaveden Slovenec in po svetovnonazorskem prepričanju zmeren liberalec. Te orientacije pa v svojih spisih ni postavljal v ospredje, marveč je želel biti zagovornik objektivne znanosti. Zgodovinske akterje je ocenjeval po njihovem celotnem delu in si prizadeval, da bi bila spoznanja o njih kompleksna in nepristranska. Kadar je pri raziskovanju preteklosti naletel na osebnosti z nasprotujočimi si vlogami, je iskal razloge, ki govorijo v prid tako eni kot drugi strani. Poskusil je biti pravičen Trubarju in Hrenu, Kopitarju in Čopu, Bleiweisu in Levstiku, Koseskemu in Stritarju. V vsem tem lahko zasledimo prizadevanje za nepristranskost, dosegljivo iz zgodovinske distance. Preteklost je hotel prikazati takšno, kakršna je po njegovem dejansko bila, prizadeval si jo je presojati predvsem po njenih lastnih, sočasnih merilih. Te namere pa se ni mogel dosledno držati, ampak je v praksi kombiniral to skupino kriterijev s kriteriji sedanjosti. Kljub vsem prizadevanjem za objek-

tivno spoznavanje namreč ni mogel shajati brez aksiomatičnih predpostavk o dejavnikih, ki vplivajo na podobo preteklosti.

V zadnji posledici sta takšna dejavnika narodnost in zgodovina, pojmovani brez vsakršnih metafizičnih komponent. Narodnost je relativno statičen dejavnik, njena glavna določila ostajajo nespremenljiva, odkar je bila etnogeneza Slovencev v zgodnjem srednjem veku končana. Zgodovina je dinamičen dejavnik; zgodovinski razvoj poteka v glavnem progresivno, kljub oviram nezaustavljivo napreduje in v zadnji fazi pripelje do splošne osvoboditve ter neomejene konkurence ustvarjalnih sil. Narodnost se izraža na tak način in v takšni meri, kot ji to dopuščajo zgodovinske razmere. Slovensko slovstvo, pojmovano kot psihologija naroda, se torej kaže kot rezultanta medsebojnega učinkovanja narodnosti in zgodovine.

Štrekelj na začetku srednjega veka opozarja na izgubo samostojnosti ter na okrnjeno socialno strukturo; spričo tega je bilo izražanje narodnosti na dolgi rok prizadeto. V dobah, v katerih je prevladovalo versko slovstvo, so bili narodnostni vidiki potisnjeni v obrobno vlogo. V razsvetljenstvu se začne prerodni proces, ki najprej zavestno obudi domači jezik in slovstvo, nato pa zajame čedalje več področij javnega življenja, postane množičen in se razvije v pravo narodno gibanje. To je Štreklju temeljna vrednota: za njegovo enotnost se zavzema celo takrat, ko je v njem že nastala prva nazorska ločitev. Vidi škodo, ki jo je to povzročilo gibanju, in opozarja, da nacionalni nasprotniki še podpihujejo ta spor.

Tu je prišlo do temeljnega razločka med njim in naslednjo generacijo literarnih zgodovinarjev pretežno liberalne usmeritve, ki se najbolj kaže v odnosu do polpreteklosti. Štrekelj si je prizadeval za oceno staroslovencev predvsem po kriterijih njihovega časa, mlajši pa so večinoma prevzeli kriterije mladoslovencev in ocenjevali staroslovence po njih. Ta razlika v stvarnem prikazu in vrednostnih kriterijih se pridružuje že omenjeni razliki v postopkih, s katero se je zapisal filološki oziroma biografsko-bibliografski metodi, medtem ko so mlajši že upoštevali nekatere sintetične vidike pozitivistične literarne zgodovine.

Murko

Matija Murko se je formiral kot znanstvenik v osemdesetih in devetdesetih letih 19. stoletja, najprej med študijem slavistike in germanistike na Dunaju (1880–1886), nato na izpopolnjevanju v Rusiji (1887–1889) in naposled med pripravami na habilitacijo, spet na Dunaju. Nadaljnja akademska kariera ga je peljala v Gradec (1902–1917), Leipzig (1917–1920) in Prago (od 1920).

Murko se je pod vodstvom svojega učitelja Miklošiča razvil v dobrega poznavalca slovanskih jezikov in starejših slovstvenih besedil. Toda Miklošičev koncept filologije ni bil predviden za povezovanje filoloških dejstev v sklop širših zgodovinskih procesov. Zato je bil za Murkovo formacijo dosti pomembnejši njegov drugi študijski predmet, germanistika. Nemška literarna veda se je v drugi polovici 19. stoletja že ločevala od jezikoslovja, sicer še ostajala v formalnem organizacijskem okviru filologije, pa se vendar vsebinsko povezovala z drugimi družbenimi in zgodovinskimi vedami ter iskala nove teoretično-metodološke utemeljitve v pozitivistični ideologiji in znanstveni metodologiji. V tej zvezi so bili za Murka pomembni njegovi učitelji Erich Schmidt, Richard Heinzel in Jakob Minor. Na študijskem bivanju v Rusiji se je seznanil z Aleksandrom N. Veselovskim, ki je po primerjalni metodi raziskoval folklorne snovi in motive v evropskih literaturah, ter z zgodovinarjem slovanskih in ruske literature in kulture Aleksandrom N. Pypinom. Po vrnitvi je pod mentorstvom Vatroslava Jagića pripravljal habilitacijsko delo o nemških vplivih na češko romantiko in se pri tem opiral na dela sodobnih češkim literarnih zgodovinarjev, med njimi Jana Jakubca in Jaroslava Vlčka, že prej pa se je seznanil tudi s filozofskim in kritiškim opusom Tomaša G. Masaryka. Poznal je torej glavne dosežke in najnovejše razvojne težnje literarne zgodovine predvsem v nemškem, ruskem in češkem prostoru.

Med njegovimi literarnozgodovinskimi objavami v obdobju pred prvo svetovno vojno sta najtehtnejši dve veliki monografski deli. Zelo odmeven habilitacijski spis *Deutsche Einflüsse auf die Anfänge der slavischen Romantik, 1, Die böhmische Romantik* (1897), prva knjiga slovenskega avtorja s področja primerjalne književnosti, se v posebnem poglavju ozira tudi na odmeve nemške romantike pri južnih Slovanih. Drugo tako delo je *Geschichte der älteren südslavischen Literaturen* (1908); v njej ugotavlja, da je skupna točka teh literatur

povezanost z religijo, na kateri temelji tako njihov vzpon v začetnih kot njihov zaton v poznejših dobah.

Na območju slovanskih literatur, vpetih v zveze z drugimi evropskimi, so Murka najbolj zanimali srednjeveško slovstvo, reformacija in protireformacija ter prerod in romantika. Njegovi prispevki za slovensko literarno in kulturno zgodovino so večinoma vgrajeni v ta širši okvir, le nekateri so zasnovani samostojno. Vanjo je najprej posegal ob prerodu in romantiki: predaval in pisal je o Prešernu, o Čopu, o Vrazu in njegovem graškem krogu ter o ilirizmu. Prek literarnoprogramskih in kulturnopolitičnih nazorov romantike in narodnega preroda se mu je odpirala pot k preučevanju razvoja slovanske filologije. Med vrsto njenih pomembnih predstavnikov je obravnaval Kopitarja, Miklošiča, Oblaka in Štreklja.

Le izjemoma je začrtal obris celotne slovenske literarne zgodovine v enciklopedičnem članku za *Ottův slovník naučný* (1898). Njegova periodizacija se do začetka 19. stoletja bolj ali manj ujema s prejšnjimi pogledi; novosti v tem članku so romantično-narodna doba 1830–1870, začetek realizma od 1870 in naturalizma od 1895. Glede na datum izida izpričuje podatek o naturalizmu veliko Murkovo zmožnost, da zaznava sočasne težnje literarnega razvoja. Druga njegova poteza, ki pa ni značilna samo za obravnavani spis, je ta, da ob orisu slovenske literarne zgodovine sistematično spremlja tuje vplive in vzporednice.

Murkovo vsebinsko koncepcijo stroke je mogoče označiti kot zgodovino slovanskih literatur, vpetih v kulturnozgodovinske procese in osvetljenih s primerjalnimi razgledi. Bil je zagovornik integralne slavistike in je nasprotoval tako njeni delitvi na nacionalne filologije kakor tudi poglabljanju notranjih razlik med strokami v njenem sestavu, to je med jezikoslovjem, literarno vedo in narodopisjem. Zaradi takšnega odnosa do napredujoče specializacije slavistike je bilo tudi njegovo razmerje do slovenske literarne vede večplastno in včasih problematično.

Njegovo znanstveno obzorje je določal literarnozgodovinski pozitivizem, ki pa pri njem nastopa v zmerni obliki in se izogiba metodološkim ter zlasti še ideološkim skrajnostim. Ne daje posebnega poudarka kakemu domnevnemu, teoretično podprtemu determinizmu, marveč si stalno prizadeva, da bi s

pomočjo obsežnega gradiva v glavnih obrisih čimbolj zvesto obnovil dejanski zgodovinski potek literature in kulture. Ta zmerna varianta pozitivističnega historizma je bila hkrati odprta že za nekatere zgodnje duhovnozgodovinske poteze, kar izpričujejo npr. Murkovi interesi za duhovno življenje obravnavanih ljudstev in njegova raba obdobno-smernih pojmov, še posebej pojma romantika. Zato njegova temeljna literarno- in kulturnozgodovinska zamisel ni bila tako občutljiva za kritiko z nasprotnih izhodišč novega idealizma ali filozofije življenja kot bolj radikalne variante literarnozgodovinskega pozitivizma, ampak je bila v večji meri zmožna mirne koeksistence z novimi smermi. Za vprašanje Murkove odprtosti novim težnjam najbrž ni brez pomena, da je bil Oskar Walzel, eden med osrednjimi zastopniki duhovnozgodovinske in formalnoestetske usmeritve, Murkov študijski kolega in dober znanec in da sta še dolgo časa vzdrževala stike (v rokopisnem oddelku NUK, ki hrani Murkovo zapuščino, je 24 Walzlovih pisem Murku iz časa do l. 1919).

Glede na to je bil Murko ob koncu 19. in na začetku 20. stoletja povsem na ravni tedanje razvite evropske literarne vede in je njene problemske perspektive, vsebinska dognanja in metode posredoval mlajšim slovenskim strokovnjakom. Toda slovenska literarna veda se je v tem času že osamosvajala iz okrilja filologije in se ločevala od jezikoslovja, obenem pa se je v svojem osrednjem območju začela opredeljevati kot nacionalna veda, to je kot slovenistika. Zaradi tega so se njeni vodilni predstavniki s svojim delovanjem oddaljili od Murka, dasiravno so ga ves čas priznavali kot nesporno strokovno in človeško avtoriteto.

Nekaj stvarnih rezultatov

Tekstne izdaje

Delo za tekstne izdaje je potekalo že od vznika slavistike in slovenistike. Pozornost izdajateljev in občinstva so najprej pritegnile ljudske pesmi in maloštevilni srednjeveški rokopisi, nato Vodnik kot začetek in Prešeren kot vrh slovenske umetne literature, proti koncu 19. stoletja pa tudi dela neposrednih predhodnikov in sodobnikov.

Izdaje ljudskega slovstva. Ob predpostavki, da nimamo opraviti z ožje specializiranim pojmom literarna zgodovina, ampak s širšim, ki se do velike mere prekriva s pomenskim obsegom pojma filologija, lahko sklepamo, da sodi na njegovo predmetno področje tudi ljudsko slovstvo. Res se je učena kultura začela zanimati za slovensko ljudsko slovstvo že v dobi razsvetljenstva. Od tod datirajo prvi primeri zbiranja, objavljanja, prevodov in predelav. Prvo rokopisno zbirko ljudskih pesmi je sestavil Jožef Zakotnik z redovnim imenom oče Dizma, član Pohlinovega krožka. Uporabljali so jo Pohlin, Dev, Linhart, verjetno tudi Zois in Vodnik; pozneje je bila izgubljena, ohranjena sta samo dva Linhartova svobodna prevoda v nemščino iz zbirke *Blumen aus Krain*. Zbiratelja, četudi enostranska, sta bila Zois in Vodnik, saj sta se zanimala skoraj samo za poskočnice. Janez Anton Zupančič je po Vodnikovem rokopisu prosto prevedel v nemščino pesem o Pegamu in Lambergarju.

S predromantiko in romantiko se je interes za ljudsko slovstvo okrepil. Zbiranje, prirejanje in izdajanje je potekalo predvsem v krogu čbeličarjev in v graškem krogu. Prešeren je v *Čbelici* objavil nekaj redigiranih pesmi iz Smoletove zbirke, med njimi Lepo Vido. Čop je v Literaturi Slovencev postavil temelje za sistematično obravnavo tega korpusa (Čop 1986, 2. knjiga). Izšle so prve knjižne izdaje ljudskih pesmi, plod sistematičnega dela zbiralcev, kakršna sta bila Vraz (*Narodne pesni ilirske*, 1839) in Korytko (*Slovenske pesmi krajnskiga naroda*, 1–5, 1839–1844); tem so se pridružili Grünovi prevodi v nemščino (*Volkslieder aus Krain*, 1850).

V drugi polovici 19. stoletja je stroka začutila aktualno nalogo, kako dopolniti dosedanje delo in ga postaviti na bolj sistematične temelje. Organizacijski okvir je prevzela Slovenska matica. Po njenem naročilu je Gregor Krek izdelal koncept bodoče izdaje ljudskih pesmi, preoblikoval in dopolnil ga je Karel Štrekelj. Pri tem se je vsebinska zamisel nekoliko spreminjala, predvsem je bila opuščena mitološka razlaga pesemskih snovi. Štrekelj je potem nadzoroval široko zastavljeno zbiranje in poldrugo desetletje vodil objavljanje. Njegove *Slovenske narodne pesmi* (1895–1923; po njegovi smrti 1912 jih je dokončal Jože Glonar) so postale zgledna znanstvena izdaja, ki se ne ravna po esteticističnem kriteriju in zelo redko popušča pred moralističnimi pomisleki.

Izdaje srednjeveških rokopisov. Brižinski spomeniki (BS) so prišli v bibliografsko evidenco 1806 in 1807. Mednarodnemu slavističnemu občinstvu

jih je posredoval Dobrovský 1814, še prej pa je opozoril nanje Kopitarja in prek njega Zoisov krog, ki se je pri priči lotil študija. Vodnik je že 1813 pripravil komentiran prepis BS 1 (izšel je šele v Jagićevi izdaji korespondence Dobrovský-Kopitar 1885). BS 1 je prvi objavil Kopitar v oceni staroslovanske slovnice Dobrovskega 1822, po njem ga je povzel Metelko v svoji slovnici 1825. Celotno izdajo BS 1–3, drugo po vrsti, je oskrbel Kopitar 1836 (*Glagolita Clozianus*). Metelko je v dodatku svoji slovnici 1848 objavil še BS 2 in 3. Sledile so nadaljnje celotne ali delne objave v znanstvenih izdajah ter učbenikih in priročnikih: Miklošič 1854, 1865, 1881; Janežič 1854 in več poznejših izdaj; Sket 1893, 1906, 1914. Toda BS so že prej, od prve znanstveno-informativne obravnave Dobrovskega (1814), od zgodnje oznake v Šafárikovi *Geschichte der slavischen Sprache und Literatur* (1826) in prve celotne ruske izdaje v uredništvu Köppena in Vostokova (1827), postali tema mednarodnih raziskav. Uvrščali so jih na matično področje slovanske filologije, razširjeno predvsem z obče- in cerkvenozgodovinskimi vidiki, in jih postavljali v razmerja do slovenske, starocerkvenoslovanske, latinske, nemške, češke oziroma slovaške in hrvaške glagolske tradicije.

Če je pri Brižinskih spomenikih bilo mogoče najti razloge za različne literarno- in kulturnozgodovinske uvrstitve, pa takšnih pomislekov ni moglo biti pri drugih slovenskih srednjeveških rokopisih.

Trije molitveni obrazci (očenaš, zdravamarija, vera) iz okolice Rateč v zgornjesavski dolini so bili zapisani v drugi polovici 14. stoletja, a so po nastanku precej starejši. Ohranjeni so na iztrganem pergamentnem listu, ki je prišel v razvid 1880 v Celovcu. Prvi jih je objavil Gregor Krek v razpravi O novoslovenskem rokopisu Zgodovinskega društva koroškega (Krek 1881a). Od tod prihaja starejše poimenovanje Celovški rokopis, ki ga je – kot je bilo že omenjeno – zamenjalo mlajše Rateški ali včasih tudi Kranjskogorski rokopis.

Slovenski spovedni, molitveni in pesemski teksti, pripisani v zbirko latinskih pridig, ki so nastali v prvi polovici 15. stoletja v samostanu Stična, so bili najdeni sredi 19. stoletja v Ljubljani. Prvi jih je objavil Franc Miklošič (*Slavische Bibliothek* 2, 1858). Naslednje relevantne objave Stiškega rokopisa sta pripravila Vatroslav Oblak (Starejši slovenski teksti, *Letopis Matice slovenske* 1889) in Ivan Grafenauer (Stiški [ljubljanski] rokopis, *Dom in svet* 1916).

Versko vsebino in funkcijo ima večina ohranjenih zgodnjih rokopisov, vendar z nekaj izjemami. Ena je t. i. auersperški fragment, ki ga je prvi objavil Peter Radics (1879) in kaže morebitne sledove posvetnega pesnikovanja. Drugo so prisežni obrazci za različne vloge udeležencev sodnih procesov v Kranju, ki jih je izdal Janko Pajk pod naslovom Stari rokopis Kranjskega mesta v izvestju mariborske gimnazije 1870 in so dokaz za posvetno, uradovalno rabo slovenščine.

Izdaje literarnih klasikov. Prva taka primera, *Pesme* Valentina Vodnika in Linhartov *Ta veseli dan ali Matiček se ženi* v izdaji Andreja Smoleta (1840), sta bila namenjena predvsem oživljanju teh del oziroma njihovemu reševanju iz pozabe, nista pa še kazala nobene tekstnokritične poteze. V drugi polovici 19. stoletja, ko je literarna produkcija v slovenščini naraščala in zajela vse literarne vrste, se je hkrati vse bolj čutila potreba po vrednotenju, ki ji je bilo mogoče ustreči med drugim s kritičnim načinom objavljanja tekstov.

Poznejše izdaje Vodnikovih pesmi (1869, ur. Fran Levstik; 1891, ur. Fran Wiesthaler) in izbranih spisov (1890, ur. Fran Wiesthaler) imajo nekatere značilnosti kritične ureditve. Njihovemu avtorju je bila s tem potrjena vloga prvega slovenskega umetnega pesnika, ki mu je bila priznana že ob stoletnici rojstva z zbornikom *Vodnikov spomenik* (1859).

Medtem ko so staroslovenci častili Vodnika, je vodilna mladoslovenska skupina pripravila izdajo Prešernovih pesmi (1866). Levstik je kritično redigiral besedila, Stritar pa je v uvodnem eseju predstavil pesnika kot vrh slovenske poezije in s tem utrl pot posebni smeri slovenske literarne vede, prešernoslovju. Vanjo sodijo čedalje pogostejši življenjepisni in stvarno faktografski prispevki o Prešernu, pri čemer so bile udeležene tudi nove izdaje *Poezij* (1900, ur. Luka Pintar; 1902, ur. Anton Aškerc; itd.).

Slovenska matica je 1870 izdala *Razne dela pesniške in igrokazne* Koseskega, kjer so zbrana avtorjeva maloštevilna izvirna dela in neprimerno več prevodov. Čeprav ga je Stritar malo prej ostro kritiziral in mu priznal kvečjemu nekaj retoričnih in verzifikacijskih spretnosti, je Koseski v krogu sodelavcev *Novic* in nasploh v staroslovenskem taboru še vedno veljal za najboljšega ali vsaj za enega najboljših pesnikov. Tako so tudi *Razne dela* in nekaj let pozneje *Dodatek k raznim delom*, ki sta izšla še za avtorjevega življenja, pripomogla

k temu, da se je pojem literarnega klasika razširil na nedavno preteklost in sodobnost. Za to pa je neprimerno bolj zaslužen Fran Levec, ki je v osemdesetih in devetdesetih letih izdajal zbrane ali izbrane spise pred kratkim umrlih sodobnikov Josipa Jurčiča, Frana Levstika, Frana Erjavca in Matija Valjavca, s še živima Josipom Stritarjem in Ivanom Tavčarjem pa je sodeloval pri urejanju njunih del.

Na začetku novega stoletja je literarni zgodovinar mlajše generacije Vladimir Levec začel urejati dela Janka Kersnika, za njim je to nalogo prevzel Ivan Prijatelj in jo sklenil z monografijo. Sam je izdal *Pesmi in romance* svojega prezgodaj umrlega vrstnika Josipa Murna in jim dodal pomemben esej o pesniku. Pozneje je uredil Aškerčeve izbrane pesmi in še za Stritarjevega življenja njegovo antologijo. Poleg Prijatelja je Josip Tominšek začel izdajati izbrane spise Janeza Mencingerja. S tem so bile zarisane prve poteze v oblikovanju slovenskega literarnega kanona do konca realizma in z začetkom moderne.

Izdaje ljudskih pesmi, srednjeveških rokopisov in literarnih klasikov so zasledovale dvoje namenov: znanstveno obravnavati svoj predmet in opozarjati na njegovo narodnoprebudno, afirmativno kulturno funkcijo, le poudarki so bili različno razporejeni. V izdajah srednjeveških rokopisov so slej ko prej prevladovali znanstveni interesi. Ti so se v izdajah ljudskih pesmi in še bolj v kritičnih odzivih nanje spopadali z moralističnimi in esteticističnimi pomisleki. Pri izdajah literarnih klasikov je bila najprej v ospredju popularizacija, šele zatem so vanje prodirale znanstveno-spoznavne sestavine; kljub temu so tudi te izdaje uspešno opravljale svoje naloge z vrednotenjem del in avtorjev.

Članki v strokovni periodiki in zbornikih

Slovenski periodični tisk, ki se je širše uveljavil z *Novicami* in z nekaj kratkotrajnimi poskusi kot odmev marčne revolucije, je od konca petdesetih let izhajal bolj ali manj sklenjeno, vendar samo z nekaj naslovi. V drugi polovici šestdesetih let je število publikacij začelo naraščati. V sedemdesetih in osemdesetih so prevladovala glasila z mešano vsebino, ki so objavljala izvirno in prevodno literaturo, literarno kritiko in širok izbor splošne in strokovne publicistike. Šele v devetdesetih je poleg literarno-kulturnih in mešanih začelo izhajati nekaj čistih znanstveno-strokovnih revij.

Enak ali nekoliko večji obseg prispevkov kot revije so dopuščali zborniki. Poleg enkratnih, kot sta bila *Vodnikov spomenik* (1859) ali *Kopitarjeva spomenica* (1880), je ob koncu stoletja začel redno izhajati *Zbornik znanstvenih in poučnih spisov* (*Zbornik Matice slovenske*, 1–14, 1899–1912). Poseben primer je *Knezova knjižnica*, ki je kot oporočno volilo trgovca Antona Kneza izhajala pri Slovenski matici od srede devetdesetih let s podnaslovom *Zbirka zabavnih in poučnih spisov*. V njej je bila skoraj vsako leto objavljena vsaj ena literarnozgodovinska razprava, na primer Levčeva o Koseskem (1898) in o Prešernu (1900) (gl. Levec 1965) ter Murkova o Vatroslavu Oblaku (1899).

Ta Murkov spis po obsegu in vseh drugih lastnostih razen načina objave ustreza kriterijem za samostojno monografijo in skupaj z nekaterimi podobnimi, zvečine objavljenimi v Matičinem *Zborniku*, zasilno nadomešča prehod k tej, tedaj še deficitarni zvrsti. Nasploh je za to obdobje značilno, da je ob kar lepem številu celotnih slovstvenozgodovinskih pregledov vladalo hudo pomanjkanje monografij.

Med sodelavci strokovne periodike, na primer *Zbornika* in *Letopisa Matice slovenske*, pozneje pa še *Vede*, *Časa* idr., so imeli vodilno vlogo srednješolski profesorji, po študijskih usmeritvah večinoma slavisti v kombinacijah s klasično filologijo ali zgodovino. Dosti manj je bilo duhovnikov, ki so bili zvečine zaposleni v šolstvu. Samo izjemoma so se med njimi znašli pripadniki drugih poklicev, kot na primer državni uradniki ali svobodni publicisti brez stalne zaposlitve. V svojih objavah so izpričevali različne, naključno nabrane interese, saj so se poleg literature ukvarjali še z drugimi področji. Njihovi spisi so večinoma stvarno poročevalski, le malokdaj izpričujejo kritičen odnos do obravnavanih snovi. V njihovi literarnovedni produkciji sta nakazani dve zvrstni težišči: eno so življenjepisi obravnavanih slovstvenih delavcev, drugo je dogodkovna slovstvena zgodovina. Vsaj fragmentarno so upoštevane osebnosti in dogodki iz večine preteklih dob. Pri tem so dajali prednost reformaciji in protireformaciji, prerodu, Vodniku, Prešernu, Vrazu in ilirizmu; ko so pretresali slovstvenozgodovinsko produkcijo sodobnikov, so med njo poredko odkrivali težnje razvoja k realizmu.

Spremembe predmetnega obsega literarne zgodovine

Slovenski literarni zgodovinarji v drugi polovici 19. stoletja so kazali različen odnos do posameznih obrobnih področij svoje stroke, zlasti do ljudskega slovstva, starocerkvenoslovanskega pismenstva in kajkavske književnosti. Z njihovim dodajanjem ali odvzemanjem se je oblikoval predmetni obseg literarne zgodovine.

Ljudsko slovstvo

Pri vprašanju o ljudskem slovstvu je treba upoštevati nasprotje med literarnovedno prakso in teorijo. V praksi je precejšen delež literarnih zgodovinarjev brez nadaljnjega prišteval ljudsko slovstvo med integralne dele svojega predmetnega območja; teorija pa je bila prisiljena razvozlavati njegov problematični položaj med literarno vedo in narodopisjem.

Pomembno za obravnave ljudskega slovstva je razlikovanje med njegovim primarnim in sekundarnim obstojem, se pravi med časom, ko ljudsko slovstvo nastaja in deluje v prvotnem okolju tradicionalne ustne kulture, in poznejšimi obdobji, ko postane predmet zanimanja, zbiranja, študija in rekonstrukcije v učeni kulturi. Sekundarni obstoj ljudskega slovstva je v literarni zgodovini praviloma upoštevan, le da v različni meri; marsikje zajema samo dopolnilno dejavnost avtorjev, ki so sicer že predmet preučevanja zaradi svoje osnovne dejavnosti, literarnega ustvarjanja. Vprašanje, kje, kdaj in v kakšnih okoliščinah se ljudsko slovstvo izloča iz predmetnega obsega literarne zgodovine ali se vključuje vanj, torej zadeva predvsem njegov primarni obstoj.

Med avtorji celotnih slovstvenih pregledov v 19. stoletju je le malo tistih, ki so načelno prištevali ljudsko slovstvo v svoje predmetno območje, na primer Čop (1831 in 1864), Macun (1863) in Simonič (1881). Njihovemu zgledu so sledili šele v 20. stoletju, kot prva med njimi Grafenauer (1917–1919) in Prijatelj (1920). Prevladovali so torej tisti, ki so izločali ljudsko slovstvo iz predmetnega področja literarne zgodovine: tako so ravnali Janežič (1854), Trdina (1866), Levec (1873, gl. Levec 2003), Kleinmayr (1881), Krek (1891), Glaser (1894–1900), Murko (1898) in Štrekelj (1899–1901), ki so se jim povečini pridružili sestavljavci šolskih učbenikov in beril. Svojih odločitev o tem načelnem vprašanju praviloma niso pojasnjevali, vendar ni težko ugotoviti razlogov zanje.

Dokler so filologi gojili stroko v vsej širini, so šteli ljudsko slovstvo za del njenega kompleksnega raziskovalnega področja. Toda ko se je filološka stroka razčlenila na ožje specializirane discipline, so začeli izdvajati ljudsko slovstvo iz literarne zgodovine ter ga uvrščati k narodopisju. Najprej so se delila le predmetna področja, ki so jih še zmeraj suvereno in v celoti prikazovali isti avtorji, kot Štrekelj in Murko; dodatna specializacija, pri kateri posamezen avtor obvladuje le eno prednostno področje, se je uveljavila šele z naslednjo generacijo. Stanje na prelomu 19. in 20. stoletja je torej zaznamovala razlika med širšim obzorjem filologije, ki je zajemalo vsa njena glavna predmetna področja, in ožjim pogledom literarne zgodovine, ki si je prizadevala za osamosvojitev izpod oblasti filologije. S prve perspektive je bilo raziskavam ljudskega slovstva dodeljeno enakopravno mesto med filološkimi disciplinami, to je v narodopisju, ki je bilo obravnavano na enaki sistemski ravni kot literarna zgodovina in jezikoslovje. Z druge perspektive je veljala literatura za širši pojem, ki je predmet literarne zgodovine; eno izmed njenih ožjih, podrejenih področij pa je lahko bilo (vendar ne zmeraj) tudi ljudsko slovstvo.

Starocerkvenoslovansko pismenstvo

V drugi polovici 19. stoletja je postalo aktualno vprašanje, ali je tudi starocerkvenoslovansko pismenstvo mogoče šteti za sestavni del slovenske literarne zgodovine.

Spomin na njegov začetek z misijo Cirila in Metoda v Veliki Moravski in Panoniji ni v poznejših dobah nikoli docela zamrl. Njegove najvztrajnejše gojiteljice, slovanske pravoslavne cerkve, so videle v njem svoje osrednje religiozno, kulturno in etnično jedro. Pri tistih slovanskih ljudstvih, ki so med verskim razkolom v 11. stoletju ostala zvesta zahodni cerkvi, je religiozni pomen cirilo-metodijskega delovanja sicer upadel, še zmeraj pa je veljalo za kulturnozgodovinsko vrednoto. Kot tako se je ohranilo tudi v slovenskem kolektivnem spominu. V izročilu, katerega posamezne začetke lahko zasledimo že v protestantski dobi, sklenjeno pa je vsaj od Valvasorja, ga tako rekoč vsi pisci, ki ga omenjajo, uvrščajo na začetek ne le slovanske, ampak tudi slovenske slovstvene in kulturne zgodovine. Drugače ravnajo s poznejšim glagolskim in cirilskim pismenstvom, nastalim od visokega srednjega do začetka novega veka: poskusi, da bi ga obravnavali v sklopu slovenske literarne in kulturne zgodovine, so se izkazali kot vprašljivi.

Pot k pojasnitvi razmerja med starocerkvenoslovanskim in slovenskim slovstvom vodi prek tega, kako so pisci skozi čas spoznavali zemljepisne, zgodovinske, jezikovne in narodopisne razmere pri južnoslovanskih ljudstvih. Ena izmed težav pri tem je nedorečenost in medsebojna neusklajenost lingvistične in etnografske terminologije, ki traja v različnih oblikah vse do konca 19. stoletja. To velja zlasti za izraze 'kranjsko', 'slovensko', 'slovansko', z nemškimi variantami 'krainerisch', 'windisch', 'slowenisch', 's(k)lavonisch', 'slawisch', in za nadaljnja jezikovna in etnična poimenovanja z južnoslovanskega območja.

Protestantski pisci se niso izrecno navezovali na cirilo-metodijsko tradicijo. Njeno posredno sled je mogoče najti samo v Kreljevih in Bohoričevih trditvah, da sta bili na Slovenskem nekoč v rabi glagolica in cirilica. Podobno prepričanje, le da omejeno samo na glagolico, srečamo tudi v baročni dobi pri Valvasorju in še v razsvetljenstvu pri Linhartu (*Versuch*) in Vodniku (Povedanje od slovenskega jezika).

Kopitar je v svoji slovnici ovrgel Linhartove domneve o glagolizmu na Kranjskem, ker da so preslabo podprte z dokazi, zato je od začetne cirilometodijske faze starocerkvenoslovanskega slovstva takoj preskočil na protestantsko dobo; takrat namreč še ni vedel za Brižinske spomenike. V podobnem smislu je Vodnik (v *Geschichte des Herzogtums Krain*) popravil svoje prejšnje, po Linhartu povzete izjave o glagolizmu.

Pač pa je Kopitar že zgodaj začel razvijati karantansko-panonsko teorijo o izvoru starocerkvenoslovanščine, ki da je neposredna prednica slovenščine. S tem se je ločil od drugih pionirjev slavistike, predvsem od Dobrovskega in Šafárika, ki sta zagovarjala drugačne poglede na genezo in sistematiko slovanskih jezikov. Starocerkvenoslovanščino in slovenščino sta sicer prištevala k isti, južnovzhodni skupini, vendar med njima nista iskala nadaljnjega bližjega sorodstva. S tem v skladu je Čop v gradivu za drugo izdajo Šafárikove literarne zgodovine začel pregled slovenskih pisateljev šele s Trubarjem in ni vključil vanj starocerkvenoslovanskih besedil. Jirečkova posmrtna izdaja Šafárikove zgodovine južnoslovanskih književnosti je razdeljena na poglavja o slovenski, glagolski, ilirski (=štokavski), hrvaški (=kajkavski) in srbski književnosti kot samostojnih enotah. Začetkov starocerkvenoslovanskega slovstva sploh ne obravnava, temveč uvršča nekatere njegove poznejše faze od 12.–13. stoletja dalje med prve pojave glagolske, ilirske in srbske književnosti.

Smer, ki sta jo zagovarjala Šafárik in Čop, se je torej glede razmerja do starocerkvenoslovanščine razlikovala od Kopitarjeve. Kopitarjevo prepričanje pa se je na široko uveljavilo v sklopu karantansko-panonske teorije. Od Kopitarja ga je prevzel Miklošič, toda v nekoliko spremenjeni obliki, ker je že na začetku ugotavljal manjše razlike med karantansko in panonsko jezikovno varianto. Oba sta uporabljala termina 'staroslovensko' za starocerkvenoslovanščino in 'novoslovensko' za slovenščino, kar je predpostavljalo najbližje jezikovno sorodstvo med njima. Vendar to spoznanje še ni sprožilo umestitve celotnega starocerkvenoslovanskega slovstva v slovensko literarno zgodovino; njuna medsebojna povezava naj bi veljala le za začetno fazo.

V drugi polovici 19. stoletja se je razširilo prepričanje, da je na podlagi karantansko-panonske teorije in iz nje izpeljanega razmerja med staro- in novoslovenščino mogoče upravičeno prištevati starocerkvenoslovansko slovstvo pod imenom 'staroslovensko' k slovenski literarni zgodovini. To prepričanje je delila večina avtorjev od Metelka in Janežiča do Levca, Kleinmayra, Marna in Sketa. Oporo za povezavo starocerkvenoslovanskega slovstva s slovenskim so dajali tudi nekateri kulturnopolitični dogodki, manifesti in procesi, kot na primer praznovanje tisočletnice prihoda Cirila in Metoda na Moravsko ali pa gibanje za vzpostavitev južnoslovanske katoliške liturgije ob prelomu 19. in 20. stoletja.

Privrženci nasprotnega stališča so bili spočetka v manjšini, zagovarjali so ga oziroma molče so pristajali nanj predvsem Čop-Šafárik, Klun in Trdina. Vendar je treba upoštevati še nadaljnjo, podrobnejšo razliko. Tisti med njimi, ki so pripravljali prispevke za enciklopedije in zbornike (Macun, Simonič in Krek), so bili z uredniškimi zasnovami večinoma omejeni samo na literarnozgodovinsko tematiko; če so se npr. pri srednjem veku zadovoljili z nekaj skopimi pripombami in začeli resno obravnavo šele s protestantizmom, to še ne pomeni, da se niso neki drugi, jezikoslovni sodelavci istih publikacij na široko razpisali o staroslovenskih besedilih in jih včasih tudi enačili s starocerkvenoslovanskimi.

Proti koncu stoletja pa je v univerzitetni slavistiki začela prodirati makedonska teorija o izvoru starocerkvenoslovanščine, za katero sta se najbolj vneto zavzemala Miklošičev naslednik na dunajski univerzi Jagić in njegov učenec Oblak. S tem je bil spodmaknjen temelj prepričanju o najbližjem sorodstvu

med starocerkvenoslovanščino in slovenščino. Pod vplivom te spremembe se je preusmerjala tudi slovenska literarna zgodovina. Sket in Glaser sta se le počasi poslavljala od tradicionalnih pogledov. Sket je sprva še priznaval panonsko teorijo, pozneje se ji je docela odpovedal. Glaser je v dilemi med panonsko in makedonsko teorijo pretehtaval razloge v prid eni ali drugi; odločil se je za drugo in v skladu s tem ni vztrajal pri nazivih 'staro'- in 'novoslovensko', a je vseeno še obdržal prejšnji vzorec literarne zgodovine, v katerega je zaradi kontinuitete vključeval skrčen pregled starocerkvenoslovanskega slovstva kot uvod v slovensko. S tem pa se je veljava tega vzorca iztekla. Murko v enciklopedičnem članku in Štrekelj v univerzitetnih predavanjih, za njima pa Prijatelj v literarnozgodovinskih pregledih za tuja občinstva, so se zavzeli za nove poglede, po katerih starocerkvenoslovansko slovstvo ni upravičeno do mesta v slovenski literarni zgodovini.

Poseben problem v tej zvezi so Brižinski spomeniki. V prvi fazi jih večina raziskovalcev na čelu z Dobrovskim upošteva kot začetek slovenskega slovstvenega izročila. Naši avtorji v drugi polovici 19. stoletja omahujejo med tem, ali bi Brižinske spomenike označili kot staroslovenske (glede na dobo nastanka) ali kot novoslovenske (glede na jezikovno sorodnost s sodobno slovenščino). Janežič, Levec in Marn jih na temelju panonske teorije uvrščajo v staroslovensko slovstvo; tako tudi Kleinmayr, a z nekaterimi pripombami o novoslovenskem vplivu. Glaser jih obravnava v poglavju o cerkvenoslovanskih besedilih, čeprav vidi razloček med starocerkvenoslovanščino in karantansko slovenščino in omahljivo priznava makedonsko teorijo. Krek na to vprašanje ne daje enoznačnega odgovora: dasi vidi začetek sklenjene novoslovenske tradicije šele s Trubarjem, šteje med njene posamezne zgodnje sestavine poleg Celovškega rokopisa celo še Brižinske spomenike. Podobno jih ima Sket za najstarejše ostanke korotansko- ali novoslovenskega jezika. Tudi Štrekelj in Murko jih z jezikoslovnimi argumenti opredeljujeta kot v bistvu slovenske; že med prvo svetovno vojno se jima z novimi raziskavami pridružuje Nahtigal.

Kajkavska književnost

Velik del literarnih zgodovinarjev v drugi polovici 19. stoletja je zagovarjal prepričanje, da sodi v sklop slovenskega slovstva tudi starejša kajkavska književnost. Razlogi za to so bili očitna jezikovna sorodnost kajkavščine z vzhodnoštajerskimi in prekmurskimi narečji slovenščine ter s tem povezani zemlje-

pisni, zgodovinski, kulturni in slovstveni stiki med tamkajšnjimi etničnimi skupnostmi. To vprašanje pa je imelo še dodatne razsežnosti, saj je posegalo v sočasni proces oblikovanja slovenskega knjižnojezikovnega standarda med kranjskimi in vzhodnoštajerskimi narečnimi variantami.

Na začetku novega veka je bilo današnje hrvaško ozemlje razdeljeno na različne upravne in politične tvorbe: na dubrovniško republiko, na benečanske in habsburške posesti v Dalmaciji, Primorju in Istri ter na hrvaški del madžarsko-hrvaškega kraljestva, ki je obsegal Vojno krajino in provincialno ali civilno Hrvaško. Na tem ozemlju so prebivale tri glavne narečne skupine: štokavska (bosansko-hercegovska, dubrovniška), čakavska (dalmatinska, primorska, istrska), kajkavska (med zahodnim Posavjem in Podravjem). Iz srednjega veka so izvirale njihove ločene slovstvene tradicije, ki pa se niso docela ujemale z narečnimi mejami; predvsem v dubrovniško-dalmatinskem kulturnem izročilu sta se družili štokavska in čakavska govorna osnova. Poleg tega so prvotno prostorsko razporeditev narečij, kakor je nastala v dobi selitve ljudstev, spreminjale migracije, ki jih je sprožilo turško prodiranje na Balkan in v Panonsko nižino.

Najmlajša med temi slovstvenimi tradicijami, kajkavska, se začenja v 16. stoletju s protestantskimi pisci, ki so bili večinoma povezani s slovenskimi po pripadnosti istemu versko-kulturnemu gibanju. Po zatrtju protestantizma na začetku 17. stoletja je zavest o jezikovni sorodnosti ostala in se manifestirala na primer v večinskem samopoimenovanju kajkavščine s terminom 'slovenski' jezik. 'Hrvaški' se je šele postopno proti koncu 17. in v 18. stoletju širil od prvotnega ožjega pomena v nadrejeni termin; to je bilo povezano s habsburškimi ozemeljskimi pridobitvami v Slavoniji in Vojvodini na račun Turčije.

Etnična pripadnost kajkavcev ali t. i. Bezjakov je v starejših slovenskih pričevanjih o njih nejasna. V času od Trubarja do Vodnika jih imajo nekateri za prvotne prebivalce obrobnih slovenskih dežel, drugi jim priznavajo položaj manjšine, ki je pred turškimi grožnjami poiskala zatočišče na današnjem slovenskem ozemlju. Z začetkom znanstvene slavistike so trditve o pripadnosti kajkavcev čedalje bolj podprte z argumenti. Kopitar pozna samo tri južnoslovanske jezike: bolgarskega, srbskega (ilirskega) in slovenskega z vključeno kajkavščino; Miklošič prav tako prišteva kajkavce po izvoru k Slovencem, vendar sta njuni stališči omejeni na jezikoslovje. Na nasprotni strani je Šafárik, ki v

zgodovini slovanskega jezika in literature (1826) sicer označuje kajkavščino kot nianso ali varieteto slovenščine, vendar je ta ugotovitev postavljena znotraj obravnave kajkavskega slovstva v sklopu hrvaškega. V drugi izdaji (1864) so kajkavci za Šafárika ena izmed tradicionalnih skupin hrvaških pisateljev, tista, ki edina zasluži oznako 'hrvaška literatura' (drugi dve sta glagolska in ilirska). S tem se ujemajo tudi slovenski slovstveni zgodovinarji od Čopa prek Janežiča, Kluna, Trdine in Levca do Kleinmayra, ki vsi molčijo o kajkavcih.

Drugače je z Levstikom, v jezikoslovnih zadevah zvestim učencem Kopitarja in Miklošiča, ki se nekajkrat čisto na kratko oglaša ob tem vprašanju: med drugim v članku *Slovanski pismeni jezik* (1872) s trditvijo, »da se je Hrvatom do Gaja po mnogih krajih pisalo še slovenski« (Levstik 1958: 61); v oceni Kleinmayrove knjige pa pogreša zgodovino kajkavsko-hrvatske književnosti, kajti »spisi tega narečja so tudi slovenski« (prav tam: 191).

Levstikovo skopo opozorilo se je časovno ujemalo z izidom zbornika *Die Slovenen*. Ta publikacija je glede na kraj in jezik objave (Dunaj in Teschen, nemščina) ter glede na njeno vključenost v reprezentativno knjižno zbirko *Die Völker Österreich-Ungarns* zbujala več pozornosti v širšem okolju kot v slovenskih deželah. Posebej kočljivo je bilo to, da sta dva ključna prispevka, Šumanov o slovenskem jeziku in Simoničev o slovenski literaturi, zagovarjala prepričanje, da so bili kajkavci po jeziku in po etnični pripadnosti pravzaprav Slovenci, le da so bili vključeni v hrvaške politične tvorbe; dokončno pa so se opredelili za Hrvate pod vplivom ilirskega gibanja, ki je poenotilo tudi hrvaški knjižni jezik.

To stališče je sprožilo dolgotrajno polemiko. Hrvaški udeleženci so protestirali proti temu, da se jim s takšnimi teorijami namerava odvzeti velik del nesporno hrvaškega ozemlja, prebivalstva in zgodovine. Slovenski so se po eni strani sklicevali na razliko med znanstvenimi ugotovitvami o preteklosti, ki da je nepreklicno mrtva, in sedanjim državno-upravnim stanjem, pri tem pa niso pozabili omeniti enega izmed sodobnih hrvaških političnih gibanj, ki je vse Slovence razglašalo za 'planinske Hrvate'. Novo netivo je bilo naloženo na polemični ogenj med pripravami na počastitev Miklošičeve sedemdesetletnice. Pobudo zanjo so dala slovenska študentska društva na Dunaju, pridružila so se jim druga slovanska, le hrvaški Zvonimir se je odločil za bojkot. Proti temu je Matija Murko, tedanji predsednik slovenskega študentskega združenja,

namenil dolgo poslanico z naslovom *Miklošič in Hrvati* (1883), odgovoril mu je takratni tajnik hrvaškega društva. V polemiki so bili izpostavljeni argumenti ene in druge strani, ne da bi se katera od njih pustila prepričati nasprotni. Tako so slovenski literarni zgodovinarji še naprej upoštevali kajkavsko slovstvo kot sestavni del slovenskega do njegovega konca v zgodnjem 19. stoletju. Sket npr. zatrjuje, da je šele »ilirski pokret […] storil konec kajkavski slovenščini v pismu in knjigi« (Sket 1893: 397). Glaser se strinja s tem stališčem, vendar se izraža nekoliko previdneje, ker upošteva nasprotujoča si mnenja vodilnih filologov: »Kopitar, Miklošič in Jagić prištevajo tedaj kajkavščino k slovenščini, Šafárik, Pypin in večinoma Hrvati k hrvaščini […] Do leta 1835. tedaj smemo Slovenci kajkavske pisatelje uvrstiti v zgodovino naše slovstvenosti« (Glaser 1894: 125). Po tem se je ravnal še Štrekelj in je podrobno obravnaval kajkavce v 16.–18. stoletju. Že naslednja generacija literarnih zgodovinarjev pa je uvidela, da jezikovnega stanja v preteklosti, ki je nepovratno minila, nima smisla zagovarjati proti popolnoma drugačni politični in socialni realnosti, in se je kajkavcem kot sestavnemu delu slovenske preteklosti brez velikega hrupa dokončno odrekla; redka preostala izjema je bil Grafenauer v *Kratki zgodovini slovenskega slovstva*.

Fikcijske in nefikcijske zvrsti

Razmerje med fikcijskimi in nefikcijskimi ali umetniškimi in stvarnimi zvrstmi se je vzpostavljalo drugače kot doslej obravnavana vprašanja; tam so se razmejevali posamezni obrobni pojavi od središča, tukaj je potekala ločnica skozi središče predmetnega področja.

Od samega začetka slovenske umetne literature je bila njena vodilna vrsta lirika. Znatno manj je bila razvita epska poezija; dramatika se je z izjemo dveh ali treh del začela šele v drugi polovici 19. stoletja. Vse so se praviloma uvrščale med fikcijo. Nasprotno je v dotedanji slovstveni produkciji popolnoma prevladovala stvarna ali funkcionalna proza, šele v zgodnjem 19. stoletju je ob njej začela nastajati tudi fikcijska. Kot posledica tega je vprašanje o fikcijskem ali nefikcijskem značaju literature ostalo omejeno na prozo. Literarnim zgodovinarjem se je zastavljalo predvsem kot dilema, ali naj v svoj raziskovalni predmet vključujejo vse prozne zvrsti ali pa naj dajo prednost umetniški zvrsti in postopoma izločajo kolikor mogoče velik delež stvarne proze.

To vprašanje so reševali različno. Če spet upoštevamo samo avtorje celotnih literarnozgodovinskih pregledov, sta bila na eni strani Čop in Glaser, na drugi Levec, preostali so zavzemali vmesne, nejasne položaje.

Čopova slovstvena zgodovina v Šafárikovi redakciji kljub poznejšemu izidu (1864) zajema gradivo samo do začetka tretjega desetletja 19. stoletja, kjer se še ne more sklicevati na noben omembe vreden delež umetniške proze. V zaporedju slovstvenih del, sistematično razporejenih po strokah, se le eno od osmih poglavij ukvarja z govorništvom, poezijo in prozo; med štirimi tam navedenimi proznimi besedili je samo ena daljša pripoved (*Ita Togenburška grofinja*), pa še ta ni izvirna, marveč prevedena po Christophu Schmidu.

Pri Macunu in pri Klunu so prvi pravi prozaisti že upoštevani ali vsaj omenjeni; ob tem se zbuja občutek, da so pri njihovem razvrščanju vladali še povsem nejasni kriteriji.

Trdina sploh ne zaznava tega problema, saj se njegov pregled konča z obravnavo Prešerna, sledi mu samo nekaj kratkih zapiskov o noviških literatih.

Kleinmayr je za dve do tri desetletja poznejši in že zato ima opraviti z obširnejšim slovstvenim razvojem. Prozaistom odreja več prostora kot predhodniki, ne da bi sistemsko razločeval med njihovimi različnimi dejavnostmi. Šele na zadnjih straneh njegove knjige se gnetejo naključno navrženi podatki o jezikoslovju, zgodovini, zemljepisu, naravoslovju, o poučno-zabavnem, znanstvenem ter nabožnem slovstvu, o ljudskem pesništvu, o šolstvu, časnikarstvu ter o likovni in glasbeni umetnosti.

Nekoliko bolj sistematičen je Simonič, ki ob literarnih proznih žanrih pregledno razvršča polliterarne in neliterarne, vendar ostaja pri golem naštevanju brez poskusa kake analize.

Glaser v četrti knjigi svoje zgodovine deli slovstvo na leposlovje in znanost, ki ji pridružuje še zabavno-poučne spise. Tako pojmovano znanstveno področje, ki se še naprej razveja na stroke, je po obsegu in raznovrstnosti snovi precej bolj obširno od leposlovnega, zato leposlovju pri Glaserju grozi nevarnost, da se bo utopilo v množici raznovrstnega funkcionalnega slovstva.

Na nasprotni strani se nahaja Levec. V zadnjem delu svojega pregleda (1871–1872) pove za uvod nekaj malega o noviških literatih in o tedanji jezikovni zmedi zaradi novih oblik in ilirščine, potem pa posveti vso pozornost Levstiku, Jenku in Stritarju. Obravnavo neliterarnih in polliterarnih osebnosti in stvarnih pojavov torej organizacijsko podredi literarnim in jo skrči na razumen obseg (Levec 2003).

Glaserjev poskus je peljal v slepo ulico, Levčeva rešitev se je izkazala kot ustreznejša in je bila odslej večinsko sprejeta.

Poskusi periodizacije

Na najbolj splošni ravni, v celotnem zgodovinskem razponu, je najprej zaznati razmerje med staroslovenskim in novoslovenskim obdobjem. To pa seveda velja samo za tiste literarnozgodovinske zamisli, ki izrecno ali molče priznavajo veljavnost panonske teorije in na njej utemeljenega enačenja starocerkvenoslovanskega s staroslovenskim.

Velika večina literarnih zgodovinarjev vidi začetek nove dobe v 16. stoletju pri Trubarju. Nasprotno ga umeščata Trdina in Levec že v 15. stoletje, ker pri njiju prevladujejo čisto jezikovni kriteriji nad zgodovinskimi, toda to še ne pomeni, da bi kakor koli hotela postaviti pod vprašaj Trubarjevo zgodovinsko vlogo. V drugi polovici 19. stoletja, po svetovnonazorski ločitvi duhov, pa se oglašajo katoliški in novoilirski »antitrubarjanci«, ki vsak s svojega ideološkega stališča zanikajo Trubarjevo prvenstvo ali vsaj dvomijo o njem.

Metelko, Sket in Murko delijo versko slovstvo na dve dobi, reformacijsko in protireformacijsko. Večina ostalih ga združuje v eno dobo, njeni notranji razmejitvi pripisujejo kvečjemu sekundaren pomen. Razlikujejo pa se v pogledih na njen konec. Levec podaljša protireformacijsko dobo celo do Vodnika, čeprav hkrati vidi drugotno, podrejeno periodizacijsko ločnico v letu 1765. Štrekelj obravnava protireformacijo kot sestavni del reformacije in postavlja njeno mejo z naslednjo, neimenovano dobo (tj. baročno) v čas tridesetletne vojne, ponovno obuditev slovenskega slovstva pa v zadnjo tretjino 17. stoletja.

Naslednja obdobna ločnica je povezana s Pohlinom. Metelku, Klunu, Simoniču, Sketu, Štreklju in Murku pomeni Pohlin začetek nove dobe, drugim pa konec stare. Kot alternative za nov začetek se navajajo: Japelj (pri Janežiču, Macunu, Kleinmayru), Zoisovo »društvo« (pri Trdini), Vodnik (pri Levcu), Linhart, Japelj, Kumerdej (pri Kreku), francoska revolucija (pri Glaserju). Ustrezno ime 'osvetna', 'prosvetljena' ali 'prosvetljenska doba', primerno izpostavljeno v naslovih poglavij, pa dobi to obdobje šele pri Štreklju in Murku. Vprašanje o njegovem začetku je ostajalo odprto in se ni izkazalo kot zlahka rešljivo. Še med svetovnima vojnama sta se z njim ukvarjala Prijatelj in Kidrič ter pri tem prišla do nasprotnih rezultatov: Prijatelj je imel Pohlina in *Pisanice* za preostanek provincialne različice baroka, Kidrič pa je videl v njem začetnika slovenskega preroda.

Kolikor je danes znano, je termin 'preporod' (ali v novejši različici 'prerod') prvič uporabljen kot obdobna oznaka pri Sketu; sestavljajo ga tri dobe, prehodna (1764–1795), Vodnikova (1795–1830) in Prešernova (1830–1843). Pri Kreku ga srečamo kot 'Renaissance der slovenischen Literatur'. Pri Glaserju, Štreklju in Murku ni izpostavljen v naslovih poglavij, temveč je obravnavan v besedilih. Pri Prijatelju in Kidriču pa njegova specifična teža naraste, ker za njiju pomeni osrednji problem slovenske literarne zgodovine.

Izraz 'predromantična doba' med prvimi uporabljata Štrekelj in Murko, vendar z različnim pomenom. Pri Štreklju je to 'doba osvetna [tj. prosvetljena] *ali* predromantična', pri Murku pa 'doba osvícenská *a* preromantická' (prosvetljenska *in* predromantična). Tu smo na sledi preskoku od identifikacije do pomenskega razločka, ki šele omogoča postopno izoblikovanje posebnega literarnozgodovinskega termina, različnega od razsvetljenstva in od romantike.

Letnica 1830 (začetek izhajanja *Kranjske čbelice*) se kot periodizacijska ločnica prvič pojavi zelo zgodaj, pri Trdini (Pretres slovenskih pesnikov), brez natančnega časovnega podatka pri Klunu in kot podrejena kategorija pri Levcu. Štrekelj jo umesti približno po vsebini, pri Sketu pa je izrecno navedena in pri Murku tudi obrazložena.

V zvezi s tem se zastavlja vprašanje o romantiki na Slovenskem. Med prvimi trdi Fran Levec v eseju o Čopu (1879), da je Prešerna rodila nemška romantična šola, kakor je nasploh vse slovensko umetno pesništvo sad nemške

kulture. Podobno razpravlja Glaser o vplivu nemških romantikov, češkin in hrvaških preporoditeljev na slovensko slovstvo, pri tem pa se izogiba rabi termina 'romantika' na slovenskem in slovanskem območju. Štrekelj sledi svoji biografsko-bibliografski pripovedni liniji, ne da bi postavil in poimenoval natančno obdobno ločnico, in šele sredi poglavja o Prešernu, po opisu njegovega življenja, najde nekaj priložnosti za skop obris nekaterih potez romantike. Tako je Murko prvi, ki razmeroma izčrpno oriše to literarnozgodovinsko smer s splošnoevropskimi značilnostmi in slovenskimi posebnostmi.

Letnici 1843 (začetku izhajanja *Novic*) pripisujejo odločilen pomen Janežič, Macun, Kleinmayr, Simonič in Sket. Z njo najprej tekmuje letnica 1848, npr. pri Levcu in Kreku, potem pa se ta premik popolnoma uveljavi pri Glaserju in Štreklju.

Periodizacija druge polovice 19. stoletja v glavnem ostaja pri poskusih. Starejši avtorji, pa še celo Kleinmayr in Simonič na začetku osemdesetih let, zaradi premajhne zgodovinske oddaljenosti zgolj naštevajo posamezne pisce in dela iz tega časa; manjša izjema je Levec, ki predlaga razvrščanje po desetletjih. Štrekelj po vrsti obravnava noviške literate, vajevce, Levstika, Stritarja in Gregorčiča, ne da bi jih izrecno časovno razmejeval. Glaser deli ta časovni razpon na Bleiweisovo (1848–1870) in Stritarjevo dobo (1870–1895). Izjema je Murko, pri katerem si sledijo romantično-narodna doba (1830–1870), doba realizma (1870–1895) in doba naturalizma (od 1895); torej mu leto 1848 pomeni le drugotno, podrejeno ločnico.

Slovenska literatura je v polstoletnem razvoju ponujala čedalje več gradiva urejajočim posegom literarne zgodovine. Ta je že prešla vmesne stopnje, ko je zasledovala najprej le kronologijo slovstvenega dogajanja in zatem zaporedje vodilnih literarnih osebnosti; zdaj je začenjala biti pozorna na kompleksne pojave, na primer na zaporedje zgodovinskih dob. Razvojne pobude je zajemala iz stikov s slovensko literaturo, kulturo in znanostjo, pa tudi s primerljivimi tujimi literaturami in z literarno vedo na bolj razvitih območjih. Vendar njen napredek ni bil linearen, temveč za lep čas razdvojen. Že s Čopom se je vzpostavila tradicijska smer, po kateri se reformacija in protireformacija štejeta kot prvi dve samostojni dobi in Pohlin kot začetek tretje. Na to se navezuje Metelko in prek njega morda še Trdina, ki v Pretresu slovenskih pesnikov začne pri Pohlinu ter išče začetke nadaljnjih novih faz pesništva v letih 1830

in 1848. Malo pozneje poteka od Majarja in Janežiča druga tradicijska smer, ki zanemarja razliko med reformacijo in protireformacijo, začenja naslednjo novo dobo z Japljem, Kumerdejem, Linhartom ali celo z Vodnikom in jo omejuje z začetkom izhajanja *Novic*. Ta dvotirnost traja vse do Štreklja in Murka, ki spet vzpostavita vsaj približno kontinuiteto z ustreznejšo (po današnjem pojmovanju) različico zgodovinskega poteka.

Metodološka orientacija

Sleherna veda je določena s predmetom in z metodo. Običajno se metoda najprej pojavlja spontano, nezavedno, potem šele preide v zavestno in reflektirano rabo skozi medij obče znanstvene metodologije. Od tod izvirajo izrazi, kot so empirična in teoretična, induktivna in deduktivna metoda, posamezne metode in metodični sklopi. Sleherno vsebinsko razlikovanje med vedami se zrcali tudi na metodološkem področju; takrat govorimo o bibliografski, biografski, filološki, zgodovinski, literarno- in umetnostnozgodovinski metodi, ki so značilne za posamezne vede ali skupino sorodnih ved. Na višji stopnji kompleksnosti so metode, ki bi jih lahko bolj korektno poimenovali idejno-metodološke smeri ali šole. Že iz njihovega poimenovanja je razvidno, da se ne nanašajo na posamezne vede, temveč na njihove manjše ali večje skupine. Iz njih sestavljeni nizi se vsaj na prvi pogled ne ujemajo z nizom, ki ga oblikuje zaporedje literarnozgodovinskih dob, omejenih na eno samo literaturo ali nekaj sorodnih.

V slovenskem izročilu imamo opraviti zlasti s filološko, biografsko-bibliografsko, pozitivistično in duhovnozgodovinsko idejno-metodološko smerjo ali orientacijo, oziroma ne povsem korektno rečeno, z ustreznimi metodami. V prvi polovici 19. stoletja je bolj odmevna filološka, v drugi polovici prevladuje biografsko-bibliografska orientacija. Nekaj preostalih glasov zaznava sledove zgodnjega pozitivizma zlasti pri Kersniku in pri Levcu. Skrajni primer je Slodnjak, ki je trdno prepričan, da odkriva pozitivizem celo pri Levstiku na spodnji meji zrelih let; s tem se pač ni mogoče strinjati. Povsem drugače je z Murkom, ki se je po študiju na Dunaju še dodatno izpopolnjeval v tujini, med drugim zlasti v Rusiji, zato je v obetavni mednarodni znanstveni karieri zlahka prebijal ovire in so mu na splošno priznavali zasluge tudi za razvoj in promocijo pozitivizma.

Ideološka razhajanja

Z ideološkimi razhajanji imamo opraviti od samega začetka, od protestantskih in katoliških polemik in replik nanje, dokler ni na začetku 17. stoletja zmagalo katolištvo. Po vzniku umetne literature ob koncu 18. in v prvih desetletjih 19. stoletja so stvari začele prehajati iz naključnih v sistemske, le da so se pri praktični izvedbi omejevale predvsem na mešanje zvrsti v okviru enega in istega teksta, na primer pesniške zbirke. V drugi polovici stoletja, ko se je slovstvo količinsko razmahnilo in se razvejilo na več žanrov, pa je prišlo do preobrata. Medtem ko so se drugi žanri vpletali v polemike samo malenkostno ali sploh ne, se je literarna kritika sprevrgla v bojišče, kjer so se spopadali ideološki nasprotniki – na eni strani staroslovenci, konservativci, klerikalci, na drugi mladoslovenci, svobodomisleci, liberalci; tretje strani skoraj ni treba upoštevati, ker se je oblikovala z zamudo malo pred koncem stoletja okoli trdnega jedra socialne demokracije.

Tukaj je na mestu pridržek. Preučujemo namreč zgodovino literarne vede in ne zgodovine literarne kritike, ki je kvečjemu obrobna zvrst na meji z literarno vedo. Ta pridržek velja upoštevati, pa naj sta si področji še tako bližnji in na prvi pogled brezupno prepleteni. V tem tiči pojasnilo za dejstvo, da ne obravnavamo posameznih kritik, marveč samo obsežnejše kritiške tekste, ki se ukvarjajo z več deli istega avtorja, še rajši pa s skupinami sorodnih avtorjev. Sezimo po konkretnem primeru: v njem se razkriva tudi eden izmed razlogov za to, da je bilo izbrano samo Kersnikovo predavanje *Razvoj svetovne poezije*, ne pa kaj drugega, denimo Kersnikovi feljtoni ali Levčevi objavljeni in neobjavljeni uredniški komentarji o avtorskih prispevkih za *Ljubljanski zvon*.

S stališča bodoče enotne literarne vede bi se bilo res težko odpovedati celi vrsti literarnih kritik, zlasti tistih, ki mejijo na polemiko in satiro, ali po drugi strani na esejistiko. Zato moramo pritegniti v razpravo še dodaten argument. Če prav razmišljamo, je tem tekstom in njihovim zvrstem skupna velika mera subjektivnosti, ki zasenči vse druge sestavine. Preostale zvrsti iz nabora za bodočo literarno vedo niso literarnokritične, torej subjektivno normativne. To pa je alibi za dejstvo, da v tem pregledu ne upoštevamo literarne kritike kar nasploh in v celoti, temveč samo tisti njen del, ki priteguje še drugorodne sestavine. Tako poteka razvoj konvergentno okrog bodočega skupnega jedra, katerega temeljna naravnanost ter intendirani cilji so predvsem spoznavni.

Preoblikovanje razvojnih smeri in osnovanje samostojne literarne vede (okrog 1900–1918)

Specializacija filologije

Filologija se je proti koncu 19. stoletja ob preučevanju širših jezikovnih družin v strokah, kot so romanistika, germanistika ali slavistika, postopno specializirala tudi na študij posameznih jezikov in literatur. Ta proces je napredoval hitreje na angleškem, francoskem in nemškem jezikovno-kulturnem področju kakor na slovanskih, in na slovanskih znotraj Avstro-Ogrske hitreje na češkem in poljskem kakor na slovenskem, pač odvisno od razvitosti institucij in od nalog, ki so jih nacionalne filologije prejemale iz svojih kulturnih in družbenih okolij.

Hkrati so se filološke discipline ločevale po predmetnih področjih, največkrat na jezikoslovje, literarno vedo in narodopisje. Ločitev je najprej obveljala v znanstveni sferi, na drugih ravneh pa je tradicionalna dvojica določenega jezika in pripadajoče mu literature tudi poslej ostala organizacijsko povezana, zlasti pri univerzitetnem študiju in srednješolskem pouku. V nekoliko drugačnem položaju je bilo samo narodopisje, predvsem zato, ker ni bilo uvrščeno med srednješolske predmete.

V teh procesih so bili udeleženi tudi slovenski slavisti. Nekateri izmed tistih, ki so začeli delovati pred koncem 19. stoletja, kot na primer Oblak in Štrekelj, so opuščali široko zastavljeno slovansko filologijo in se omejevali na slovenistiko. Nadaljnji korak k specializaciji je ob začetku 20. stoletja storila naslednja generacija, ki se je odločala ali s Prijateljem in Kidričem za slovensko literarno zgodovino ali z Ramovšem za slovensko jezikoslovje, edino Nahtigal je še vztrajal pri širšem pojmovanju slovanske filologije.

Zožitev slavistike na nacionalno polje in hkratna usmeritev v literarno zgodovino, ločeno od jezikoslovja in narodopisja, je spremljalo poglabljanje v druge smeri. Predmet raziskovanja niso več bili slovstveni procesi sami na sebi, temveč so jih vzročno-posledične zveze vpenjale v čedalje bolj kompleksna

dogajanja na vrsti drugih področij. Poleg tega se je že kmalu izkazalo, da diskurza literarne zgodovine ni mogoče obdržati samo v enonacionalnih mejah; čeznje je začela posegati primerjalna književnost, ki pa je bila vsaj od začetka samo podrejeno dopolnilo nacionalni literarni zgodovini.

Vprašanje o predmetnem obsegu je poleg vsebinskih razsežnosti imelo še institucionalne in personalne vidike. Možnosti za raziskovanje in študij slovenske literature so bile omejene na eno med tematskimi težišči pri drugi slavistični profesuri v Gradcu; to mesto je zasedal Štrekelj in za njim Nahtigal. Nemara še pomembnejše je bilo neformalno oporišče v dunajski dvorni knjižnici, valilnici kandidatov za univerzo, kjer sta delovala Prijatelj in Kidrič. Poleg tega je prišlo v razvid še nekaj strokovnjakov, kot Ilešič in Grafenauer, ki so bili večinoma zaposleni v srednjih šolah, a so z objavami dokazovali, da bi bili sposobni zadovoljiti zahtevnejše pedagoške in znanstvene kriterije, le ustreznih institucionalnih možnosti še ni bilo. To izpričujejo nekatere njihove izjave. Kidrič je v pismu Murku 5. 7. 1913 pretehtaval svoje možnosti o zaposlitvi na dunajski univerzi: »Pozabiti se tudi ne sme, da sem in ostanem *slovenist*, Rešetar pa misli, da bi mogel prodreti samo z *rusistom*« (Zapuščina Matije Murka). Še podrobneje je orisal svoje stališče Ivan Prijatelj. V eseju V zatišju. Polemični pomenki kulturnega zgodovinarja (1915) je z nekaj stavki začrtal svoj literarnozgodovinski raziskovalni program in ga sklenil takole: »Za to nitko: idejo slovenskega naroda hodim kakor platoničen zaljubljenec. In za drugo rabo nisem. Svoje profesorje tolažim, da se habilitiram za rusko in poljsko literaturo, ki ju seveda še vedno spremljam – drugo leto, a vedno bolj se mi zdi, da ne bo nič iz tega. Jaz bom sedel pri svoji zaljubljenki, za katero ni vseučiliške stolice na svetu.« (Prijatelj 1953: 393)

Specializacija univerzitetne slovanske filologije na več področij, med katerimi je bila tudi slovenska literarna zgodovina, je omogočila zbliževanje z doslej ločenimi, a vzporednimi razvojnimi strujami v slovenskih deželah (pedagoško, strokovno ter literarnokritično), saj so odslej imele soroden predmetni obseg in sorodno teoretično-metodološko zgradbo; do končnega zlitja na institucionalnem in personalnem področju pa naj bi še počakali, dokler ni bila ustanovljena univerza v Ljubljani.

Tukaj je treba upoštevati nekaj pridržkov. Na začetku 20. stoletja so se v slovenskih deželah že uveljavljali tokovi moderne – dekadenca, impresionizem, simbolizem, zaznati je bilo tudi prve glasove o ekspresionizmu in futurizmu.

Toda to je v glavnem potekalo v sami literaturi in na območju neposredne refleksije o njej, v kritiki in esejistiki. Obzorje sočasne literarne zgodovine pa je segalo z redkimi izjemami samo do izteka realizma oziroma najdlje do naturalizma. V literarni kritiki in esejistiki so se na podlagah novoromantične in simbolistične estetike pokazali nekateri metodološki elementi post- in protipozitivizma, glavna metodološka vzporednica realizma in naturalizma v literarni zgodovini pa je bil pozitivizem.

Te splošne težnje se kažejo v individualnih opusih, a vsakokrat nekoliko različno. Že pri Kersniku, Levcu in za njima Štreklju so se ob prevladujoči empirično-historični podlagi kazali posamezni elementi, značilni za pozitivizem. Najdalj po tej poti je šel Murko. Bil je privrženec pozitivizma od svojega habilitacijskega spisa naprej, v letih pred prvo svetovno vojno pa je ob splošnih pozitivističnih temeljih na posameznih področjih že težil k duhovnozgodovinski obravnavi literature. Vendar je bil slavist širokega profila, poleg literarne zgodovine sorodnih narodov in primerjalne književnosti sta ga skoraj v enaki meri zanimala njihovo jezikoslovje in narodopisje. Naslednja generacija, v katero sodijo Prijatelj, Kidrič, Grafenauer in ob nekoliko drugačnih predpostavkah še Žigon, pa je lahko štela za svoj glavni dosežek, da je vzpostavila samostojno slovensko literarno zgodovino prvenstveno na pozitivističnih teoretično-metodoloških osnovah.

Prijatelj

Ivan Prijatelj je po končani gimnaziji v Ljubljani študiral slavistiko na Dunaju 1898–1902 in bil zatem na študijskem bivanju v Rusiji ter na potovanjih po Evropi. Leta 1905 se je zaposlil v dunajski dvorni knjižnici. Leta 1919 je postal profesor na ljubljanski univerzi, kjer je predaval novejšo slovensko književnost in izbrana poglavja iz drugih slovanskih književnosti.

Že zgodaj si je pridobil širok razgled po evropski literaturi, kritiki in estetiki. Kot sodobnik avtorjev slovenske moderne je bil osebno povezan z njimi. Na tej podlagi sklepamo, da se tudi v njegovem opusu srečujejo znanstvenozgodovinske in esejistične prvine. V obravnavo literature je vključeval zunajliterarne vidike in jo tako širil v politično- in kulturnozgodovinsko smer, z literarnoteoretičnimi in estetskimi eseji pa je odpiral načelne kritične poglede na literaturo in umetnost.

Njegovo prvo večje literarnozgodovinsko delo je doktorska disertacija o slovenskem prerodu (rokopisna verzija v nemščini 1902, razširjena objava v slovenščini 1921); v to dobo je posegal še z drugimi zgodnjimi razpravami in članki, mdr. o Prešernu (1905). Programski pomen za takratne slovenske razmere je imel njegov spis *O kulturnem pomenu slovenske reformacije* (1908). Za tuja občinstva je pripravil nekaj krajših pregledov slovenske literarne zgodovine, ki so izhajali od sredine prvega desetletja 20. stoletja v nemščini, madžarščini, ruščini in srbščini; med njimi je najbolj znana druga srbska izdaja z naslovom *Slovenačka književnost* (1920). Ob urejanju Kersnikovih zbranih spisov je o njem napisal monografijo (I, 1910; II, 1914), ki je prerasla v obširen politično- in kulturnozgodovinski pregled njegove dobe. Temu sta se pridružili razpravi o Aškercu (1913, 2. izdaja 1920) in o Stritarju (1919). Samo z novo dobo od 1848 dalje se je ukvarjala *Istorija najnovije slovenačke književnosti* (1907, nedokončana; pozneje pri nas prevedena kot *Književnost mladoslovencev*, 1962). O svojih vrstnikih, predstavnikih slovenske moderne, je objavil nekaj esejev, mdr. Aleksandrov (Josip Murn) v posmrtni izdaji njegovih *Pesmi in romanc* (1903); Govor o Župančiču (1909); spominski govor ob Cankarjevi smrti Domovina, glej umetnik! (1918, natisnjena objava 1921). Poleg tega je pisal o tujih, predvsem ruskih avtorjih ter obravnaval literarnozgodovinska, primerjalna, teoretična, likovnoumetnostna in estetska vprašanja (gl. Prijatelj 1952–1953).

Že Prijateljevi zgodnji spisi po celi vrsti značilnosti kažejo sorodnost z literarnozgodovinskim pozitivizmom. Med drugim je informativno in kritično obravnaval vidne zastopnike te smeri, zlasti Taina in Pypina. Pomembnejše od tega je dejstvo, da je v svojih zgodovinskih delih upošteval pozitivistično pojmovanje vzročnosti in determinizma. Pri tem je samo občasno posvetil nekaj pozornosti rodu in geografskemu okolju obravnavanih avtorjev, pač pa je zmeraj pripisoval odločilno vlogo dobi. V njene orise je poleg slovstvene dejavnosti vključeval tudi politične, socialne in kulturnozgodovinske sestavine, katerih vplivi sousmerjajo razvoj slovstva.

Vendar ima uvrščanje Prijateljevega dela v pozitivistično smer omejeno veljavo, brž ko soočimo njegove znanstvene razprave z eseji. V njih namesto sistematične analize prevladujejo impresionistični opisi, individualnopsihološke oznake ustvarjalcev, ki se ne ozirajo kaj dosti na njihov zunanji življenjski potek, ter podoživljanje in subjektivno vrednotenje njihovih del.

Tu ne gre zgolj za razločke med znanstvenim in esejističnim načinom obravnave, temveč za globljo razliko v pogledih na izvor in bistvo literature. Ena izmed zgodnjih prič te razlike je esej Perspektive. Estetičen načrt (1906), ki v aforistični obliki uvaja metafizične estetske teze, sorodne osnovam simbolizma. Nad območjem resnice, ki je dostopna razumu, je vzpostavljena avtonomna sfera lepote in umetnosti; poezija se ravna po estetskih zakonitostih in ne more biti v svojem bistvu dostopna racionalnemu raziskovanju, temveč samo čustvenemu podoživljanju in intuitivnemu doumevanju (gl. tudi Prijatelj 1953: 21–31).

Podobna stališča izražajo tudi nekateri poznejši spisi, še v najbolj dodelani obliki esej Pesniki in občani (1917). Tukaj je celotno območje literarnega ustvarjanja razdeljeno na sfero metafizične avtonomne lepote in socialnozgodovinsko sfero. V prvo sodijo poezija in njeni ustvarjalci, pesniki. Poezija izvira iz osebnega doživljanja in se ravna po estetskih zakonih. Do nje vodita dve različni poti, dva načina umetniškega ustvarjanja, ki ju Prijatelj po Nietzscheju poimenuje apolinični in dionizični; združita se edinole v najvišjih dosežkih, v popolnih umetninah, ki so delo genijev. Nasprotje poezije ali čiste umetnosti je literatura, ki sodi na širše območje kulture. Podreja se pragmatičnim in moralnim vidikom ter opravlja koristne socialne in kulturne funkcije, zato označuje Prijatelj njene ustvarjalce z izrazom občani. S poezijo se ukvarja estetika, veja filozofije, ki odkriva bistvo in zakone lepote; literatura pa je predmet literarne in kulturne zgodovine, ki raziskuje pogoje njenega nastajanja ter načine njenega bivanja in delovanja v socialnozgodovinskem svetu. To še ne pomeni, da je poezija povsem izločena iz dosega literarne zgodovine; tudi poezija opravlja v stiku z občinstvom socialne in kulturne funkcije, vendar je vse to zanjo le drugotnega pomena in ne zadeva njenega estetskega bistva. (Gl. tudi Prijatelj 1953: 3–20. Več o Prijatelju v nadaljevanju; gl. poglavje Slovenska literarna zgodovina – vodilne osebnosti.)

Kidrič

France Kidrič je po končani gimnaziji v Mariboru študiral slavistiko na Dunaju (1902–1906). Naslednji dve leti je bil knjižničar v slavističnem seminarju, nato je začel delati v dvorni knjižnici. Leta 1914 je bil na nekajmesečnem izpopolnjevanju v Rusiji, ki se je zaradi izbruha prve svetovne vojne izteklo predčasno.

Takoj po končanem študiju je začel pisati biografske in bibliografske članke ter analize posameznih literarno- in kulturnozgodovinskih vprašanj. Ob štiristoletnici Trubarjevega rojstva je objavil obsežen esejistični spis o njem in njegovi dobi (1908). Sledile so faktografske razprave o Vrazu in o Korytku. Pomembne so tudi njegove zgodnje kritike in polemike, v katerih so še najbolj prišla na dan njegova stališča, zaznamovana s pozitivizmom. Med drugim je obravnaval sporna vprašanja o domnevni pismeni rabi slovenščine v srednjem veku (Pomote in potvare za razne potrebe, 1909–1910). Tukaj in v obširni kritiki Trubarjevega zbornika (Epilog k Trubarjevemu zborniku, 1909) je zavračal strokovni diletantizem in ideološko tendenčnost dela tedanje literarnozgodovinske publicistike. Vključil se je v razprave o matematični arhitektoniki v Prešernovi poeziji in zavzel skeptično držo do nje. Kot zagovornik slovenske kulturne avtonomije je nasprotoval novoilirskim težnjam. Za habilitacijo je obdelal Trubarjevo *Cerkovno ordnungo* s filološkega, literarno- in kulturnozgodovinskega vidika; nemško pisano delo je bilo dokončano že pred izbruhom vojne, toda objavo je dočakalo šele l. 1919. (Več o Kidriču v nadaljevanju; gl. poglavje Slovenska literarna zgodovina – vodilne osebnosti.)

Grafenauer

Ivan Grafenauer je študiral slavistiko na Dunaju (1900–1904), učil je na gimnazijah v Kranju in Ljubljani do upokojitve z izjemo obdobja 1918–1921, ko je bil šolski nadzornik. 1917 je doktoriral na Dunaju in se 1919 habilitiral v Zagrebu.

Njegovo glavno raziskovalno področje je bila slovenska literarna zgodovina. Prvo večje delo, *Zgodovina novejšega slovenskega slovstva* (1, 1909; 2, 1911), sodi še v okvir filološke metode z nekaterimi sledovi pozitivizma. Organizirana je pretežno po biografsko-bibliografskem načelu, v glavnem se omejuje na opis del in avtorjev ter se le povrhu dotika socialnih in kulturnozgodovinskih povezav literature. Tudi njegova periodizacija in celoten pogled na preteklost se nista mogla uveljaviti nasproti podobi, kakršno je že v tem času gradil zlasti Prijatelj. To je bil poleg pomanjkanja pripravljalnih del glavni razlog za to, da ga je sočasna kritika sprejemala z mešanimi občutki.

Grafenauer je v naslednjih letih objavljal pozitivistično usmerjene razprave in članke o nekaterih vprašanjih starejšega slovstva, med drugim o stiškem

rokopisu in o zgodovini slovenske metrike (oboje 1916). V novejšo dobo je posegel z razpravo o Vodniku kot pesniku (1918). Njegovo glavno delo tega časa pa je bila *Kratka zgodovina slovenskega slovstva* (1, 1917; 2, 1919; združena in popravljena izdaja 1920), ki je postala gimnazijski učbenik, avtorju pa je rabila kot povzetek dotlej opravljenih raziskav in kot načrt za prihodnost. (Več o Grafenauerju v nadaljevanju; gl. poglavje Slovenska literarna zgodovina – vodilne osebnosti.)

Žigon, Puntar in arhitektonika

Avgust Žigon je študiral pravo na Dunaju 1898–1900, nato umetnostno zgodovino, filozofijo, klasično filologijo in slavistiko v Gradcu. Po triletnem premoru, ko je poučeval na srednjih šolah, je nadaljeval študij v Gradcu in 1909 dosegel umetnostnozgodovinski doktorat. Naslednjega leta se je zaposlil v ljubljanski licejski knjižnici, 1915 je prevzel njeno vodstvo, 1920 je bil imenovan za ravnatelja, 1925 je bil zaradi kritik o načinu vodenja knjižnice odstavljen in upokojen. Kmalu po začetku druge svetovne vojne je padel kot naključna žrtev pod streli italijanske patrulje.

Žigonov opus sestavljajo po eni strani kritične objave literarnih tekstov in drugega gradiva, biografski, bibliografski in zgodovinsko faktografski članki, po drugi pa problemske literarnozgodovinske in teoretične razprave. Njegova glavna raziskovalna področja so Prešernovo življenje in pesniško delo ter zveza s Čopom. Odkrival, objavljal in komentiral je pomembno gradivo, med drugim popis Čopove biblioteke, dokumente o cenzuri *Kranjske čbelice* in Prešernov zapuščinski akt. Poleg tega se je podrobneje ukvarjal z Levstikom in v vrsti člankov predvsem obravnaval njegovo delo za Prešerna. Raziskovanje Levstika je nadaljeval po prvi svetovni vojni, načrtoval je izdajo njegovega opusa, vendar se mu je namera izjalovila.

Žigon je bil začetnik in glavni zagovornik teorije o matematični arhitektoniki. Ta se ukvarja s formalno analizo poezije, zlasti Prešernove, se širi v svojevrstno metrično-logično-psihološko interpretacijo in se poskuša utrditi na duhovnozgodovinskih temeljih. To smer raziskovanja je vpeljal v razpravah, objavljenih od leta 1905 dalje. Najprej je odkrival simetrično zgradbo v Prešernovih pesmih, posvečenih Čopu. Do podobnih rezultatov je prišel po analizi metričnih shem, kitične zgradbe in razporeditve rim v pesmih, pisanih

v tercinah in stancah, ter v sonetih. S prenašanjem analitičnih postopkov in posploševanjem dotedanjih ugotovitev še na druge Prešernove verzne, kitične in pesemske oblike je vzpostavil kompozicijski model, v katerem so okrog pomensko poudarjenega središča simetrično razporejeni medsebojno sorazmerni sestavni deli. Takšno kompozicijo ali (z Žigonovim izrazom) arhitektoniko pesmi naj bi bilo mogoče natančno opisati z matematičnimi ali grafičnimi shemami na osnovi števila tri. V takšni tretjinski arhitektoniki je videl posebno, zavestno ustvarjeno estetsko kvaliteto pesmi. Teoretične podlage tega umetniškega ideala zaenkrat še ni iskal, le domneval je, da bi najbližji Prešernov vir zanj utegnil biti Čop.

Na Žigonove prve objave se je odzvala kritika, pretežno z odklonilnimi glasovi (Izidor Cankar, Josip Tominšek). Žigon se je nato za nekaj časa umaknil iz javnosti, namesto njega so se oglašali njegovi privrženci. Ivan Grafenauer je na kratko povzel njegove ugotovitve pri opisu Prešerna v *Zgodovini novejšega slovenskega slovstva*; klasična filologa Ivan Arnejc in Davorin Beranič sta se orientirala po njih pri obravnavi nekaterih grških in rimskih lirikov. Leta 1907 se je ob Žigonovi predstavitvi v Murkovem seminarju na univerzi v Gradcu za njegovo teorijo navdušil Josip Puntar. Kmalu jo je začel javno zagovarjati in dopolnjevati, z največjim poudarkom v monografiji »*Zlate črke« na posodi Gazel* (1912). Temelje arhitektonske teorije je iskal v nemški zgodnji romantiki, predvsem v njeni panteistični filozofiji in v tezi o umetnini kot organizmu, ki nastaja po svojem avtonomnem notranjem zakonu okrog nekega duhovnega središča. Poleg tega se je skliceval na umetnost klasične antike, ki da se je tako v kiparstvu kakor tudi v pesništvu, dramatiki in govorništvu ravnala po pravilih sorazmerja in simetrije. Prepričan je bil, da je odkril posebej odličen vzor v grškem nomosu, lirsko-glasbeni obliki, ki je imela trdno določeno sedmerodelno kompozicijo in je v sklopu Apolonovega kulta simbolizirala kozmični red ter postala zgled apolinične lepote. V skladu z zahtevo Friedricha Schlegla po združitvi antike in romantike naj bi takšno pojmovanje umetnine kot organizma z določenim središčem, simetrično zgradbo in pravilnim sorazmerjem sestavin potemtakem postalo tisti estetski ideal, ki ga je v teoretični program preformuliral Čop in pod njegovim vplivom umetniško uresničil Prešeren.

Sočasna kritika (Josip Debevec, Aleš Ušeničnik, Izidor Modic) je knjigo večidel navdušeno pozdravila, z zakasnitvijo jo je čez tri leta zavrnil Josip Tominšek. Toda že pred izidom knjige se je prvič oglasil France Kidrič,

poznejši najostrejši kritik matematične arhitektonike, in odklonil trditve iz dotedanjih Žigonovih in Puntarjevih objav.

Po Puntarjevem nastopu je Žigon povzel njegove glavne teze, pritegnil v obravnavo vso Prešernovo poezijo in s tega vidika pripravljal študijsko izdajo pesmi ter monografijo o pesniku. Knjigi sta bili oddani v tisk že pred začetkom prve svetovne vojne, vendar ju je avtor v korekturah kar naprej predeloval in šele proti koncu vojne začel v periodiki objavljati posamezne odlomke; kot dopolnilo glavni smeri svojega nauka pa je raziskoval romanske verzne in pesniške forme. (Več o Žigonu v nadaljevanju; gl. poglavje Slovenska literarna zgodovina – vodilne osebnosti.)

Izidor Cankar

Izidor, mlajši bratranec Ivana Cankarja, se je po končanem študiju teologije dodatno specializiral za estetiko na katoliški univerzi v Louvainu oziroma Leuvnu. Čez nekaj let je objavil esejistični roman *S poti*. Pred in med prvo svetovno vojno je prevzel uredništvo revije *Dom in svet*; pod njegovim vodstvom so se reviji odpirale umetnostnozgodovinske razvojne perspektive. Kar zadeva njegovo literarnokritično delovanje, se je vključil v polemiko o arhitektoniki že kmalu po njenem začetku (Zbornik znanstvenih in poučnih spisov VIII, *Dom in svet* 1907) in z distanco obravnaval Žigonovo dotedanje delo. Ocenjeval je *Zgodovino novejšega slovenskega slovstva I* Ivana Grafenauerja (*Čas* 1909). Brž-kone pa je najpomembnejša njegova serija *Obiski* (*Dom in svet* 1911, v knjižni obliki 1920), kjer je vpeljal esejistično zvrst pogovora s pisatelji in umetniki. (Več o Izidorju Cankarju v nadaljevanju; gl. poglavje Slovenska literarna zgodovina – vodilne osebnosti.)

Ideološki vidiki

Proti koncu 19. in na začetku 20. stoletja so se literarni, pa tudi obči zgodovinarji razhajali v svetovnonazorskem pogledu na svobodomiselstvo in katoliš-tvo, v nacionalno-ideološkem pogledu pa na slovenski avtonomizem in jugo-slovanski unitarizem oziroma novi ilirizem. Tretje različice, panslavizma, tukaj ni nujno potrebno upoštevati, ker je imel komaj kakega zagovornika in zelo malo privržencev.

Skupna točka prokatoliških in proreformacijskih ocen preteklosti so bili naivno diletantski poskusi, utemeljeni na domnevi, da večja starost slovstva pomeni tudi njegovo višjo vrednost. Z ene strani jih je presegala religiozno-ideološka opredelitev, ki si je prizadevala s poudarjanjem slovenskega kulturnega dela katoličanov v srednjem veku, protireformaciji in baroku zmanjšati zgodovinske zasluge protestantov. To se je začelo že v prejšnjem obdobju, ko sta zavzemala do reformacije kritična stališča na primer Kleinmayr in poldrugo desetletje za njim Glaser, še prej pa Radics, ki se je sicer izogibal omembam reformacije, temveč je pripisoval vse mogoče zasluge srednjemu veku. Takšna usmeritev je bila napol resno napol ironično poimenovana »slovenščina pred Trubarjem«. Ob začetku novega stoletja je polemično ostro na račun reformacije nastopil cerkveni zgodovinar Josip Benkovič. Pridružil se mu je Josip Gruden, toda z bistveno razliko: eno njegovih izhodišč so namreč bila pravoslavna verstva in iz njih potekajoča kulturna izročila.

Nasprotujoči si pogledi so dosegli višek ob štiristoletnici Trubarjevega rojstva (1908). Slovenska matica je ob tej priložnosti izdala *Trubarjev zbornik.* V njem so zastopane skoraj vse relevantne smeri, ki se ukvarjajo s slovensko reformacijo, toda osnovni ton mu vendarle dajejo stališča, bližnja novemu ilirizmu. O tem priča že dejstvo, da je odločilno vlogo pri zamisli in izpeljavi *Zbornika* imel Fran Ilešič, takratni predsednik Slovenske matice in vodilna figura novega ilirizma. Ta svetovnonazorska orientacija je bila deležna še nekaj podpore v zborniku in drugje, preostali sodelavci so zavzeli nevtralen položaj.

K sodelovanju pa nista bila povabljena niti Prijatelj niti Kidrič, a sta si poiskala druge poti, da bi ob isti priložnosti vendarle izrazila svoja stališča. Prijatelj je v spisu *O kulturnem pomenu slovenske reformacije* s sintetičnih vidikov suvereno razgrnil podobo tega gibanja v različnih domačih in tujih kontekstih (Prijatelj 1908). Kidrič je prispeval Trubarjevo biografijo, prvo med več različicami izpod njegovega peresa, a razmeroma lahko berljivo in s čutom za smotrno širitev obravnavane problematike čez meje običajnega življenjepisa (Kidrič 1908). Njegovo drugo pomembno delo iz tega časa je *Epilog k Trubarjevemu zborniku*, obsežna ocena, v kateri si avtor prizadeva pretehtati vsak prispevek po njegovih individualnih prednostih in slabostih, pa vendar ne more zatajiti svoje glavne usmeritve in se postavlja v bran slovenskemu kulturnemu avtonomizmu, tako kot so Ilešič in še nekateri njegovi somišljeniki v zborniku in drugje zagovarjali novi ilirizem (Kidrič 1909).

Ta zaostritev ni imela trajnih posledic. V naslednjih nekaj letih sta denimo Ilešič in Kidrič polemizirala med seboj o slovenskem prerodu in polemika se je iztekla na dostojen način. Drug značilen primer je Josip Gruden. Ne glede na svojo katoliško ideološko orientacijo je spisal *Zgodovino slovenskega naroda* (1910–1916, nedokončano); to obsežno delo se z umirjenimi sodbami loči od dokaj radikalnih stališč, ki jih je zagovarjal kako desetletje prej. Narodni prerod je sicer ostal eden izmed osrednjih problemov zgodovinskega in literarnozgodovinskega raziskovanja tja do srede 20. stoletja.

Osrednja nacionalna veda v spremenjenih zgodovinskih razmerah (od 1918 do druge svetovne vojne)

Prenova institucij

Ko se je prva svetovna vojna že nagibala h koncu, je bilo iz literarnovedne perspektive komaj slutiti, kakšne posledice bo prinesla s seboj; in dejansko so te posledice prišle v stroko bolj od zunaj. S koncem vojne povezani politični in družbeni prevrati so prinesli tudi bistveno spremembo v položaju literarne zgodovine kot dela slovenistike in slavistike. Stroka se je tako rekoč čez noč znašla v novi državi, kjer so bili Slovenci vsaj za kratek čas eden izmed konstitutivnih narodov, in prevzela vlogo ene med osrednjimi nacionalnimi vedami; na to vlogo se je pripravljala že dolgo prej.

Njen razvoj, kot tudi razvoj slovenske znanosti nasploh, je bil v veliki meri vezan na zamisel o univerzi v Ljubljani. Predzgodovino te zamisli je mogoče zasledovati od začetkov višjega šolstva na slovenskem ozemlju v prvi polovici 17. stoletja, jasno obliko pa je dobila z nacionalnopolitično motiviranimi sklepi v revolucionarnem letu 1848. Zahteva po univerzi je odtlej postala trajna sestavina slovenskega nacionalnega programa. Na tem polju je narodno gibanje doseglo nekaj delnih uspehov, posebej na začetku 20. stoletja. Vsa ta prizadevanja pa so bila ob izbruhu svetovne vojne ustavljena.

V spremenjenih razmerah neposredno po koncu vojne si je akademska javnost s podporo nove slovenske oblasti zastavila za cilj, čimprej ustanoviti univerzo v Ljubljani. Takoj po prevratu je začela delovati vseučiliška komisija, sestavljena iz zastopnikov narodne vlade oziroma njenega poverjeništva za uk in bogočastje, slovenskih univerzitetnih učiteljev in strokovnih društev, z njo je sodeloval tudi kulturni odsek narodnega sveta. Komisija je v izjemno kratkem času premagala konceptualne dileme in rešila več kadrovskih zapletov. Delo je bilo v glavnem opravljeno med novembrom 1918 in koncem junija 1919, ko je bil načrt zakona o univerzi predložen v vladno in parlamentarno obravnavo; zakon je bil sprejet čez poletje, ob koncu avgusta so bili imenovani prvi profesorji in decembra so se začela redna predavanja.

Na filozofski fakulteti, ki je vključevala tudi naravoslovne in matematične vede, sta bili med predvidenimi 20 oddelki oziroma 33 katedrami deležni največje podpore zgodovina in slavistika: zgodovini s pridruženo arheologijo je bilo namenjenih pet kateder, slavistiki pa štiri sistemske ter ena izredna (»ad personam«) za srbohrvaški jezik in literaturo. Na jezikoslovnem področju je bilo kmalu doseženo soglasje o zasedbi: za splošno slovansko filologijo je bil predviden Rajko Nahtigal, takrat redni profesor na graški univerzi, za slovenski jezik pa Fran Ramovš, dotlej privatni docent v Gradcu in že predlagan za izrednega profesorja v Černovcih. Pri literarni zgodovini pa so se zadeve zatikale. Ob koncu leta 1918, ko je bila za kratek čas aktualna zamisel o provizoriju bodoče ljubljanske univerze v Zagrebu, se je za profesuro na njem neuspešno potegoval Fran Ilešič. Po tem je vseučiliška komisija vabila k sodelovanju Matijo Murka, takrat rednega profesorja v Leipzigu, ki pa je menil, da bodo na njegovem področju popolnoma ustrezale »mlajše domače moči«; sam se je zanimal za možnost prehoda v Zagreb, vendar se je na koncu odločil za Prago. V igri sta ostala Prijatelj in Kidrič, bibliotekarja v dunajski dvorni knjižnici, in pa Grafenauer, srednješolski profesor v Ljubljani in višji šolski nadzornik, ta čas v postopku habilitacije na zagrebški univerzi. Za nespornega kandidata je veljal samo Prijatelj. Ob koncu poletja 1919 je bil imenovan v prvi skupini štirih profesorjev-matičarjev na filozofski fakulteti. Njegov učni nalog se je glasil »za zgodovino novejših slovanskih literatur s posebnim ozirom na slovensko«. S tem se je vodstvo univerze že vnaprej molče opredelilo o drugem kandidatu, kajti analogno določilo »za zgodovino starejših slovanskih literatur s posebnim ozirom na slovensko« je bolj ustrezalo Kidriču, medtem ko je Grafenauer dotlej raziskoval samo slovensko literarno zgodovino. Seveda je bila v ozadju te odločitve tudi svetovnonazorska opredeljenost obeh kandidatov. Univerzitetni svet je že jeseni 1919 predlagal izvolitev Kidriča, toda ta predlog je naletel v beograjskih visokošolskih in upravno-političnih krogih na močan odpor. Kidriču so očitali obnašanje med vojno, predvsem sodelovanje v znanstveni ekspediciji, ki je zbirala stare rokopise in knjige na zasedenem ozemlju Srbije in Črne Gore. Sicer je pojasnil svoje ravnanje in se opral očitkov, vendar se njegova zadeva ni premaknila z mrtve točke vse do konca poletja 1920, ko je bil naposled imenovan za profesorja. Grafenauer pa je že prej opustil misel na univerzitetno kariero, le kratek čas je predaval v Ljubljani kot privatni docent zagrebške univerze.

Ustanovitelji univerze so se zavedali, da ni mogoče takoj od začetka računati na popolno zasedbo vseh literarnozgodovinskih smeri. Zato so že v osnovnem

načrtu za filozofsko fakulteto iz marca 1919 predvideli, naj se ustanovi katedra »za splošno slovstvo in slovstveno teorijo«; ta predmet je bil na začetku potreben namesto slovstvene zgodovine romanskih in germanskih narodov. Kandidat za novo katedro je bil nemški Avstrijec Otmar Schissel von Fleschenberg, ta čas privatni docent na univerzi v Innsbrucku in zatem v Gradcu. Za to mesto sta ga predlagala Ramovš in Nahtigal. Univerzitetni svet je najprej odložil razpravo o njem, drugič ga je odobril, vendar za pristojno ministrstvo v Beogradu ni bil sprejemljiv iz nacionalnih razlogov. S tem se je končal prvi poskus uvedbe primerjalne (bolj natanko: obče) književnosti in literarne teorije.

Leta 1925 se je iztekel rok, do katerega je morala ljubljanska univerza prevzeti izpitni red po beograjski. To je veljalo tudi za primerjalno književnost in literarno teorijo kot glavni ali stranski predmet v več kombinacijah. S tem je postalo nujno, da se čimprej organizira ustrezen študij. Ker pa v Ljubljani še vedno ni bilo primernega profesorskega kandidata za to stroko, so se odločili za zasilno rešitev, po kateri je Kidrič začasno prevzel skrb za primerjalno literarno zgodovino, Kelemina za literarno teorijo in Prijatelj za literarno kritiko. Prva štiri leta je bila nova stroka organizacijsko umeščena v slavistični seminar, od 1929/30 je nastopala kot samostojna študijska smer, a še vedno s provizorično kadrovsko zasedbo. Takšne razmere so trajale vse dotlej, dokler si ni med nekaj pripadniki mlajše generacije Anton Ocvirk pridobil potrebne formalne kvalifikacije s habilitacijskim delom *Teorija primerjalne literarne zgodovine* (1936). Zadevo je še pospešila smrt Ivana Prijatelja (1937). Ocvirk ga je najprej delno nadomestil kot privatni docent na slavistiki, že leto zatem pa je bil redno zaposlen in je poleg slavističnih prevzel predavanja iz novejših obdobij primerjalne književnosti in iz literarne teorije.

Slavistični oddelek je bil edini, na katerem sta se z literarno vedo od vsega začetka ukvarjala dva profesorja. Na drugih jezikovno-literarnih oddelkih je bilo dovolj prostora kvečjemu za enega strokovnjaka, ki naj bi gojil obe filološki disciplini. Ker pa je študij tujih jezikov imel dejansko prednost pred študijem literatur, je enakomerna zastopanost obojega uspevala samo nekaterim predavateljem. Tak je bil npr. germanist Jakob Kelemina, ki si je že dolgo pred prihodom na univerzo (1920) pridobil mednarodni ugled z objavami iz srednjeveške nemške književnosti. Klasični filolog-grecist Fran Bradač je šele po prihodu na univerzo (1923) začel sistematično objavljati literarnovedne razprave. Nasprotno se je romanist Fran Šturm zanimal skoraj izključno za

jezikoslovna vprašanja. Zato je bila literarna veda na romanistiki nekaj let odvisna od gosta z zagrebške univerze, italijanista Petra Skoka, in od lektorjev s francoskega inštituta, zares pa je oživela šele s prihodom drugega profesorja, Stanka Lebna (1938).

Tudi nekatere nefilološke stroke so iz različnih perspektiv odpirale možnosti za obravnavanje posameznih vidikov literature, toda te so pogosto ostale neizkoriščene.

Na oddelku za filozofijo je France Veber razvijal svoj sistem predmetne teorije in ga uvajal tudi na področju estetike; knjiga o tem je izšla že leta 1925. Vendar je bil miselni prepad med Vebrovo estetiko in prevladujočo historično-empirično usmeritvijo večine filoloških in zgodovinskih ved prevelik, da bi na primer literarna veda iskala teoretične spodbude pri njem; to se je zgodilo šele ob bistveno spremenjenih izhodiščih slabega pol stoletja pozneje. Dosti bolj uporabne za preučevanje literature so se zdele filozofske raziskave Alme Sodnik o zgodovinskem razvoju estetskih problemov (v knjižni izdaji 1928).

Umetnostna zgodovina se po metodi ni kaj dosti prekrivala z literarno vedo. V prvi se je ta čas že uveljavljala duhovnozgodovinska in stilnoanalitična smer, medtem ko je bila druga v glavnem historično-empirična. Kljub različnim teoretičnim in metodološkim usmeritvam pa je protagoniste obeh strok zbliževalo to, da je vodilni umetnostni zgodovinar Izidor Cankar študiral tudi estetiko in bil hkrati literarni kritik, esejist, pisatelj in urednik.

Etnologija bi vsaj po svojem poreklu in sorodnosti z jezikoslovjem in literarno vedo v skupnem okviru filologije utegnila biti najprimernejša za obravnavanje ljudskega slovstva kot posebnega področja široko pojmovane literature. V to smer je kazalo delo Štreklja in Murka, dosti pozneje se jima je pridružil še Grafenauer. Vendar je ta stroka zaradi hkratnega delovanja več razlogov, med katerimi so bili poleg konceptualnih še kadrovski in finančni, dobila samostojen oddelek na filozofski fakulteti šele proti koncu tridesetih let. Prehitela sta ga ustanovitev etnografskega muzeja (1923) in osrednje revije *Etnolog* (1926). Tako skoraj ni bilo možnosti za dvogovor med literarno vedo in etnologijo na univerzi, marveč je v omejenem obsegu potekal ob muzejski dejavnosti ter v znanstveno-strokovnem tisku.

Nekateri pripadniki prve generacije profesorjev so ob prihodu na ljubljansko univerzo prinesli s seboj dragoceno doto: prvo specializirano znanstveno revijo, *Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino* (*ČJKZ* I–VIII, 1918–1930). Pobudo za njegovo ustanovitev sta že 1917 dala Nahtigal in zgodovinar Anton Kaspret, gimnazijski profesor v Gradcu. Pridružil se jima je Kidrič, po izidu prve številke 1918 pa še Ramovš; po Kaspretovi smrti 1920 so ga vodili preostali trije uredniki. *Časopis* je imel ob koncu vojne in v prvih povojnih letih velike organizacijske in finančne težave. Izdajati so ga začeli uredniki sami, nato so mu za kratko priskrbeli prostor v založbi Slovenske matice, od četrtega letnika naprej je nosil firmo seminarja za slovansko filologijo, po osmem letniku, ko je spet izšel v skrčenem obsegu in v samozaložbi, je dokončno ugasnil. Vendar *Časopisu* ni primanjkovalo sodelavcev in prispevkov. V osmih letnikih je izšlo skupno 142 spisov, od tega približno pol razprav in člankov, ostalo so različni krajši prispevki, ki pa so bistveno prispevali k ažurnosti vsebine. Kar zadeva zastopanost po strokah, je bilo na prvem mestu jezikoslovje, sledila mu je literarna veda, daleč zadaj je ostajala zgodovina. Ponekod so se različni strokovni vidiki tako prepletali, da je prispevke zaradi tega najprimerneje označiti kot filološke v širokem pomenu. Od skupno 30 avtorjev je bilo bolj dejavnih približno tretjina, med njimi sta po številu in obsegu prispevkov vodila Ramovš in Kidrič.

Za večino sodelavcev je bil *ČJKZ* tista publikacija, ki so ji prispevali največji delež svoje sprotne produkcije, nikakor pa ni bila edina. Z manjšo zamudo so začele izhajati *Razprave Znanstvenega društva za humanistične vede* (*RDHV*, od 1921) pod Ramovševim uredništvom. To pa ni bila konkurenca, temveč prej nadgradnja *ČJKZ*. Razlika med njima je bila v tem, da so *RDHV* objavljale izključno razprave; toda drugače od *ČJKZ*, ki se je omejeval na nacionalne vede, so se *RDHV* posvečale celotnemu področju na Slovenskem znane humanistike. Kroga sodelavcev obeh revij sta se prekrivala približno do dveh tretjin. V *RDHV* so objavljali le priznani avtorji, mlajši pa so si našli prostor v manj zahtevnih rubrikah *ČJKZ*. Poleg teh dveh revij je imel znanstveno-strokovni značaj še *Časopis za zgodovino in narodopisje* (*ČZN*), ki je izhajal v Mariboru nepretrgano že od začetka stoletja, a se ni mogel povsem otresti vtisa, da je le glasilo regionalnega pomena.

Sočasno izhajanje več periodičnih publikacij je bilo avtorjem in urednikom čedalje hujše breme, ker so imeli tudi druge obveznosti, na primer sodelovanje

pri *Slovenskem biografskem leksikonu*. Na začetku tridesetih let je delovni zagon nosilne skupine sodelavcev popustil. *ČJKZ* je nehal izhajati, *RDHV* so se preoblikovale iz revije v zbirko monografij. Šele čez nekaj let je vrzel deloma zapolnila jezikoslovna in literarnozgodovinska revija *Slovenski jezik* (1938–1941), pri kateri je imela vodilno vlogo že mlajša generacija slavistov.

Izdajanje *Razprav*, ki so zagotavljale možnost publiciranja, je bila ena glavnih dejavnosti Znanstvenega društva za humanistične vede, ustanovljenega 1921 na pobudo Nahtigala in Prijatelja. Društvo pa je imelo še drug, bolj daljnosežen namen: utiralo je pot za nastanek najvišje znanstvene institucije, saj je bilo od vsega začetka zamišljeno kot osnova za bodočo akademijo znanosti. Tej pobudi so se pridružila sorodna društva (Slovenska matica, Narodna galerija, društvo Pravnik). Osnutek zakona o ustanovitvi akademije je bil pripravljen že 1925, a pristojno beograjsko ministrstvo ga je zaradi neugodnih političnih razmer nekajkrat zavrnilo. Vendar so predlagatelji vztrajno ponavljali vsakokrat bolje utemeljen predlog z razvejenim delovnim programom in s čedalje večjo podporo v slovenski javnosti. Po večletnem prizadevanju je kot vmesna stopnja 1937 nastalo društvo z imenom in ustrojem bodoče akademije, 1938 pa je bila sprejeta uredba z zakonsko močjo o ustanovitvi in ureditvi Akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani. Ta se je takoj oprijela dela, nadaljevala dejavnosti, ki so jih v obdobju ustanavljanja začela njena matična društva, ponekod pa jih zastavila čisto na novo. Rezultati so se kmalu pokazali, na filološkem in literarnem področju med drugim z znanstvenimi izdajami rokopisov in korespondenc.

Z ustanovitvijo slovenske univerze in akademije znanosti je literarna veda, ki je dotlej imela glavna oporišča na srednjih šolah slovenskega ozemlja in na slavističnih oddelkih dveh avstrijskih univerz, zdaj našla nova, širša in zahtevnejša delovna področja. Ob teh je obdržala nezanemarljivo vlogo tudi literarna kritika, esejistika in publicistika, ki ni bila vezana na šolske in znanstvene institucije, temveč se je oblikovala v medijskem prostoru kulture.

Literarna veda in kritika sta se prekrivali pri raziskovanju splošnih lastnosti literature, razlikovali pa sta se pri opredeljevanju njenega predmetnega obsega. Literarna veda oziroma njena najbolj razvita veja literarna zgodovina je bila usmerjena predvsem v pretekle dobe, kritika pa v obravnavanje sodobnih literarnih del, pri čemer je bila absolutno v prednosti. Hitreje je zaznavala aktualne

spremembe, spremljala in deloma podpirala deloma ovirala je prodor novih literarnih tokov, bolj je bila odprta za nove teoretične poglede. Zato je ta čas v njenem območju vzniknil tudi najočitnejši simptom tedanje krize historizma, načelni dvom o spoznavnih zmožnostih in dosegu literarne zgodovine.

Teoretično-metodološki modeli

S koncem prve svetovne vojne se je bistveno spremenilo družbeno okolje literarne vede, toda v njeni teoretično-metodološki zgradbi ta čas ni bilo izrazitega preloma. Vodilne osebnosti tega obdobja so nastopile v prvih desetletjih 20. stoletja in že tedaj v osnovah izoblikovale večino svojih glavnih zamisli. Z njihovo zgodnjo dejavnostjo se je stroka znanstveno zgradila, nadaljnji potek pa je bil bolj zunanja potrditev dotedanjega notranjega formiranja.

Obdobje med vojnama sodi še zmeraj v dobo historizma. Kakor za celo vrsto družbenih in duhovnih fenomenov v tej dobi velja tudi za literaturo, da se kaže v zgodovinski perspektivi, toda ta ni več absolutna, temveč je le še prevladujoča. Tu in tam odpira prostor novim, sinhronim pogledom, ki nadomeščajo diahrone in s tem v celotno podobo historičnega razvoja vnašajo variantne poteze.

To se kaže med drugim v terminologiji. Poleg najbolj razširjene oznake 'literarna zgodovina' se začnejo uveljavljati druge, dopolnilne ali konkurenčne. Predvsem izraz 'literarna teorija' dobiva novo vlogo, ne več podrejene, temveč čedalje bolj enakopravno zgodovini. Bolj neustaljen je izraz 'literarna veda'. Srečati ga je v različnih pomenih, nihajočih med dvema skrajnima možnostma: enkrat poleg literarne zgodovine kot posebno področje, ki zajema sistematiko oziroma teorijo in metodologijo, ali drugače rečeno, vsa nehistorična območja znanosti o literaturi, drugič kot krovni pojem za celoto vseh strok, historičnih in ahistoričnih, ki se ukvarjajo z literaturo.

Ta celota je sestavljena iz različnih smeri, katerih notranji ustroj določajo njihova izhodišča, cilji, predmet in metode; iz vsakokratnega izbora in medsebojne povezave teh kategorij se da razbrati temeljni vzorec ali model neke smeri. Razlike med smermi so utemeljene v njihovem celotnem sestavu, ne v posameznih značilnostih. To pa ne pomeni, da bi bilo mogoče vsak posamezen pojav prišteti brez ostanka samo k enemu metodološkemu vzorcu ali modelu.

Nasprotno, sinkretični spoji raznorodnih elementov so skoraj tako pogosti kot čiste realizacije tega ali onega vzorca.

Kar zadeva položaj literarne vede na Slovenskem v obravnavanem obdobju, se najprej izkaže, da se je v njej pojavljalo več smeri, ki pa si niso sledile v preprosto razvidnem časovnem zaporedju. Spričo tega je primerneje obravnavati dobo kot celoto, v kateri hkrati obstajajo različne, tudi nasprotne težnje. V njej je zastopanih več temeljnih vzorcev ali modelov, različnih po obsegu in kvaliteti. Najpomembnejše mesto je zavzemal pozitivistični, za njim duhovnozgodovinski, v bistveno manjši meri se je pojavljal marksistični, poleg njih je mogoče opaziti še navzočnost formalističnega in posamezne sledove psihoanalitičnega vzorca.

Pozitivistični temeljni vzorec se je izoblikoval ob opiranju na evropski literarnoznanstveni pozitivizem, natančneje rečeno na njegovo poznejšo fazo, modificirano med krizo te usmeritve okrog preloma stoletja. Skope, fragmentarne opredelitve tega vzorca so raztresene po različnih spisih od Oblakovih in Vidičevih kritik Glaserjeve slovstvene zgodovine mimo Prijateljevih teoretičnih in metodoloških esejev ter komentarjev k lastnemu delu pa do Kidričevih programskih razlag, kritik in polemik in do Ocvirkovega zavzemanja za modificirani ali prenovljeni pozitivizem.

Precej pogostejša je uporaba pozitivističnih miselnih shem v literarnozgodovinski praksi. Zaslediti jih je mogoče najprej v opredelitvah predmeta raziskovanja. Ta je praviloma razumljen zelo široko in sega onkraj literarnega področja v kulturno, socialno in celo politično sfero, predvsem zato, da se lahko z njegovo pomočjo kar najbolj učinkovito izpelje vzročno-deterministična zveza literature z zunajliterarnimi območji. Pozitivistična usmeritev obvladuje Kidričevo in Prijateljevo slovstveno zgodovino, redke monografije, kakršna je npr. Kidričeva o Prešernu, pa številnejše biografske in zgodovinsko faktografske razprave več avtorjev. V blažji varianti, kot empirično historična usmerjenost brez domišljene teoretične podlage, je značilna za precejšen del literarnozgodovinske produkcije med vojnama, zlasti za generacijo Prijateljevih in Kidričevih učencev in naslednikov.

Vloga duhovnozgodovinskega vzorca je v slovenski literarni vedi znatno manjša kot vloga pozitivističnega. Nikoli ni bil sprejet tako na široko, da bi

lahko govorili o sklenjeni duhovnozgodovinski smeri ali šoli, pač pa je pri vrsti avtorjev mogoče razbrati posamezna, po izvoru duhovnozgodovinska teoretična stališča in metodološke opredelitve, največkrat pomešane s pozitivističnimi, brez vidne medsebojne povezave ali v sinkretičnih združbah. Ti pojavi pripadajo različnim težnjam znotraj široko pojmovanega duhovnozgodovinskega območja, ki so pogosteje izražene v programskih in kritičnih izjavah kakor udejanjene v literarnozgodovinski praksi.

V letih med vojnama so o duhovnozgodovinski literarni vedi med drugim poročali in diskutirali Prijatelj, ki jo je obravnaval kot zadnjo fazo v zgodovini t. i. akademske ali univerzitetne kritike, Kelemina, ki je svojo literarnoznanstveno sistematiko in metodologijo oprl pretežno na to smer, in Ocvirk, ki je izrecno zavračal njene ahistorične in v tipološke postopke naravnane tendence, hkrati pa delno sprejemal njene historične, modificiranemu pozitivizmu bližje variante.

Duhovnozgodovinske pojme in stališča ter metodološke rešitve so uporabljali v praksi zlasti Prijatelj, Žigon, Izidor Cankar, Slodnjak, Ocvirk in Leben. Prijateljev opus niha med pozitivističnimi, zgodovinsko-sociološki determinizem zasledujočimi razpravami in simbolistično-impresionističnimi eseji, toda naposled se ta dva različna pola vsaj v teoretični konstrukciji uskladita v enotno zamisel literarne zgodovine, ki se začenja z empiričnimi osnovami in doseže vrh z duhovnozgodovinskimi kategorijami. Pri Žigonu je najti poleg formalno-analitičnih študij o arhitektoniki v poeziji in poleg idejnozgodovinskih spekulacij o duhovnem žarišču umetnine tudi povsem pozitivistične biografsko-bibliografske študije in gradivske objave, ne da bi bila med nasprotnima stranema vidna kaka globlja povezava. Izidor Cankar je svojo koncepcijo o stilu kot izrazu svetovnega nazora in na njej zgrajen tipološki sistem razvil v umetnostni zgodovini in jo prenašal na literaturo Ivana Cankarja. Slodnjak je v pogledu na zgodovino slovenskega slovstva bolj poudarjal podoživljanje in osmišljanje razvojnega procesa kakor podroben opis, dokumentacijo in argumentacijo. Pri tem je posegal po duhovnozgodovinskih pojmih, kot je narodna duša, ki pa jih je pozneje delno opustil v prid empiričnemu rekonstruiranju zgodovinskega poteka. Ocvirk je v obravnavo ustvarjalne osebnosti vpeljal kompleksen individualnopsihološki opis, ne da bi reduciral psihične procese na realno biografsko doživljanje. Pri utemeljevanju primerjalne literarne zgodovine se je dotikal različnih teorij o narodni duši; mednarodne tokove

in smeri je obravnaval s poudarkom na idejnih sestavinah in opuščal iskanje deterministični mehanizmov v zunajliterarnih območjih. Leben je zavračal pozitivistično reduciranje literarnih likov na njihove žive modele ter na temelju Crocejeve estetike razlikoval med realno osebo in pesniškim likom, ki je stvaritev domišljije, fantazma.

Marksistični vzorec se je uveljavljal predvsem pri globalni razlagi družbenega razvoja. Na širšem območju literature in kulture je pustil več sledov v programatiki in kritiki kot v literarni vedi. V zgodnjih dvajsetih letih sta zastopala to orientacijo publicista Dragotin Gustinčič in Vladimir Martelanc. Nagnjenja do nje so kazali Srečko Kosovel, krog revije *Mladina* oziroma *Svobodna mladina* in nekateri pripadniki druge generacije avantgarde okoli revije *Tank*. V tridesetih letih je najti vzporednice s historičnomaterialističnim idejnim obzorjem v programski spremljavi in kritiški recepciji literarnih del z območja socialnega realizma. Reprezentativna za to usmeritev sta Bratko Kreft, predvsem z revijo *Književnost*, in Ivo Brnčić. V drugi polovici tridesetih let se je širil marksistični pogled na slovensko preteklost v ortodoksni obliki, v kakršni ga je razvil zlasti Sperans (Edvard Kardelj). Ta pogled ni v celoti usmerjal nobenega večjega literarnozgodovinskega dela, pač pa je navdihnil nekaj kritičnih in polemičnih odzivov nanje. Za odnos marksizma do nacionalno liberalističnega pozitivizma je značilna obširna kritika Prijateljeve *Kulturne in politične zgodovine*, ki jo je pod psevdonimom A. Javor objavil Boris Kidrič (1940).

Ta čas je v slovenski literarni vedi postal aktualen tudi formalistični vzorec, čeprav ni bil nikdar tako razširjen kot prejšnji trije. K njemu sodi zlasti Ocvirkova razprava o ruskem formalizmu, oblikovne, stilne in verzne analize v njegovem seminarju ter Isačenkova knjiga o slovenskem verzu.

Posamezne sledove je puščala za sabo še psihoanalitična orientacija, ki je bila bolj razvidna v sami literaturi, denimo pri Slavku Grumu in Vladimirju Bartolu, sicer pa omejena zgolj na literarno programatiko in kritiko.

Med obravnavanimi vzorci ali modeli literarne vede so se vzpostavljala različna razmerja, bodisi kot koeksistenca ali sodelovanje, bodisi kot konkurenca, nasprotovanje ali izključevanje. Ta razmerja so se še najbolj izrecno oblikovala v kritikah in polemikah.

Zastopniki pozitivistične usmeritve so svoja stališča argumentirali predvsem s sklicevanjem na znanstvenost in z ideološko nevtralnostjo. Veljavne po tem kriteriju so jim bile ugotovitve, ki temeljijo na empiričnih dejstvih, torej na literarnem, biografskem, zgodovinskem gradivu, in njihove posledice, izpeljane z induktivnimi postopki, ni pa jim bilo sprejemljivo nobeno spekulativno sklepanje in razvijanje teoretičnih pogledov, ki ne bi v polni meri upoštevalo faktografske dokumentarne podlage. Kadar so lahko očitali nasprotnikom pomanjkljivo poznavanje gradiva in slabo obvladovanje argumentacije, so jih zavračali v imenu opozicije med znanstvenostjo in diletantizmom. Kadar takega očitka niso mogli utemeljiti, so ugotavljali, da izhajajo drugačna stališča iz nazorskih in vrednostnih opredelitev, s katerimi njihovi oponenti samo potrjujejo že vnaprej znane rezultate; tu so vzpostavljali opozicijo med znanstvenim in ideološkim. Podobno argumentacijsko strategijo srečamo pri nasprotnikih pozitivizma, ki so si prav tako prizadevali legitimirati svoja dognanja z znanstveno utemeljenostjo svojih pogledov, le da je znanstvenost pri njih čisto drugače pojmovana. Primerna oprijemališča so jim bila omejenost pozitivističnih postopkov, ki da se niso zmožni odtrgati od ravni nepovezanih materialnih dejstev, in redukcionistične skrajnosti biografskega determinizma. Zagovorniki duhovnozgodovinskih teženj so se pogosteje sklicevali na slabosti pozitivizma kot na lastna teoretična izhodišča, ker ta večinoma niso bila v podrobnostih izdelana in sistematično povezana. Drugače je bilo pri marksistično orientiranih polemikih, ki so postulirali vnaprejšnjo znanstveno veljavnost svoje obče družbenozgodovinske sheme in dokazovali pomanjkljivosti nasprotnih pogledov prav prek soočenja z njo. Pri njih je bila torej znanstvenost utemeljena v pravilni ideološki opredelitvi. Nasprotno so privrženci pozitivizma razglašali, da si prizadevajo za ideološko nevtralno znanstveno objektivnost in nepristranost. Toda kljub temu je tudi pri njih prišla na dan liberalno-nacionalna ideologija, ki se je spopadala z drugačno ideološko in vrednostno opredeljenostjo nasprotnikov, denimo katoliških literarnih zgodovinarjev. Poleg tega naletimo pri zagovornikih empiričnega historizma še na en značilen argument: ker slovenska literarna preteklost še ni zadosti obdelana po različnih faktografskih vidikih in ker še vedno prihajajo v razvid nova bibliografska, biografska, zgodovinska dejstva, so v naši literarni zgodovini upravičeni in nujno potrebni tudi tisti pogledi, ki so drugje že izčrpno obdelani; gre torej za utemeljevanje izbora metod s posebnostmi predmeta.

Ob teh nasprotjih pa ne smemo spregledati, da so teoretična stališča in metode, ki po izvoru pripadajo različnim smerem, obstajale druga poleg druge, v ohlapnejših ali tesnejših medsebojnih zvezah, in to celo v istem individualnem opusu. To je delno mogoče razložiti z dinamiko osebnega razvoja, ki lahko pripelje človeka od nekega izhodišča do povsem nasprotne pozicije; del tega je mogoče pripisati tudi na rovaš nedomišljenosti, nedoslednosti, pomanjkljivosti v osebni znanstveni formaciji. Toda pri preostanku teh pojavov gre vendarle za premišljeno združevanje po izvoru raznorodnih pogledov in postopkov. To izpričuje, da literarna veda ni vezana samo na čiste teoretične in metodološke modele, temveč je lahko produktivna in socialno uspešna, tudi kadar se opira na sinkretične temelje.

Literarnovedne zvrsti

Literarnovedna produkcija je v obravnavanem obdobju gojila več zvrsti: to so bibliografija, biografika, tekstne edicije, faktografsko analitične študije, monografske obravnave osebnosti ali skupinskih pojavov, delne sinteze na različnih zgodovinskih in teoretičnih ravneh vse do nacionalne literarne zgodovine in njenih primerjalnih dopolnitev.

Biografika in bibliografija

Na biografsko-bibliografskem področju je najobsežnejše in najpomembnejše delo te dobe *Slovenski biografski leksikon* (*SBL*, 1.–15. zvezek, 1925–1991). Načrtovan je bil tako, da naj bi zajel ustvarjalne osebnosti z vseh področij humanističnih ved in umetnosti, poleg tega pa še važnejše iz družbenih ved, politike in gospodarstva. Navzlic napovedani meddisciplinarnosti pa je bilo v njem sorazmerno več literarno- in kulturnozgodovinskih gesel. Ob sprotnem pisanju in že med pripravami zanj se je izkazalo, da za večino predvidenih tem niso na voljo niti gradivsko analitični članki, kaj šele monografije. Zato so uredniki sklenili, da mora *SBL* imeti značaj temeljnega dela, ki naj zanesljivo in dokumentirano podaja bistvena biografska in bibliografska dejstva o zajetih osebnostih, važnejšo strokovno literaturo o njih in po možnosti oceno njihovega pomena. Ta usmerjenost se je med izhajanjem prvih zvezkov še utrjevala. Zaradi tega – poleg drugih razlogov, kot so širitev izbora obravnavanih osebnosti in menjavanje sodelavcev – se je delo pri *SBL* podaljšalo nad vsemi pri-

čakovanji in se je končalo šele leta 1991. Do druge svetovne vojne je izšla približno polovica predvidenih gesel (po abecedi od A do sredine črke P, ne pa po obsegu, ker je ta sproti naraščal in je pred vojno dosegel samo 6 od skupno 15 zvezkov). Vendar je to dejstvo kljub navedenim omejitvam znatno prispevalo k temu, da se je literarno- in kulturnozgodovinsko pisanje odslej lahko opiralo na solidno gradivsko osnovo, zajeto v *SBL* ali posredovano prek njega.

Ob istem času se je začela do neke mere sorodna izdaja na jugoslovanski ravni, *Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka* (ur. St. Stanojević; latinična izdaja: Bibliografski zavod, Zagreb, I–IV, 1925–1928). Ta enciklopedija je dospela v predvidenem času do konca, vendar so članki v njej zaradi veliko širšega predmetnega področja in s tem povezane ostrejše selekcije bolj skopo obdelani. Gesla s področja slovenske literature in kulture je prispevala slaba polovica od približno dvajsetih slovenskih sodelavcev, med njimi največ Grafenauer, Kidrič in Prijatelj. Zaradi konceptualne sorodnosti s *SBL* je samoumevno, da sta se seznama sodelavcev do znatne mere prekrivala.

Izdajanje tekstov

Prizadevanja za zagotovitev zanesljivih tekstov so se začela že v prejšnjih obdojih z izdajami ljudskih pesmi, srednjeveških rokopisov in prvih priznanih klasikov slovenske literature, Vodnika in Prešerna. Večji literarni produkciji v drugi polovici 19. stoletja in z njo povezani naraščajoči potrebi po vrednotenju je ustrezal spremenjen način objavljanja, ko so dobivali svoja zbrana ali izbrana dela pred kratkim umrli in celo nekateri še živi sodobniki.

Novo kvaliteto je na to področje prinesla zbirka *Zbrani spisi* pri liberalni založbi Tiskovna zadruga. Programski uvod ji je napisal Prijatelj s člankoma *O izdaji naših klasikov* (1917b) in *O ureditvi naših klasikov* (1917c). Na temeljih dotedanje uredniške prakse in ob upoštevanju omejenih zmogljivosti slovenskega bralstva in založništva se je zavzel za vmesno rešitev med tipoma poljudne in znanstvene izdaje, ki bi ustrezala potrebam tako laičnih bralcev kot tudi strokovnjakov. Knjige v načrtovani zbirki naj bi imele uvode, ki bi podali »poljudno oceno in obširen ter temeljito osnovan življenjepis, vložen v okvir dobe in njenih duševnih struj« (Prijatelj 1917b: 7), ali drugače, ki bi umestili obravnavane avtorje in dela v literarno- in kulturnozgodovinski kontekst. Opombe pa bi spregovorile o nastanku in historiatu objavljenih del, o tekstnih

variantah in verzijah, o morebitnih realnih ozadjih literarnih likov in dogodkov ter podobno.

Prijatelj je uresničeval ta načela, ko je urejal Jurčičeve (I–V, 1919–1928) in Tavčarjeve zbrane spise (I–VI, 1921–1932). Drugačen tip izdaje, izbrane spise, sta predstavljali *Stritarjeva antologija* (1919) in *Aškerčeva čitanka* (1913, 2. izd. 1920) v Prijateljevem uredništvu in z njegovimi podrobnimi spremnimi študijami.

Že nekaj let prej je Ivan Grafenauer začel izdajati Jurčičeve zbrane spise (I–X, 1917–1923) pri konkurenčni katoliški založbi. To je dalo Kidriču povod, da je v oceni Prijateljeve izdaje navedel več njenih prednosti pred Grafenauerjevo in starejšo Levčevo. Sicer pa je najbolj odmeval v javnosti Prijateljev zgled. Spodbudil je celo vrsto nadaljnjih edicij, ki so se v marsičem konceptualno razlikovale med seboj, nihale so med zbranimi ali izbranimi deli, med značilnostmi bolj znanstvene ali bolj poljudne ureditve. Kolikor toliko enotni po vsebinski zgradbi in uredniški opremi so bili le *Zbrani spisi* pri Tiskovni zadrugi. Pozneje, v tridesetih in štiridesetih letih, so bila nekatera izbrana dela pripravljena kot študijske izdaje z uvodi in opombami; takšna je bila zbirka *Cvetje iz domačih in tujih logov* (1–20, 1934–1944), ki jo je pri celjski Mohorjevi družbi urejal Jakob Šolar.

Med avtorji, katerih dela so izhajala v celoti ali v izboru (ne glede na različne zbirke in založbe), sta bila razsvetljenca Vodnik in Linhart, postromantiki, realisti in naturalisti Jenko, Levstik, Jurčič, Tavčar, Erjavec, Detela, Aškerc, Maselj-Podlimbarski, Vida Jeraj, Zofka Kveder, in končno še zastopnika moderne Kette in Murn. Njihova dela so v dvajsetih letih poleg že omenjenih Prijatelja in Grafenauerja urejali Jože Glonar, Ivan Lah, Avgust Pirjevec, Ivan Pregelj, Janko Šlebinger; v tridesetih so se jim pridružili Alfonz Gspan, France Koblar, Anton Slodnjak, Jakob Šolar, pa Marja Boršnik in Silva Trdina.

Temu sumaričnemu pregledu sledi nekaj opomb o važnejših izdajah avtorjev, ki so veljali za vrhove slovenske literature: o Prešernu, Cankarju in Župančiču.

Tako kot prešernoslovje nasploh, so bile tudi izdaje Prešerna pretežno zaznamovane z dolgotrajno polemiko o matematični arhitektoniki, ki se je

začela že v prejšnjem obdobju. Njen pobudnik Avgust Žigon je razporeditev in tolmačenje Prešernove poezije prilagodil svojim teoretičnim domnevam v *Prešernovi čitanki* (1922). Drugačno verzijo je ponudilo Prešernovo zbrano delo v uredništvu Joža Glonarja in Avgusta Pirjevca (1929 in poznejši ponatisi). Glavni zagovornik historično empirične biografike v literarni vedi, Kidrič, je že od srede dvajsetih let pripravljal svojo izdajo Prešerna in ob tem v nekaj polemičnih člankih ostro zavrnil teze zagovornikov arhitektonike. V intervjuju O literarni zgodovini v *Ljubljanskem zvonu* je razgrnil načrt bodoče izdaje (Kidrič 1927a). Knjiga naj bi obsegala dva uvodna članka: oris razmer na Kranjskem in v Ljubljani ob Prešernovem času ter monografski oris pesnikovega življenja in dela; sledila bi zbirka *Poezij*, nezbrane slovenske pesmi, nemške pesmi, celotna korespondenca, opombe k pesmim z navedenimi variantami, opombe k pismom in biografski leksikon k Prešernu z vsemi omenjenimi osebami. Zahtevni načrt se je z leti spreminjal. Kidrič je ta čas obdelal vrsto vprašanj, zlasti biografskih, v samostojnih razpravah. Zaradi naraščajočega gradiva je pripravil izdajo v dveh delih. Prvega s teksti in kritičnim aparatom je naslovil *Prešeren I. Pesnitve – pisma* (1936); drugi z monografijo *Prešeren 1800–1838. Življenje pesnika in pesmi* (1938b) je ostal nedokončan. Njegova prezentacija Prešernovih tekstov se še najbolj približuje znanstveni, zgodovinsko-kritični izdaji pozitivističnega tipa.

Najobsežnejše in najzahtevnejše izdajateljsko podjetje te dobe so bili Cankarjevi zbrani spisi v uredništvu Izidorja Cankarja (1–19, 1925–1936; dokončala sta jih z 20. zvezkom France Koblar 1936 in z 21. dodatnim France Dobrovoljc 1954). Kronološka razporeditev je bila uredniku izhodišče za prikaz avtorjevega notranjega in zunanjega razvoja. V uvodnih študijah je razgrinjal kritiška in literarnozgodovinska vprašanja, povezana z vsakokratno fazo obravnavanega opusa. Pri tem je kombiniral biografske, duhovnozgodovinske in stilno tipološke vidike ter nekajkrat, najbolj poudarjeno v 15. knjigi (1933), prenesel svoja spoznanja o tipologiji stila v likovni umetnosti na razlago forme v Cankarjevih proznih delih; pomagal si je tudi z grafično ponazorjenimi kompozicijskimi shemami.

Po drugačnem konceptu so zasnovani Župančičevi izbrani spisi. Mednje lahko prištevamo že antologijo *Naša beseda* (1929, ur. F. Albreht), ki je izšla ob pesnikovi petdesetletnici. Z izidom izbranih del (I–IV, 1936–1938, ur. J. Vidmar) je bil Župančiču potrjen že prej splošno priznani status osre-

dnjega nacionalnega pesnika. Ta izdaja je veljala za reprezentativno zgolj na temelju izbranih tekstov brez kakršnegakoli kritiškega ali literarnozgodovinskega aparata.

Uredniki zbranih in izbranih del iz bližnje preteklosti so kot glavne kriterije izbora upoštevali njihovo estetsko vrednost in pomen za literarno-kulturni razvoj. Drugačne poglede razkrivajo izdaje tekstov iz srednjega veka, reformacije in baroka, se pravi iz dob, ko še ni bilo možnosti za nastanek literature z dominantnimi umetniškimi kvalitetami v slovenščini.

Edicije srednjeveških rokopisov niso bile namenjene predvsem širokemu domačemu, temveč prej mednarodnemu strokovnemu občinstvu, v prvi vrsti so zasledovale znanstveno spoznavne cilje, delovale so kot povzemajoči sklepi nekajdesetletnih faz v mednarodnem raziskovanju teh tekstov. To velja predvsem za Brižinske spomenike (1937), ki sta jih izdala Fran Ramovš in Milko Kos. V širši kompleks vprašanj, povezanih z Brižinskimi spomeniki in njihovim razmerjem do starocerkvenoslovanskega slovstva, posega znanstvena izdaja Sinajskega evhologija, ki jo je pripravil Rajko Nahtigal (I, 1941; II, 1942).

Izdaje Mirka Rupla zasledujejo čisto drugačen namen, zavzemajo se za popularizacijo napol pozabljenih avtorjev. V antologijo *Slovenski protestantski pisci* (1934; razširjeno 1966) je Rupel uvrstil odlomke iz daljših del in krajše tekste. Pozoren je bil na to, da v knjigi ni prevladala verska tematika, ampak da so bili izbrani odlomki vsebinsko kar najbolj raznoliki. Slovenske tekste je v poenostavljeni fonetični transkripciji prilagodil sodobnemu pravopisu. Tekste, ki so v izvirniku nemški ali latinski, je prevedel v sodobno, a po stilu historično obarvano slovenščino. Izbor je opremljen z obširno spremno študijo. Naslednji dve Ruplovi tovrstni objavi, *Valvasorjevo berilo* (1936, razširjeno 1951) in *Sacrum promptarium Janeza Svetokriškega* (1937), sta izbrani iz obsežnih baročnih polihistorskih in retorskih del. Prevod odlomkov iz prvega in prepis izbora iz drugega se ravnata po podobnih načelih kot antologija protestantskih piscev. Ruplove izdaje niso kritične, temveč nekje vmes med poljudnimi in študijskimi. Zaradi tega so se široki krogi bralstva predvsem po njihovi zaslugi lahko približali bolj oddaljeni preteklosti in zmogli navezati stike s teksti, ki so bili dotlej dostopni samo specialistom.

Korespondence

Izdaje korespondenc so do tega časa rabile večinoma le kot podrejeno gradivo, uporabno za argumentacijo v monografijah in razpravah. Zdaj pa so dosegle stopnjo, kjer korespondenca nekega avtorja v celoti ali po posameznih smiselnih večjih delih predstavlja tisto kompleksno enoto, v okviru katere pričakujejo njeni bralci odgovore na vsebinska vprašanja. Takšne korespondence so se večinoma izkazale kot pomembni viri za slovensko literarno in kulturno zgodovino. Na ta način so med prvimi izšla Levstikova pisma (1931) v uredništvu Avgusta Pirjevca. France Kidrič je izdal popolno korespondenco Janeza Nepomuka Primica (1934) in del obširne Zoisove korespondence iz let 1808–1809 in 1809–1811 (1939, 1941). Med več možnimi načini urejanja se je odločil za prednost časovnega zaporedja in mu podredil vsebinsko členitev. Poleg pisem glavnih avtorjev Zoisa in Primica, po katerih je poimenoval izdaji, je upošteval tudi odgovore respondentov, tako da je razgrnil večglasno podobo vsakokratne korespondence v kronološkem redu. Temu je dodal še nekatere druge dokumente, mdr. obsežne odlomke iz Zoisovega dnevnika za leto 1809, in vse skupaj opremil z biografskim uvodom in s stvarnimi opombami. Drugačen način ureditve je izbral pri Prešernovi korespondenci, saj je že zaradi skromnega obsega ni objavil ločeno, ampak jo je uvrstil v prvo knjigo zbranega dela (1936) in se pri tem omejil samo na Prešernova pisma. Ta način objavljanja korespondenc se je na široko uveljavil in z redkimi izjemami obveljal vse do danes.

Monografije

Ko se lotevamo pregleda monografij, in to samo v izboru, puščamo ob strani celo vrsto analitičnih razprav in preglednih člankov v periodiki, pa uvodnih in spremnih študij v knjižnih izdajah literarnih tekstov, ki sestavljajo znaten del literarnovedne produkcije. Pri tem nas vodi prepričanje, da so monografije ena najzahtevnejših zvrsti, ki po obsegu in kvaliteti obdelave presegajo raven omenjenih krajših prispevkov in jih v tem pogledu prekašajo le sintetična dela, med katerimi so na vodilnem mestu literarne zgodovine.

Večina monografij v tej dobi je nastala v povezavi z izdajami zbranih ali izbranih del. Mednje lahko s pridržkom uvrstimo najprej Grafenauerjev spis Valentin Vodnik – pesnik (1918). Vzporedni načrt kritične izdaje Vodnikovih

pesmi, objavljen v *ČJKZ* I, 1918–19, je avtor izpolnil in oddal rokopis založbi, a ga ta ni mogla izdati zaradi prevelikih stroškov v povojnem času.

Povsem jasna je zveza med tekstno edicijo in monografsko obravnavo pri Žigonu in pri Kidriču. Žigonova monografija *France Prešeren – poet in umetnik* (1925) je prišla na vrsto po *Prešernovi čitanki* (1922). Kidrič je objavil načrt svoje obravnave Prešerna že 1927, toda izpeljal ga je šele 1936 z izdajo zbranega dela, temu pa je sledila monografija *Prešeren 1800–1838. Življenje pesnika in pesmi*, ki je ostala nedokončana (Kidrič 1938b).

Kritiki in literarni zgodovinarji so se na Cankarjev položaj odzivali povsem drugače kot na starejše, že priznane klasike, saj je bil datum njegove smrti še preveč blizu. Ob tem mu je Ivan Prijatelj posvetil spominski esej Domovina, glej umetnik! (natisnjen šele 1921 v *Cankarjevem zborniku*), ki ga lahko štejemo za začetek kanonizacijskega procesa. V naslednjih letih je bila Cankarjeva literatura osrednja tema kritiških prispevkov v revijah, monografije o njem pa še nekaj časa ni bilo. To vrzel je do neke mere nadomeščalo več kot desetletno izdajanje njegovih zbranih spisov, opremljenih s kompetentnimi uvodi Izidorja Cankarja. Šele ob njihovem izteku je Božo Vodušek objavil obsežen esejistični spis *Ivan Cankar* (1937).

Župančič je že od svoje petdesetletnice užival splošno priznani status osrednjega nacionalnega pesnika. To je usmerjalo kritiško in literarnozgodovinsko recepcijo ter vrednotenje izpod peres domačih, pa tudi tujih avtorjev, ki so bili v različnih zvezah s slovenskim literarnim in kulturnim življenjem. Monografsko so ga obdelali Ivo Sever (1928), Arturo Cronia (Rim 1928) in Lucien Tesnière (Pariz 1931); zadnja dva sta bila velikega pomena za Župančičev prodor v mednarodni prostor. Končno je Josip Vidmar zaokrožil ta prizadevanja s »kritično portretno študijo« *Oton Župančič* (1935), ki je hkrati delovala kot neke vrste uredniški uvod v Župančičeva izbrana dela (1936–1938).

Med monografijami, ki niso vezane na izdaje zbranih ali izbranih spisov, sta bili najbolj odmevni deli Frana Petreta *Vrazova graška leta* (1938) in Marje Boršnik *Aškerc, Življenje in delo* (1939). Širšo, ne samo literarnozgodovinsko problematiko pa sta zajeli Joka Žigona *Veliko pismo slovenske duhovne združitve. Ustanovitev Slovenske Matice* (1935) in Petretov *Poizkus ilirizma pri Slovencih* (1939).

Slovenska literarna zgodovina – vodilne osebnosti

Ivan Prijatelj

Obdobje Prijateljevega delovanja pred ustanovitvijo ljubljanske univerze, ki smo ga obravnavali v poglavju Preoblikovanje razvojnih smeri in osnovanje samostojne literarne vede, se zaključuje z esejem *Pesniki in občani* (1917). Vendar stališča, ki jih je razvijal v tem spisu, niso bila njegova zadnja beseda o tej problematiki. Le dve leti zatem je imel nastopno predavanje na ljubljanski univerzi pod naslovom *Literarna zgodovina* (1919; objavljeno šele v Prijatelj 1952: 3–36). Tokrat je izrazil spremenjen pogled na literaturo in na vedo, ki jo raziskuje. Ni zagovarjal avtonomije literarne umetnosti, temveč je predvsem teoretično utemeljeval njeno zgodovino.

Pomembne razlike se kažejo v terminološki in vsebinski opredelitvi predmeta te vede. Drugače kot dotlej deli zdaj Prijatelj celotno predmetno območje na slovstvo, ki obsega vsa zapisana in ustno preoddana besedila, književnost, ki jo sestavljajo vsi v knjigah in rokopisih fiksirani teksti, in literaturo, to je umetnost, ki se izraža z dovršeno jezikovno obliko. Literatura je torej ožje območje znotraj celotnega predmeta literarne zgodovine, območje, ki je opredeljeno z estetskimi kriteriji in zajema tudi pomensko vsebino pojma poezija v dotedanji Prijateljevi rabi. Delitev na slovstvo, književnost in literaturo pa nima le sinhrone, temveč tudi diahrono razsežnost, ker označuje časovno zaporedne razvojne stopnje besednih stvaritev. Zadnja in najvišja stopnja, literatura, je sicer glavni predmet literarne zgodovine, vendar mora le-ta zaradi popolnosti in sklenjenosti obravnave posegati tudi na področja slovstva in književnosti.

Metode literarne zgodovine so se razvile v procesu, s katerim se je ta osamosvojila iz okrilja filologije in sprejemala v dobi pozitivizma vplive naravoslovja in eksaktnih ved ter v novejšem času vplive filozofije. V njenih postopkih se prepletata analiza in sinteza, ki šele skupaj omogočata ustrezno obravnavo predmeta. Na področju literature, kjer se izraža avtorjeva individualnost z vplivom njegove celotne osebnosti, se pot razlage po začetni analitični fazi prevesi v sintetično podoživljanje ustvarjalnih osebnosti in njihovih stvaritev, umetnin. Sicer se tudi literarna zgodovina v analitični fazi ukvarja s pretresom dokumentarnega gradiva, le da se omejuje na tisto, kar je zares vplivalo na oblikovanje

ustvarjalnih osebnosti in njihovih del. Pri tem se opira na racionalne postopke filologije, sociologije in kulturne zgodovine. Toda v zadnjo sintetično podobo zaokroži svoja dognanja s kongenialno intuicijo, ki lahko ustrezno razume in ovrednoti svoje gradivo šele s podoživljanjem. Prijateljevo opredelitev te stroke je torej mogoče na kratko strniti v enem njegovem, tu delno posodobljenem stavku: literarna zgodovina spravlja v doživljeno in osmišljeno zaporednost in vzporednost leposlovce in njih umetnine, tako da razlaga njihov nastanek in razvoj glede na poreklo in pogoje časa in kraja ter označuje njihovo naravo in kakovost po estetskih kriterijih (Prijatelj 1952: 6–7).

Estetsko vrednotenje je del kompleksnega podoživljanja, v katerem literarni zgodovinar dojema umetnine kot žive tvorbe, zrasle iz organske zveze z avtorjem. Osnova za estetsko sodbo, najvišjo v literarni zgodovini, je genetična razlaga umetnine, ki je dosegljiva prek raziskovanja ustvarjalne osebnosti. Estetska ocena se utemeljuje najprej v racionalni analizi umetnin, ki se opira na estetsko teorijo in njeno praktično vejo poetiko. Z njuno pomočjo raziskuje literarni zgodovinar jezik, ritem, trope in figure, kompozicijo, razmerje med fabulo in idejo, vsebino in obliko. Pri tem je njegov postopek soroden postopku literarnega kritika, le da se kritik ukvarja s posameznimi deli, zgodovinar pa jih spravlja v širše medsebojne zveze ter s postopnim posploševanjem in sintetiziranjem gradi celotno podobo literature.

Ker je zgodovina osmišljeno podoživljanje, igra v njej bistveno vlogo zgodovinarjeva osebnost. Le če se obdelano gradivo sooči z zgodovinarjevim osebnim pogledom, katerega višek je izoblikovan svetovni nazor, je mogoče doživeti zgodovino literature kot živo, smiselno zvezo, kot historični razvoj, ki teži k nekemu cilju, in opredeliti njegova gibala, njegove pospeševalne in zaviralne momente.

Ta Prijateljeva trditev postane bolj oprijemljiva, če jo povežemo še z enim izmed bistvenih elementov njegovega razumevanja literature. Tako kot slovstvo in književnost, ki sta po Prijatelju »narodno umovanje«, je tudi literatura vezana na kategorijo naroda. Termin literatura označuje zgodovinski razvoj narodne duševnosti, ki teži k temu, da se izrazi z dovršeno obliko v jeziku; ali drugače povedano, literatura je poslednji izraz duševnosti kakega naroda na najvišji stopnji njegovega razvoja, kjer prihaja narod do popolnega samozavedanja v osebah svojih izbrancev – umetnikov.

Zveza med literaturo in narodom pa ni samo genetična, njen pomen še ni izčrpan s tem, da je literatura produkt zgodovinskega razvoja naroda. Njuno kompleksno razmerje je laže razumeti ob sorodnem problemu pesniške osebnosti. Ta je namreč po vzročno-posledični, deterministični zvezi odvisna od vrste zunanjih vplivov: povezana je z avtorjevim poreklom oziroma rodom, z geografskim in socialnim okoljem, z dobo oziroma z njenimi političnimi, socialnimi in kulturnimi sestavinami ter končno z najširšim okvirom nacionalne zgodovine. Toda če hoče literarna zgodovina docela razložiti individualno pesniško osebnost, mora upoštevati tudi spontano tvorno dejavnost, s katero se ustvarjalec trga iz vseh zunanjih determinističnih vezi in si prizadeva realizirati svojo bistveno notranjo, estetsko opredelitev – težnjo k lepoti. Pesnik v tej svoji težnji pa ni osamljen primer, ampak je reprezentant sorodnih teženj svojega naroda in tudi tako povezan z njegovo zgodovino. Podobno razmerje kot pri individualni pesniški osebnosti vzpostavlja Prijatelj med narodom in njegovo literaturo. Zaradi tega osmišljeno podoživljanje literarne preteklosti v luči zgodovinarjevega svetovnega nazora prikazuje literarno umetnost kot organsko življenjsko funkcijo, s katero narod v svojem razvoju išče lepoto in stremi k njej. Tako je literarna zgodovina »ogledalo naroda in obenem zanj reflektor, kažoč mu pot navzgor in naprej« (Prijatelj 1952: 36).

Predavanje *Literarna zgodovina* je Prijateljeva najpopolnejša utemeljitev stroke. Postavlja ji visoke standarde s tem, da po eni strani poskuša ustrezati opredelitvam literarne umetnosti, kakršne je uveljavljala evropska moderna, po drugi strani pa posebnim razmeram slovenske zgodovine. V njegovi teoretično-metodološki zgradbi se srečujejo pozitivistične in nepozitivistične sestavine. Med prve sodijo začetni empirično deskriptivni postopki, dokumentiranje dejstev in odkrivanje determinističnih zvez, ki določajo ustvarjalno osebnost in njena dela. Prvi odmik od pozitivistične osnove se kaže s poudarjanjem odločilne vloge sintetičnih postopkov. Povsem zunaj pozitivističnega območja pa so temeljna določila literarne umetnine, ustvarjalne osebnosti in zgodovine. Umetnina kot živa, organska tvorba, ki je po bistvu estetsko opredeljena; pesniška osebnost kot individuum, ki s svojo svobodno ustvarjalnostjo presega vplive biološkega in socialnozgodovinskega determinizma in je zavezana metafizični lepoti; estetsko vrednotenje kot najvišja naloga literarne vede; umetnost kot življenjska funkcija narodne zgodovine; odločilna vloga zgodovinarjeve osebnosti v podoživljanju in intuitivnem spoznavanju umetnosti ter v osmišljanju zgodovine – vse to so pojmovni sklopi in stališča, ki sodijo v

postpozitivistično območje. Če nosilne kategorije esejev *Perspektive* in *Pesniki in občani* izpričujejo sorodnost s simbolistično estetiko, se v predavanju *Literarna zgodovina* kažejo vplivi in reminiscence duhovnozgodovinske literarne vede, zlasti Diltheyeve, na filozofiji življenja utemeljene smeri.

Med obravnavanimi Prijateljevemi spisi je mogoče najti nekatere pomembne razlike. Če je bila prej poezija postavljena v nasprotje z občansko literaturo, opredeljena kot del avtonomne estetske sfere in zato nedosegljiva znanstvenim postopkom, pa se zdaj raznorodne sestavine literature združijo v celoto, ki omogoča dojemanje literarne umetnosti kot kompleksnega pojava, dostopnega znanstvenemu raziskovanju. Pot k njemu se odpira z empiričnim opisom in razlago na temelju vzročnega determinizma, ki veže literaturo po nastanku s širšimi kulturno-, socialno- in političnozgodovinskimi procesi. Vendar zajema ta zveza samo njeno zgodovinsko razsežnost, medtem ko se ji njeno estetsko bistvo izmika. Po drugi strani pa vendarle postane tudi estetsko bistvo literature dostopno literarni znanosti. To si je Prijatelj omogočil s tem, da je povezal dve kategoriji svojega miselnega sveta: avtonomno estetsko sfero, ki je mesto lepote in umetnosti, in narod v njegovem zgodovinskem razvoju. To pa je mogel doseči tako, da je kategoriji naroda, ki jo sicer v osnovi razume kot realen proces, odprl še metafizično razsežnost in ji za poslednji cilj in s tem najvišjo vrednoto določil temeljno estetsko kvaliteto, lepoto. Tako literatura ni vezana na narodno zgodovino le po izvoru oziroma nastanku, ampak opravlja v njej tudi pomembno teleološko funkcijo. Zato je lahko v vseh registrih dostopna zgodovinski vedi, kadar le-ta prestopi meje genetične oziroma vzročno-deterministične razlage in poseže v metafizično območje z estetskim vrednotenjem literarnih del, z intuitivnim podoživljanjem in razumevanjem osebnosti ter s svetovnonazorskim osmišljanjem celotnega zgodovinskega razvojnega procesa.

Prijateljeva utemeljitev stroke torej v izhodišču povzema pozitivistični instrumentarij in ga spaja z estetsko-idejnimi prvinami literature evropske moderne in teoretičnimi sklopi duhovnozgodovinske literarne vede. Prejšnjo razcepljenost ali dvojnost v pogledu na predmet in metodo zamenja zdaj kompleksna enotnost, čeprav se zdi, da je dosežena zgolj na načelni, teoretični ravni. Toda Prijatelj je teoretično-metodološki vzorec, ki ga je izoblikoval v predavanju *Literarna zgodovina*, poskušal vsaj delno prenesti tudi v literarnozgodovinsko prakso.

Temeljni problem slovenske literarne zgodovine po Prijateljevi zamisli je narodni prerod. Na začetku predavanj na ljubljanski univerzi je poskrbel za osnovno orientacijo poslušalcev s kratkim pregledom tega procesa. Razdelil ga je na dobo jezikovnega in literarnega preroda (1768–1848), dobo političnega preroda (1848–1908) in osvobodilno dobo (1908–1918). Očitno sta se mu druga in tretja doba zdeli določeni preveč po političnih kriterijih, zato je takoj prestavil njun mejnik v leto 1895, ko je nastopila v političnem in socialnem življenju doba krščanskega socializma, v literaturi pa moderna; oboje je po njegovem prepričanju trajalo še v sedanjosti, to je, v dvajsetih letih 20. stoletja. Tako je postavil širok okvir, s katerim je usmerjal raziskovalne načrte za prihodnost in v katerega je lahko smiselno vključil precej svojih že objavljenih in še neobjavljenih del; med drugim je že pred dvema desetletjema prvič obravnaval dobo jezikovnega in literarnega preroda v nenatisnjeni disertaciji (1902), ki jo je pozneje širil in dopolnjeval ter jo dokončno izoblikoval v esejistični spis *Duševni profili naših preporoditeljev* (1921).

Po dogovoru s Kidričem o razdelitvi delovnih področij se je Prijatelj omejil na drugo polovico 19. stoletja. Tudi tukaj se je lahko oprl na svoje prejšnje objave, npr. o Stritarju, Kersniku, Aškercu, v katerih so bila podana solidna izhodišča za nadaljnje delo. Vendar je ponoven začetek raziskovanja v bistveno spremenjenih razmerah zahteval bolj sistematične metodološke postopke in vsebinsko širitev na vrsto različnih, od literature bolj ali manj oddaljenih, a med seboj povezanih področij.

Prijatelj se je najprej srečal s problemom periodizacije. Obravnavano dobo, drugo polovico 19. stoletja, je razdelil na generaciji staroslovencev in mladoslovencev, nato pa prvo na obdobje tvornega konservatizma (1848–1860) in obdobje okorelega konservatizma (1860–1868), drugo na obdobje romantičnega realizma (1868–1881) in obdobje poetičnega realizma (1881–1895). V vsakem obdobju je nameraval razpravljati o smereh avstrijske politike z ozirom na Slovence; o miselnih tokovih na Slovenskem; o vlogi akademske mladine; o časopisju; o društvenem in socialnem gibanju; o razvoju literature in literarne kritike; in naposled o posameznih pisateljih.

Ta splošni načrt se je po vsebini in po terminologiji prilagajal posebnostim vsakega obdobja. Vsem je skupno to, da se začenjajo z avstrijsko državno politiko, kolikor je pomembna za slovensko kulturno in politično zgodovino, in

z razmerjem Slovencev do nje, oziroma z ustreznimi slovenskimi zahtevami in pridobitvami. Med obdobji staroslovenstva in mladoslovenstva je opaziti znatne razlike, ki pa so v neke vrste simetričnem sorazmerju. Staroslovenstvo je označeno s političnima vodilnima terminoma 'tvorni' in 'okoreli konservatizem', mladoslovenstvo z literarnima 'romantični' in 'poetični realizem'. V prvih dveh je obravnavano gospodarsko, društveno, kulturno življenje, v drugih dveh je glavni poudarek na političnih gibanjih in strankah; pregled časopisja v prvih dveh se zgosti na splošni razvoj literature in literarne kritike v drugih dveh. Poleg teh vzporednic ima vsako obdobje nekaj le sebi lastnih vsebinskih potez. Takšni sta v prvem obdobju poglavji o duševnem obrazu generacije staroslovencev in o borbi za individualnost slovenskega knjižnega jezika; v tretjem obdobju poglavji o slovenskem, slovanskem in južnoslovanskem vprašanju ter o vlogi akademske mladine; v četrtem obdobju poglavji o strankarski diferenciaciji in o socialističnem gibanju.

Prijatelj je uresničeval svoj načrt tako, da je v ponavljajočih se ciklih dvakrat odpredaval celotno predvideno snov, prvič v prvi polovici dvajsetih let, drugič proti koncu dvajsetih in v tridesetih letih. Pri tem je redkokdaj bistveno spreminjal svoje besedilo, večinoma ga je le popravljal in dopolnjeval. O tem priča tudi njegov način objavljanja. Sproti je dajal v tisk posamezna poglavja o zaključenih vprašanjih: o političnih in kulturnih dogodkih ter procesih, o društvenem življenju, knjižnem jeziku, ustanavljanju in delovanju časopisov in revij ter o knjižni zbirki *Klasje*. Med leti 1923 in 1930 je tako objavil v *ČJKZ*, *RDHV* in *Ljubljanskem zvonu* deset razprav, večinoma prevzetih še iz prvega cikla predavanj. Tako je s sprotnimi in delnimi rezultati svojih raziskav seznanjal tudi širše občinstvo zunaj kroga svojih študentov. Ni pa mu uspelo, da bi celoten predavateljski kurz zaokrožil v monografijo in jo pripravil za tisk.

Po njegovi smrti se je temu posvetil njegov naslednik na slavistiki Anton Ocvirk. Delo je naslovil *Kulturna in politična zgodovina Slovencev* (1–5, 1938–1940). Ta izdaja pa ni bila niti dokončana zaradi začetka vojne niti popolna, ker je urednik iz rokopisa iztrgane in že objavljene razprave nadomestil s kratkimi povzetki. Integralna verzija s spremenjenim naslovom *Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina* je v Ocvirkovem uredništvu izhajala v povojnih letih (1–5, 1955–1966), opremljena z obširnimi študijami in opombami, ki sta jih prispevala sam Ocvirk in njegov sourednik, zgodovinar Dušan Kermavner.

Vendar tudi ta izdaja ni bila končana; z zadnjim delom (6, 1986) jo je dopolnil šele Jože Munda.

Prijatelj se je s predavanji in na njih temelječimi delnimi objavami že v zgodnjih dvajsetih letih izkazal za najboljšega poznavalca slovenske literarne, pa tudi kulturne, družbene in politične zgodovine v drugi polovici 19. stoletja. Zarisal je razvojne črte na vzporednih območjih zgodovinskega dogajanja in povezal državni okvir, politiko, družbeno življenje in literarno udejstvovanje, tako da se drugo pokaže kot rezultat prvega, pa najsi gre za pospeševanje ali oviranje razvoja. Zgodovinske pojave in procese, katerih imena so bila dotlej rabljena poljubno publicistično brez natančno opredeljene vsebine, je uredil in pojmovno sistematiziral. Umestil jih je v periodizacijski okvir, ki se ravna po nastopu, uveljavljanju, prevladi in postopnem zatonu generacij v družbenem življenju. Ta poskus, da bi sistematično povezal različne odnose do političnih, socialnih, kulturnih in literarnih vprašanj in temu ustrezno ravnanje protagonistov dogajanja z njihovo pripadnostjo različnim generacijam, je bil v slovenskem zgodovinopisju bistvena novost. Sicer so Prijateljeva stališča marsikje naletela na mešane odmeve, posebej tam, kjer so prišla navzkriž z dediči te ali one struje, ki je bila v njegovem prikazu deležna kritičnih pripomb. Toda to ni razveljavilo prevladujoče splošne ocene, da je pomemben del slovenske bližnje preteklosti tukaj prvič obravnavan po znanstvenih merilih.

Glavna pomanjkljivost Prijateljeve *Zgodovine* je ta, da se v nobenem obdobju ne konča tako, kot je bilo napovedano na začetku, s celovito obravnavo posameznih pisateljev in njihovih del. Tega ni mogoče docela pojasniti z razlogom, ki se zdi najbolj pri roki, to je s časovno stisko. Proti temu govori dejstvo, da so na tak način prikrajšana že prva tri obdobja, ki bi jih bil moral dokončati sproti. Očitno pa se je odločil, da bo nadaljeval z analizo predliterarnih (kulturnopolitičnih in slovstvenih) sestavin prav do konca te dobe in preložil obravnavo literature (pisateljev in del) na poznejši čas.

Razloge za ta odstop od prvotnega načrta so si prizadevali pojasniti poznejši raziskovalci Prijateljevega dela; ustavili se bomo pri dveh najbolj reprezentativnih.

Anton Slodnjak v uvodih k Prijateljevim *Izbranim esejem in razpravam* (1952–1953) išče izvor težav v njegovi dvojni nadarjenosti: v smislu za znanstveno delo, ki se je krepil s filološkim in literarnozgodovinskim študijem,

ter v ustvarjalnem daru, ki se je preusmeril v literarno kritiko in esejistiko in se oplodil s spoznavanjem umetniških dosežkov in programov moderne literature. Slodnjak sicer našteva razvojne spremembe Prijateljevih stališč, vendar ves čas vidi v njih trajno nasprotje med impresionističnim ali intuitivno doživljajskim opisom in sociološko raziskovalno metodo, nasprotje, katerega najvišja stopnja je izražena v pojmovni dvojici poezija–literatura oziroma pesnik–občan. Prijatelj na takšnem dualističnem pojmovnem temelju pač ni mogel zaokrožiti svojega dela s prikazom literarnega ustvarjanja (Slodnjak 1952, 1953).

Glavni namen Antona Ocvirka je komentirati Prijateljevo *Zgodovino*, zato najprej analizira njeno metodo, jo osvetli z ustreznimi avtorjevimi izjavami, opozori na njene vire in ji opredeli mesto v okviru evropskega literarnozgodovinskega pozitivizma. Seveda pri tem ne more mimo drugega pola Prijateljevih pogledov na literaturo. Ob analizi teoretično relevantnih mest iz esejev pride do ugotovitve, da je Prijateljev literarnozgodovinski nazor nehomogen, da se v njem dva različna pogleda na predmet, pozitivistično raziskovalni in umetniško podoživljajoči, družita z bistvenim razlikovanjem med občansko literaturo in pravo umetnostjo – poezijo. Ravno ta dvojnost je zavrla Prijatelja, da pri zgodovinskem orisu dobe ni mogel priti do zaključnih literarnih sodb; o najpomembnejših ustvarjalcih je sicer razpravljal v drugačnih zvezah, vendar ni odkril odločilne ideje, ki bi mu omogočila zliti celotno gradivo v končno sintezo (Ocvirk 1958).

Sodbe dveh eminentnih poznavalcev Prijateljevega dela, ki sicer izhajajo z različnih pozicij, vendar se ob koncu zelo zbližajo, je treba natančneje opredeliti. Pri tem ni mogoče iti mimo dejstva, da je predavanje *Literarna zgodovina* (1919) nastalo pozneje in v bistveno drugačnih literarnih, kulturnih in družbenih okoliščinah kot esej Pesniki in občani (1917), zato lahko poznejši uvidi, ki upoštevajo kronološko zaporedje in razvojno dinamiko Prijateljevih stališč, veljajo za bolj ustrezne kompleksnemu pojmovanju resnice.

V predavanju *Literarna zgodovina* je torej avtor preoblikoval svojo teoretično pozicijo. Glede na kraj in čas, kjer in ko je bila izrečena, je obveljala za naprej kot program dela. Za neposredno udejanjenje tega programa je mogoče šteti obravnavo Prešerna v eseju *Duševni profili naših preporoditeljev* in posmrtno meditacijo o Cankarju Domovina, glej umetnik!. Ta dva teksta izpričujeta, da

so se vsi registri dojemanja odprli Prijatelju ravno ob avtorjih, ki veljata za umetniški vrh slovenske literature. Toda te realizacije teoretičnih programskih načel sodijo bolj na esejistični pol njegovega opusa. Ostaja pa vprašanje, kaj se je dogajalo na znanstvenem, zgodovinskem polu, ki mu je bilo posvečeno skoraj vse njegovo nadaljnje delo.

Nesporno dejstvo je, da v Prijateljevi nedokončani slovstveni zgodovini res manjkajo poglavja o literarnih avtorjih in tekstih, ki naj bi pomenila vrh opisanega kompleksnega zgodovinskega procesa. Za to je več razlogov, predvsem avtorjeva prezgodnja smrt; nadalje jih smemo iskati med zunanjimi okoliščinami, kot so velik obseg načrtovanega dela, pomanjkanje pripravljalnih študij in ne nazadnje tudi značaj književne dejavnosti v obravnavanih dobah, ko je nastajalo neprimerno več občanskega slovstva kot umetniške literature. Ni pa mogoče povsem zanikati drugačnih, načelno teoretičnih razlogov, na kakršne sta se sklicevala Slodnjak in Ocvirk. Njuni kritični pomisleki, kolikor zadevajo diskrepanco med zasnovo in realizacijo Prijateljevega največjega dela, še zmeraj držijo. Če pa se žarišče obravnave premakne od njegovega glavnega dela na ves opus, bo treba dotedanje sodbe v neki točki korigirati in priznati veliko izjemo v obdobju od 1919 do 1921, se pravi od *Literarne zgodovine* do obravnave Prešerna v *Duševnih profilih naših preporoditeljev* in do upodobitve Cankarja v spisu Domovina, glej umetnik!. V tem kratkem preblisku je Prijatelj doživljal višek ustvarjalnosti, ko se je skoraj vse, kar mu je prišlo pred oči, srečno ujelo med seboj in so se mu teoretična spoznanja potrdila na nekaj izjemnih primerih v kongenialno zasnovani literarnozgodovinski praksi.

France Kidrič

Tu nadaljujemo obravnavo Kidriča iz poglavja Preoblikovanje razvojnih smeri in osnovanje samostojne literarne vede. Kidrič je bil po začetni, leto dni trajajoči negotovosti v drugi polovici leta 1920 imenovan za profesorja na ljubljanski univerzi. Ko je prevzel predavanja o starejšem slovenskem slovstvu, je najprej preveril, utrdil in pomnožil kronološka, bibliografska in biografska izhodišča; znaten delež teh dognanj je upoštevan v njegovih številnih prispevkih za *Slovenski biografski leksikon*. V zgodnjih dvajsetih letih je obravnaval predvsem reformacijsko in protireformacijsko dobo, v drugi polovici dvajsetih je začel podrobno raziskovati prerodno dobo in Prešerna. Obenem se je lotil celotnih opisov starejšega slovenskega slovstva, ki so izhajali v srbskih

in hrvaških izdajah, kot so bile tematski zbornik razprav *Slovenačka* (Beograd 1927) in *Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka* (4. knjiga, Zagreb 1928). Te prve verzije so bile zastavljene brez podrobnega razbora gradiva in brez argumentacije. To je dopolnil v dveh obširnih razpravah. V prvi, nedokončani, je prikazal rezultate katoliške dobe; zavajajoči naslov Razvojna linija slovenskega preporoda v prvih razdobjih (1930a), ki bi se neprimerno bolj prilegal drugemu delu razprave, priča le o uredniških in založniških zapletih pri objavljanju. Dejanski potek preroda je opisal v nadaljevanju, ki je izšlo kot prvo poglavje (okoli 100 strani) njegove komparativistične monografije *Dobrovský in slovenski preporod njegove dobe* (1930b). To pa je bila samo začetna, krajša verzija tistih poglavij njegove *Zgodovine* (okoli 600 strani), v katerih je podrobno opisan prerod kot osrednji literarnozgodovinski problem..

Kidričevo glavno delo, *Zgodovina slovenskega slovstva* s podnaslovom *Od začetkov do Zoisove smrti. Razvoj, obseg in cena pismenstva, književnosti in literature* (1–5, 1929–1938), naj bi po prvotnem načrtu segala od začetkov do marčne revolucije, vendar se je toliko razširila, da jo je avtor zasilno končal že z letom 1819, letnico Zoisove in Vodnikove smrti. V ta časovni okvir je zajel štiri dobe: srednji vek ali »stoletja beležk brez literarne tradicije«, reformacijsko, protireformacijsko oziroma katoliško in prerodno dobo. Razdelil jih je na krajša obdobja in jih obravnaval ločeno po družbenogeografskih okoliših. Po kronološkem zaporedju je zasledoval slovstveno dejavnost skupin ali krožkov ter razvojne linije slovstvenih zvrsti in repertorijev. V to časovno-prostorsko mrežo je vpletal več relevantnih vidikov, povezanih z osrednjo slovstveno dejavnostjo. Tako so se pri podrobni obravnavi zadnjega razdobja Zoisovega mentorstva zvrstili: evropski in državni okvir, porast prerodne miselnosti in krožki preroditeljev, korespondenčne zveze med njimi, socialna in gospodarska vprašanja, šola, uradni jezik, časopisje, gledališče, društva, javne knjižnice, in šele na koncu tega seznama književnost. Obravnave posameznih dob je zaključil s sintezami, ki sistematično povzemajo tisto, kar je bilo podrobno razloženo v kronološko razvrščenih analitičnih poglavjih.

Drugo tematsko težišče Kidričevih raziskav je posvečeno Prešernovemu življenju in delu. Od srede dvajsetih let je pripravljal znanstveno izdajo s spremljajočimi razpravami in komentarji. Prvotni načrt, ki ga je izpolnjeval v sprotnih revialnih objavah, pa se mu je z leti razrasel. Naposled je samostojne razprave in različne druge spremne tekste združil v monografijo, ki je izšla

kot drugi del izdaje. A tako kot *Zgodovina*, tudi monografija o Prešernu ni bila dokončana; po provizoričnem zaključku z letom 1838 je v periodičnem tisku objavil le še nekaj poglavij iz načrtovanega nadaljevanja.

Med Kidričevimi deli ni samostojnih literarnoteoretičnih študij; v prevladujoči zgodovinski diskurz so vpleteni le posamezni teoretični in metodološki odlomki, še največ jih je v kritikah in polemikah. To je pogosto zbujalo napačen vtis, da ni bil zmožen za kaj več kot samo za faktografsko obnovo preteklosti. Vendar se pri rekonstrukciji njegovih načelnih stališč izkaže, da ima njegov opus trdno teoretično podlago in sistematično notranjo zgradbo.

Kidrič izrecno zahteva, da mora biti znanstvena metoda usklajena s specifičnimi značilnostmi predmeta. Njegovo celotno predmetno območje je razdeljeno na slovstvo, književnost (oziroma v starejših dobah pismenstvo) in literaturo, ki je opredeljena kot ustvarjanje z estetskimi ambicijami. Temeljne razsežnosti kompleksnega predmeta se odpirajo zgodovinsko razvojnemu pogledu. Omejitev na starejše dobe, ko pravega literarnega ustvarjanja na Slovenskem še ni bilo in ko tudi raba slovenščine še ni bila splošno uveljavljena, zahteva posebne metodološke postopke. Zaradi tega mora literarna zgodovina poleg slovstvenih del v slovenščini obravnavati tudi tujejezično slovstveno proizvodnjo na slovenskem etničnem ozemlju in pa vsa pričevanja o slovenski jezikovni praksi. Slovstvene dejavnosti, ki se dogajajo v cerkvi, šolstvu, upravi in javnem življenju, sodijo v literarno zgodovino vse dotlej, dokler so imele bistven pomen pri ustvarjanju ugodnejših razmer za rast literature. Kidrič utemeljuje svoje ocene posameznih dob s tem, kako so uresničevale tiste možnosti za slovensko slovstveno delovanje, ki jih je dajala njihova lastna ideologija. Izreka pa tudi nekaj zahtev o zgradbi literarnozgodovinskega prikaza: ta naj ne bo nizanje gradiva (biografij in bibliografij), temveč za vsako dobo sinteza pod vidikom kakega pomembnega kulturnozgodovinskega ali estetskega vprašanja.

Osnovni problem v celotni zgodovini starejšega slovenskega slovstva so priprave na prerod in potek prerodnega procesa. Pod tem terminom razume Kidrič gibanje za spremembo jezikovno-kulturne prakse na slovenskem etničnem ozemlju, obnovo slovenskega knjižnega jezika in pritegovanje novih, posvetnih slovstvenih panog v književno obravnavo. Ker to ni samo literarni problem in ker hoče literarna zgodovina pojasniti gibala oziroma vzroke celotnega procesa, mora posegati v zunajslovstvene dejavnosti, na politično, soci-

alno in kulturno področje. Za razumevanje domačih razmer pa je poleg tega nujno potreben razgled po evropski literaturi, zlasti pri presojanju pomembnih tujih vplivov na posamezne faze slovenskega razvoja. Zato je primerjalni literarnozgodovinski vidik neizogibno dopolnilo nacionalnemu.

Končno govori Kidrič tudi o nujnosti objektivnega, nepristranskega spoznavanja in omejuje spoznavno vlogo znanstvenikovega svetovnega nazora, v katerem pravzaprav vidi motilni vpliv. Svoj odnos do gradiva in do problema spoznavanja opredeljuje kot pozitivističen in se distancira od novejših, postpozitivističnih smeri v literarni zgodovini.

Kidričeve izjave nakazujejo obris celovitega pogleda na stroko, na njen predmet in metodo. Vendar je za razjasnitev vprašanja o idejno-metodološki strukturi njegovega opusa treba analizirati razmerja med temeljnimi kategorijami njegovega sistema in pregledati, kako se navedena načelna stališča uresničujejo v njegovih zgodovinskih obravnavah.

Kot prva naloga se zastavlja natančnejša opredelitev predmeta in načina, kako je ta predmet prikazan v literarni zgodovini. Prvotna Kidričeva terminološka trojica slovstvo-književnost-literatura se po natančnejših vsebinskih opredelitvah skrči na dvojico slovstvo-literatura. Pravi predmet slovenske literarne zgodovine starejših obdobij je torej slovstvo, ki ga opredeljujejo praktično funkcionalni kriteriji.

V Kidričevih zgodnjih spisih so slovstvena dela opredeljena po nosilcih in po namenu slovstvenega delovanja. Glede na to so razvrščena v cerkveni oz. verski, šolski in poljudno-strokovni repertorij. Vendar je Kidrič kmalu ugotovil, da repertorij ne more biti glavni sintetični vidik, ker ni zadosti povezan s širšimi zgodovinskimi pojavi. Zato je prenesel težišče na genetično smer razlage in pustil repertorije v drugotni vlogi. V končni redakciji *Zgodovine* torej obravnava slovstvena dela po izvoru oziroma po nastanku, kot rezultat slovstvene dejavnosti. Njeni nosilci niso ločeni posamezniki, temveč člani skupin ali krožkov, ki so porazdeljeni po okoliših oziroma pokrajinah in so člani institucij ali sestavni deli gibanj ter generacij. Najširši okvir vsej obravnavi dajejo dobe, ki so prikazane po časovnem zaporedju dogajanja in v sistematičnem sinhronem prerezu. V sklopu sleherne dobe poskuša Kidrič zajeti vse dejavnike, ki so vplivali na nastajanje slovstva, tja do državnega in evropskega političnega in

kulturnega ozadja. Glede na te zveze je slovstvo determinirano po nastanku s širšim, zunajslovstvenim zgodovinskim dogajanjem. Ker pa se slovstvena dela vključujejo v dogajanje tudi prek svojega namena oziroma funkcije, se zgodovinska determiniranost slovstva razteza poleg vzročne tudi v ciljno smer.

Zaporedje tako obravnavanih dob se strne v sintetičen prikaz celotnega slovstvenega razvoja, ki je tesno povezan s potekom in značilnostmi narodne zgodovine. Bistveno ga opredeljujeta dve njeni temeljni kategoriji: zamudništvo in prerod. Z njima je opisano dejstvo, da so Slovenci na začetku srednjega veka izgubili politično samostojnost, bili socialno reducirani na nižje sloje in s tem prišli pod prevladujoč vpliv tuje jezikovno-kulturne prakse, tako da je tudi njihovo slovstvo v primerjavi s sočasnim ustvarjanjem pri politično samostojnih evropskih ljudstvih zaostalo. Posledice tega zamudništva se vlečejo vse do 19. stoletja, zaradi tega je prerod – proces, v katerem slovstvena in kulturna dejavnost od srede 18. stoletja dalje dohitevata zamujeno – osrednji problem slovenske literarne zgodovine. Zamudništvo in prerod tudi pri obravnavi posameznih dob določata izbor pomembnih vprašanj, smer njihovega reševanja in relevantne vrednostne kriterije. Zato Kidrič ocenjuje posamezne dobe ne le po tem, koliko so izpolnjevale svoje lastne notranje možnosti za slovensko slovstveno delovanje, temveč tudi po tem, kako so pripravljale pot prerodnemu procesu ali koliko so prispevale k razvoju narodne zavesti.

Sintetični literarnozgodovinski prikaz torej vključuje slovstveno dejavnost neposredno v zunajslovstvene zgodovinske procese. Biografski vidik je iz njega izločen, ker ni nujno potreben za vzpostavljanje deterministične zveze med slovstvom in zgodovino. To nikakor ne pomeni, da bi se bil Kidrič nasploh izogibal biografiki, saj ta zajema velik del njegovega opusa. Vloga biografske metode v zgodovinskem prikazu pa se bistveno spremeni, ko se v razvojnem procesu dotlej neliterarnega slovstva pojavi literatura. Ta je namreč vezana na individualno ustvarjalčevo doživljanje, zato je tudi ni mogoče genetično razložiti drugače kakor skozi medij ustvarjalne osebnosti.

Najizrazitejši primer Kidričeve rabe biografske metode je njegova monografija o Prešernu, h kateri sodi še več pripravljalnih študij in manjših prispevkov. Iz tega sklopa in iz nekaterih drugih razprav je mogoče razbrati značilnosti njegove biografike, ki ji ne gre le za opis zunanjega življenja, temveč za celovit prikaz ustvarjalčeve osebnosti. V njem se prepletata splošna karakteristika

osebnosti ali opis njenih glavnih duševnih značilnosti ter posebna karakteristika literarnega ustvarjalca oziroma njegovih ustvarjalnih zmožnosti.

Kidrič poskuša prikazati osebnost tako, da iz vseh razpoložljivih biografskih dokumentov razbira njene empirično dokazljive psihične lastnosti. V celoto jih združuje po eni strani s pomočjo nekaterih tipoloških vidikov različnega izvora. Vendar so tipološki vidiki podrejeni dinamičnemu pogledu na osebnost, ki prikazuje njene lastnosti razvojno oziroma genetično in jih vklaplja v proces zunanjega dogajanja ter notranjega doživljanja. Navsezadnje jih povezuje z dvema viroma, ki opredeljujeta celotno osebnost: z njenimi prirojenimi osnovami in z vsemi zunanjimi vplivi – družinskim okoljem, šolo, prijateljskimi krogi, političnim in družbenim dogajanjem, idejnimi in umetnostnimi tokovi –, največkrat združenimi pod pojmom dobe. Tako vzpostavlja dve determinanti osebnosti: biološko-psihično in zgodovinsko.

Ti dve determinanti pa nista odločilni samo za splošno karakteristiko osebnosti, temveč tudi za njeno literarno ustvarjanje. Posebna značilnost ustvarjalca, pesniški dar, ni namreč nič drugega kot sklop posebej razvitih občečloveških zmožnosti za doživljanje in oblikujoče izražanje doživetij. Pesniški dar sodi med prirojene osnove osebnosti, njegov razvoj pa omogočajo (ali ovirajo) zunanji vplivi, ki odpirajo (ali zapirajo) nadarjenim osebnostim pot do nujno potrebne literarne izobrazbe.

Pesniški ustvarjalnosti daje vsebino individualno doživljanje, ki ni samo notranje ali celo fantazijsko, temveč je vezano na pesnikovo realno življenje. Doživljanje se izraža v literarnih delih, tako da določa njihovo motiviko in vpliva tudi na njihovo oblikovno plat. V tem je utemeljen pomen biografskih raziskav, ki povezujejo zunanji potek življenja z notranjim doživljanjem in doživljanje z ustrojem literarnih stvaritev. Ta zveza omogoča razlaganje literarnih del z biografijo, pa tudi dopolnjevanje biografije z analizo literarnih del. Težišče Kidričevih biografskih raziskav je torej v tem, da avtor na podlagi zbranega in pregledanega dokumentarnega življenjepisnega gradiva vzpostavlja zvezo med literarnimi deli, individualnim notranjim doživljanjem in realnim biografskim ozadjem ter tako razlaga literaturo po genetični poti.

Sklop, ki ga sestavljajo ustvarjalna osebnost, njeno doživljanje, ustvarjanje in njegovi rezultati, je mogoče obravnavati z vidika ustvarjalca in z vidika ustvar-

jenih literarnih del. Literatura kot del predmetnega področja literarne zgodovine je ustvarjanje z estetskimi ambicijami. Kidrič pa to definicijo še izpopolnjuje, tako da deli celotno področje literature na poezijo in verzifikacijo ter v skladu s tem literarne ustvarjalce na pesnike in verzifikatorje. Temeljno določilo pesnika je ustvarjanje po nareku notranjih doživetij; omogoča ga posebno razmerje med determinantama osebnosti, ki je takšno, da vplivi dobe in družbenozgodovinskega okolja ne morejo docela preusmeriti njenih prirojenih osnov, dasi jih lahko okrepijo ali zavrejo. Pesnik je izvirna in močna osebnost, ki sicer sprejema zunanje pobude, vendar samostojno izbira med njimi po nareku svojega individualnega doživljanja. Verzifikator pa ni osebnost tolikšnega formata, zato se ne ravna po individualnih doživetjih, temveč po zunanjih zgledih in pravzaprav samo izpolnjuje kak aktualen literarni program; torej ga v celoti opredeljujejo samo vplivi zgodovinske determinante. Spričo tesne genetične zveze med ustvarjalcem-pesnikom in njegovim delom je temeljni kriterij poezije izražanje individualnih doživetij. Ta kriterij opredeljuje poezijo po izvoru, sestavinah, funkciji in vrednosti. Poezija ne nastaja v racionalnem ustvarjanju, ki ga vodi zavesten program, temveč je plod pesniškega daru, ki sodi med prirojene osnove osebnosti. Je samostojna, originalna stvaritev in absolutna vrednota po merilih svetovne literature, njena estetska vrednost po izvoru ni odvisna od njenega zgodovinskega mesta. Nasprotno verzifikacija nima absolutne estetske vrednosti, temveč je njena veljava relativna in odvisna samo od njenega mesta in vloge v razvoju nacionalne literature. Vendar pa ima na drugi strani tudi poezija ravno s svojim estetskim bistvom in vrednostjo pomembno vlogo v razvoju nacionalne literature, zlasti zamudniške, in je tako spet vezana na zgodovino. Samo pesnik, izbranec muz, lahko opravi nalogo, kakršna je verzifikatorju nedostopna: lahko preseže danosti zgolj vzročno genetičnega determinizma in s svojimi stvaritvami odpre zamudniškemu narodu pot na »tekmovališče svetovne literature« (Kidrič 1927a: 453).

Vsi ti razločki imajo pomembne posledice za doseg in možnosti literarnozgodovinskega raziskovanja. Dokler se le-to omejuje na vzročno-genetično smer, lahko v celoti razloži slovstvo in verzifikacijo, le poezije ne more docela doumeti; lahko sicer podrobno razčlenjuje vplive iz sklopa zgodovinske determinante, spremlja prek razvoja osebnosti njihovo delovanje na nastanek in ustroj poezije, njihov prvi vzrok ali izvor pa mu ni dostopen. Toda ko poseže v funkcionalno smer razlage in se vpraša o vlogi ali namenu poezije, mu ta premik omogoči, da poveže njeno usodo z zakonitostmi, ki se izražajo v temeljnih raz-

sežnostih narodne zgodovine – v kategorijah zamudništva in preroda. Ko ugotavlja, kakšno odločilno vlogo igra poezija v prerodnem procesu zamudniškega naroda, in spoznava, da ta vloga ni naključna, marveč nujna in zakonita, zajema poezijo tudi po njenem estetskem bistvu v okvir zgodovinske razlage.

Glede na obravnavane kategorije in njihova medsebojna razmerja se izkaže, da je idejno-metodološki sistem, ki daje notranje ogrodje Kidričevemu delu, sestavljen iz dveh glavnih komponent. Eno izmed njiju ustrezno označuje izraz pozitivizem. O tem pričajo že Kidričeve izrecne izjave in opisi znanstvenega postopka, ki se nanašajo na zbiranje, opis, analizo gradiva in induktivno sklepanje ter postulirajo znanstvenikovo objektivnost in nepristranskost. Odločilnega pomena pa je tu vzročno genetični determinizem, ki se opira na biološko-psihično in zgodovinsko determinanto in je v glavnih potezah soroden klasičnim zgledom evropskega literarnozgodovinskega pozitivizma. Nekateri elementi sicer kažejo tudi na sorodnost s postpozitivističnimi smermi literarne vede (npr. tipološko obravnavanje osebnosti, estetska opredelitev in vrednotenje literature, razlikovanje med pesnikom in verzifikatorjem oziroma med poezijo in verzifikacijo), drugi so mimo tega prevzeti iz obravnavanega gradiva (zlasti ob Prešernu in Čopu) in se torej opirajo na romantično estetiko (npr. doživljajska razlaga poezije, pojmovanje pesniškega poklica). Vendar so tudi ti drugorodni elementi podrejeni razvojnemu prikazu, ki ga po eni strani usmerja vzročno genetični determinizem.

Druga temeljna sestavina tega sistema je nacionalna ideologija. Kidričev pogled na slovensko slovstveno preteklost se zaokroži šele s kategorijo naroda oziroma njegove zgodovine, ki ji zamudništvo in prerod določata smer in cilj razvoja. Do tod pelje že vzročno genetična razlaga, ker je narod pač najvišji nosilec slovstvenega in literarnega delovanja. Toda slovstvo in literatura sta vezana na narod tudi po tem, ker dejavno sodelujeta v njegovem zgodovinskem razvoju: slovstvo zadovoljuje realne potrebe v okviru različnih institucij in gibanj, literatura navkljub podrejenosti zgolj estetskim kriterijem posredno dokazuje, da je občestvo, ki jo je bilo zmožno ustvariti, doseglo dokaj visoko stopnjo kulturnega razvoja. Obe smeri razlage se združujeta ob kategoriji naroda, ki je najvišji kriterij in vrednota v Kidričevi zamisli literarne zgodovine. Zato je cilj razvoja, kakršnega prikazuje ta zamisel, literatura kot emanacija narodovega realnega zgodovinskega razvoja, kot prilastek razvitega naroda, ki hoče zavzeti svoje mesto med drugimi razvitimi narodi.

Kidričev sistem je po več pomembnih značilnostih soroden Prijateljevemu. Oba delita predmetno področje literarne zgodovine na slovstvo, književnost in literaturo; oba opredeljujeta literaturo predvsem po estetskih vidikih in uvajata njeno podrobnejšo notranjo delitev glede na to, kako izpolnjuje estetske kriterije; oba zadeneta na isti temeljni problem, ko povezujeta možnost literarne znanosti z razmerjem med estetsko in zgodovinsko razsežnostjo literature; oba ga rešujeta s pomočjo kategorij nacionalne zgodovine. Vse to izpričuje, da sta se lotevala temeljnih vprašanj, kakršne jima je zastavljal njun zgodovinski položaj. Problem razmerja med estetsko razsežnostjo literature in vzročno deterministčnim razumevanjem zgodovine je prišel v ospredje med krizo starejšega evropskega literarnozgodovinskega pozitivizma in nanj so vsak po svoje odgovarjali zastopniki novejših smeri literarne vede, ki so bili sodobniki Prijatelja in Kidriča. Njima pa se je zastavljal nekoliko drugače, v zvezi s posebno zgodovinsko preteklostjo Slovencev in s smerjo njihovega nacionalnega razvoja, ki je potekal pod vidikom preroda. Toda pri podrobnem reševanju tega temeljnega problema sta se razšla. Prijatelj, ki je bil bližji duhovnozgodovinski smeri, je nosilnim kategorijam svojega sistema – literarni umetnosti oz. poeziji, pesniku in narodni zgodovini – dodal metafizično razsežnost, zbrano okrog pojma absolutne lepote. Kidričeve opredelitve teh kategorij pa so bile bolj realne, tostranske: ustvarjalni dar je po njegovem sklop potenciranih občečloveških psihičnih lastnosti, absolutne vrednote poezije so empirično določljive po merilih svetovne literature in tudi cilj zgodovinskega razvoja, stanje razvitega naroda, ostaja v empirično historičnem območju.

Ivan Grafenauer

Grafenauer, ki smo ga že obravnavali v poglavju Preoblikovanje razvojnih smeri in osnovanje samostojne literarne vede, je dočakal konec prve svetovne vojne ob pisanju *Kratke zgodovine slovenskega slovstva* (I, 1917; II, 1919; druga, popravljena izdaja 1920). To delo je obravnaval kot načrt, po katerem je nameraval usmerjati svoja bodoča univerzitetna predavanja. Vendar zaželene profesure ni dosegel; namesto tega se je usmeril v urejanje Jurčičevih zbranih spisov in v pripravljanje srednješolskih beril, nekaj pozneje pa tudi v pisanje geselskih člankov za *SBL* in za *Narodno enciklopedijo SHS*. Šele izid prvega zvezka Kidričeve *Zgodovine* ga je spet zvabil k temeljnim literarnozgodovinskim vprašanjem. Najbolj sporno mu je bilo Kidričevo obravnavanje srednjega veka

kot »stoletij beležk brez literarne tradicije«. Zato je znova analiziral Celovški rokopis, Brižinske spomenike in Stiški rokopis ter na tej podlagi zagovarjal nasprotno tezo o nepretrgani ustno-pismenski tradiciji od najstarejše dobe slovenske zgodovine do dobe tiska in o rahli medsebojni zvezi duhovščine vsaj pri najnujnejših praktičnih potrebah duhovnega pastirstva (Poglavje iz najstarejšega slovenskega pismenstva, *ČJKZ* 1931). Ko je Kidrič v drugi izdaji prvega zvezka *Zgodovine* (1932) odklonil dobršen del Grafenauerjevih ugovorov, je ta zaostril svoja stališča in jih dodatno argumentiral v spisu O pokristjanjevanju Slovencev in početkih slovenskega pismenstva (1934). Podrobno je opisal potek pokristjanjevanja v dobi Karla Velikega in postopno prevladovanje irsko-anglosaške misijonske metode nad prejšnjimi, bolj nasilnimi frankovskimi. Natančno je primerjal slovenske molitvene obrazce očenaša, zdravamarije in vere ter očitne izpovedi z latinskimi in starovisokonemškimi, rekonstruiral njihovo zaporedje in s filološkimi in zgodovinskimi dokazi ugotovil, da so prepisani po veliko starejših izvirnikih in da so nastali v prvem valu karolinškega pokristjanjevanja. To mu je bil dokaz zoper Kidričevo stališče, ki je zgrajeno med drugim na verovanju v Trubarjevo zagotovilo, da se pred njim ni nič slovenskega pisalo. Odsotnost literarne tradicije naj bi po Kidriču za silo reševalo sprotno prevajanje besedil, ki po Grafenauerju za to dobo ni izpričano. Pač pa Grafenauer priznava, da o obstoju slovenskega srednjeveškega slovstva govorijo predvsem posredni dokazi, ker so se sama besedila in pričevanja o njihovih nosilcih v teku stoletij večinoma porazgubila.

Zdaj je tudi Kidrič posegel v polemiko z zapisom 'Stoletja beležk brez literarne tradicije' v slovenski literarni zgodovini (1935a). Podvomil je o tem, da bi veljavo slehernega sinodalnega sklepa o rabi nemščine ali francoščine namesto latinščine v liturgični in katehetični rabi lahko takoj razširili tudi na slovenščino. Pri tem je upošteval, da je od pokristjanjenja do Karlovih kapitularjev minilo več stoletij in da vzporedno dogajanje pri drugih zamudniških ljudstvih pod frankovsko nadoblastjo opozarja na previdnost pri posrednem sklepanju o obstoju slabo dokumentiranih jezikovnih praks. Običaj slovenskega sprotnega prevajanja, izpričan v poznejših stoletjih, je verjeten tudi za srednji vek. Grafenauer sicer utegne imeti prav glede starosti posameznih molitvenih obrazcev. A naj ugotovi karkoli o prvih prevodih, s tem še ne bo dokazal nepretrgane slovenske srednjeveške slovstvene tradicije, to je, ustaljenega knjižnega jezika in splošnega običaja pisanja.

Po zaključku žolčne polemike so se stališča nasprotnikov polagoma zbližala in v poznejših nekaj letih pripeljala do medsebojnega priznanja. Grafenauerjeva izhodišča pa so se izkazala za bolj plodna od Kidričevih, kar je dokazal z monografijo *Karolinška kateheza in izvor Brižinskih spomenikov* (1936) in še z nekaj poznejšimi razpravami. V posameznostih se je z njimi ujemala tudi nova izdaja *Brižinskih spomenikov* v uredništvu Frana Ramovša in Milka Kosa (1937).

Vztrajno in podrobno delo s srednjeveškimi teksti je pripeljalo Grafenauerja do postopnega prehoda v narodopisje, k obravnavi ljudskega slovstva. Pri tem se je opiral na primerjalno in kulturnozgodovinsko metodo, s katero je iz tematike in motivike pesmi in povedk rekonstruiral njihovo približno starost in pripadnost določenim historičnim dobam. To mu je omogočilo, da je ljudsko slovstvo spet vključil v okvir literarne zgodovine že v času njegovega nastanka in t. i. primarne eksistence.

Avgust Žigon in njegovi somišljeniki

Žigon, ki smo se mu posvetili že v poglavju Preoblikovanje razvojnih smeri in osnovanje samostojne literarne vede, je v povojnih letih izdal svoji glavni deli, *Prešernovo čitanko* (1922) in monografijo *France Prešeren – poet in umetnik* (1925). Sprejel je Puntarjevo osnovno postavko o združitvi antike in moderne kot temelju Prešernovega ustvarjanja. Iz panteizma nemške zgodnje romantike in iz njene umetnostne filozofije je razvil podobo o svetu, ki nenehno poteka iz kaosa v kozmos in je urejen organično na vseh ravneh od univerzalnih do najbolj individualnih pojavov. V to podobo se vključuje zamisel o poetu, čigar ustvarjalnost izvira iz njegovega notranjega doživljanja, poezija pa je duhovni organizem, ki nastaja iz tega doživljanja in ga izraža. Toda pesniško ustvarjanje ima poleg notranje, duhovne doživljajsko-izrazne razsežnosti, ki je delo poeta, tudi razsežnost zavestnega, racionalnega oblikovanja, ki je delo umetnika; to oblikovanje je bodisi subjektivno in ustvarja čisto na novo, bodisi objektivno in posega v zakladnico že historično nastalih form, pri čemer ga vodi v tisočletni tradiciji ustaljeni zakon sorazmerja in simetrije – nomos. V tej razsežnosti, kjer gre za utelešanje ideje v oblikovani snovi, pa je tudi sistemsko mesto arhitektonike, ki jo Žigon pojmuje kot poseben organizem znotraj kompleksnega organizma pesniške umetnine.

Tudi Puntar je s članki v prvih povojnih letih nadaljeval dejavnost, ki jo je zastavil v monografiji o »zlatih črkah«. V obširni razpravi *Dante in problem Prešernove »Nove pisarije«* (1921a) je razširil polje diskusije še na Dantejevo kozmologijo in na skrivni pomen števil v njegovi poeziji ter si v smislu teh ezoteričnih naukov prizadeval tolmačiti arhitektoniko vse Prešernove poezije na temelju svetega števila sedem.

Ko sta izšli Žigonovi glavni deli, je polemika o arhitektoniki ponovno oživela. Pozitivno sta ju ocenila Puntar in novi privrženec France Koblar, proti arhitektonski teoriji pa je ponovno nastopil France Kidrič. Njeni zagovorniki so se poleg že znanih vzporednic iz zgodovine poezije in likovne umetnosti zdaj sklicevali še na sorodnost z nemško duhovnozgodovinsko vedo, zlasti na medsebojno osvetljevanje umetnostnih zvrsti; nasprotniki so še odločneje spodbijali številčne sheme ter iz njih izpeljane formalne in duhovne vidike s filološkimi, biografsko genetičnimi in kulturnozgodovinskimi dokazi. Spor se je zadnjič in najbolj silovito razvnel v letu 1928. S stvarnega problemskega območja se je razširil tudi na prestižna vprašanja ter na osebna in svetovnonazorska nasprotja med udeleženci. Na Puntarjev izziv v to smer je odgovoril Kidrič z vsemi registri in tudi obdržal zadnjo besedo. Polemika je bila s tem v glavnem končana, njen zadnji osamljeni odmev je izzvenel sredi tridesetih let.

Dokončna zavrnitev arhitektonske teorije je za nekaj časa zasenčila celotno Žigonovo delo. Toda to si je pozneje vendarle povrnilo pomen zaradi pozitivnih stvarnih prispevkov zlasti k poznavanju Prešerna in Levstika; z literarnoteoretičnega vidika je važno zaradi analize verznih in pesniških oblik ter kompozicije; po temeljni zastavitvi problematike pa kaže sorodnost s formalnoestetsko smerjo duhovnozgodovinske literarne vede.

Anton Slodnjak

Slodnjak je eden najvidnejših pripadnikov naslednje generacije slovenistov, ki je študirala že na ljubljanski univerzi. Kot glavno nalogo si je zastavil celovito zgodovinsko obravnavo slovenske književnosti. Že kmalu po začetku svoje znanstvene poti je izdal *Pregled slovenskega slovstva* (1934b). V tej knjigi je sicer že nakazano marsikatero izmed novih stališč, značilnih za avtorja, vendar so tukaj obdelana dosti bolj esejistično, pa manj sistematično in vsebinsko uravnoteženo kot v njegovih poznejših literarnozgodovinskih delih.

Slodnjak določa obseg predmetnega področja slovenske literarne zgodovine precej bolj na široko kot njegovi predhodniki in sodobniki. Začenja z ljudskim pesništvom v predkrščanski dobi, to je med preseljevanjem ljudstev, in v zgodnjem krščanstvu. Obravnavi tega predmeta v času njegovega nastanka so se literarni zgodovinarji dotlej večinoma izogibali in praviloma začenjali pri srednjeveškem pismenstvu. Po ločitvi filoloških disciplin so sicer načelno priznavali, da ljudsko slovstvo sodi tudi pod njihovo pristojnost. Vendar se je pokazalo, da s pomočjo vzročno-genetičnih miselnih vzorcev ni mogoče pojasnjevati njegovega nastanka iz zveze z avtorji in iz vpliva naravnih, kulturno-, socialno- in političnozgodovinskih dejavnikov na enak način kot nastanek umetne literature, ker za to ni bilo dovolj dokaznega gradiva. Torej so večinoma opuščali obravnavo ljudskega slovstva v času njegovega primarnega obstoja. Podrobneje so se ga lotevali šele od tistih dob, ko je začelo zbujati zanimanje izobraženega in kulturno aktivnega občinstva in se je tako prek sekundarne recepcije vključevalo v literarni proces. Nasprotnih primerov je malo: če pustimo ob strani Čopa, sta edino Grafenauer in Prijatelj postavila izvajanja o ljudskem pesništvu na začetek svojih kratkih literarnozgodovinskih pregledov. V tridesetih letih se je temu pridružil Slodnjak. Takšen vzorec razporeditve gradiva pa se je širše uveljavil šele v drugi polovici 20. stoletja.

Kar zadeva končno obdobje, je bistvena novost Slodnjakovega pregleda v tem, da seže do sedanjosti, saj se skoraj na četrtini celotnega obsega ukvarja z literaturo od naturalizma in moderne naprej. Če ne štejemo posameznih člankov v revijah, je to prvi poskus monografske obravnave sodobne slovenske književnosti. V tem je mogoče razbrati avtorjevo načelno nesoglasje z dokaj razširjenim prepričanjem, da je znanstveno objektivnost in nepristranskost literarnozgodovinskega spoznavanja mogoče zagotoviti le tedaj, če zgodovinarja od obravnavanega predmeta loči časovna razdalja, ki ga varuje pred subjektivnimi, pristranskimi ali celo zmotnimi sodbami. S Slodnjakovo nasprotno odločitvijo pa so literarni zgodovinarji sprejeli nase tvegano dolžnost, da ob srečanju s sodobno literaturo sami poskrbijo za prvi klasifikacijski in vrednostni pretres gradiva, ki ga zagovorniki zgodovinske distance lahko prevzamejo od že opravljene bralske in kritiške selekcije in recepcije.

Slovensko slovstvo je za Slodnjaka raziskovalni predmet, ki obstaja v zgodovinsko razvojni razsežnosti in zahteva temu ustrezen način obravnave; to se mu zdi samoumevno in ne potrebuje nobene posebne utemeljitve. Delež

teoretične in metodološke refleksije v *Pregledu* kakor tudi nasploh v njegovem opusu je razmeroma majhen in zmeraj funkcionalno podrejen konkretni literarnozgodovinski problematiki. Slovstvena dela obravnava v genetični zvezi z njihovimi pisci in s procesi njihovega nastanka. V drugo smer, k vprašanjem o sprejemanju del in o njihovih bralcih, posega zelo poredko, v glavnem le tedaj, kadar označuje socialno pripadnost piscev in bralstva. V središču njegovega raziskovanja je potemtakem sklop del in avtorjev, ki ga opazuje v časovni razsežnosti, kot splet dinamičnih procesov nastajanja in razvoja slovstva. Prva naloga literarnega zgodovinarja je čimbolj natančno opisati te procese. S samim opisom, najsibo še tako natančnim, pa še ni vse opravljeno. V prikazanem zaporedju dogodkov je treba odkriti povezave, dognati njegova gibala, notranjo logiko ali zakonitosti, in sicer na ravni individualnega opusa oziroma njegovega ustvarjalca, na ravni nadindividualnih literarnih pojavov, na ravni posamezne dobe in naposled v celotnem zgodovinskem poteku obravnavane literature.

Pregled slovenskega slovstva je prvi tak pomembnejši poskus v Slodnjakovem opusu. V njem je poleg že omenjene razširitve predmetnega področja na začetku in na koncu celotnega časovnega razpona vključenega precej novega gradiva in novih poudarkov na že znanem gradivu. Tu gre najprej za sledove humanizma in renesanse na naših tleh, ki so omogočili vznik reformacijskega gibanja. Po Slodnjaku se začenja narodni prerod že z reformacijo, zato vidi v razsvetljenstvu nove manifestacije preroda, medtem ko so njegovi prvi znaki kakih dvesto let starejši. Med baročnimi avtorji izstopajo enciklopedisti in člani znanstvenih akademij. V prvi polovici 19. stoletja je deležen posebne pozornosti ilirizem. V drugi polovici 19. in v 20. stoletju je slovstveno dogajanje prikazano po generacijah, katerih razvid pa ne sledi dotlej priznanim tujim zgledom, temveč jih večinoma prehiteva.

Pri Slodnjakovem razmerju do akademskih učiteljev je značilno, da se je vseskozi štel za Prijateljevega učenca, od Kidriča pa se je odmaknil, tako da je sredi tridesetih let prišlo med njima do očitnega preloma. V polemični oceni četrtega zvezka Kidričeve *Zgodovine* je zapisal nekaj načelnih trditev, ki pričajo o njegovi preusmeritvi. Med drugim pravi tole: glavna snov slovstvene zgodovine, besedna umetnina, je plod z ustvarjalno domišljijo obdarjenega človeka; rodi se v trenutkih, o katerih ne poroča noben pisan vir. Vsi podatki, ki jih ohranijo viri o rojstvu besedne umetnine, so drugotnega pomena, prvotna in odločilna

je le sama umetnina; iz nje je mogoče najprej sklepati o okoliščinah njenega nastanka. Če so si zakoni in dejstva, ki jih odkrije kritik v njej, navzkriž s sekundarnimi poročili sodobnikov, virov ali samega umetnika, mora kritik verjeti samo umetnini in svojemu nepodkupljivemu kritičnemu čutu (Slodnjak 1935: 439–444). Še en značilen očitek na Kidričev račun se glasi tako: ker ne upošteva dovolj samosvoje dinamike narodnega življenja, se mu naša slovstvena zgodovina kaže kot rezultanta najraznovrstnejših tujih vplivov.

Te Slodnjakove teze je treba brati v zvezi z njegovim leto dni starejšim *Pregledom slovenskega slovstva.* V njem nastopa kot osrednja, nosilna kategorija slovenska narodna duša, ki se izraža v slovstvu in jo razvoj slovstva utrjuje in potrjuje. Ni je mogoče razložiti z redukcijo na morebitne vplive realnih dejavnikov v smislu kakega pozitivističnega ali materialističnega determinizma, temveč je avtonomna in apriorna, ima vlogo metafizične bitnosti, ki se polašča ustvarjalcev, da lahko spregovori skoznje. Njeno izražanje in utrjevanje je srž zgodovinskega razvoja. Ta, v pretežni meri duhovni proces lahko realne okoliščine od zunaj pospešujejo ali ovirajo, ne morejo pa ga bistveno preoblikovati. Podobno kot na ravni celotnega slovstva poteka dogajanje na ravni individualne ustvarjalne osebnosti. V središču njenega psihofizičnega ustroja je avtonomno duhovno doživljajsko jedro, ki ga ni mogoče do kraja razložiti z vplivom racionalno doganljivih bioloških, psihičnih ali socialnozgodovinskih determinant, mogoče pa je opisovati njegove zunanje manifestacije in ga intuitivno dojemati prek podoživljanja njenih doživljajev, kakor jih izražajo njena dela.

S takšnimi stališči je poskušal Slodnjak spodbiti Kidričevo vzročno-genetično razlaganje literature. V razmerju do Prijatelja, na katerega se je skliceval kot na svojega vzornika, pa je tokrat prezrl empirično in racionalno-logično plat njegove literarno- in kulturnozgodovinske koncepcije; ali povedano drugače, s Prijateljevimi izrazi: na račun pesnika in poezije je zanemaril občana in literaturokulturo kot predmet deskriptivnega in kavzalno genetičnega zgodovinopisja.

Pregled slovenskega slovstva ima kot zgodnje delo še vsebinske in metodične slabosti, na katere je opozarjala sočasna strokovna kritika. Ne glede na to pa razločno izraža avtorjeve načelne opredelitve v smislu duhovnozgodovinskih spodbud ter polemični odmik od pozitivizma. V poznejših Slodnjakovih delih so takšne težnje bolj zabrisane; opustil je nekatere skrajnosti, zlasti metafizično opredeljeno kategorijo narodne duše, in se spet nekoliko približal empirično

podprtemu historizmu. Kot stalnica pa mu je ostal intuitivno doživljajski pogled na ustvarjalni proces in njegov rezultat, literarno delo, ter tesna povezava literarne z narodno zgodovino. Nekajkrat je tudi poskusil vzpostavljati psihološko utemeljene in na pokrajinske vidike vezane tipologije ustvarjalcev. Njihove prve sledi je najti že tu in tam v *Pregledu*, največ pri obravnavi Vraza, katerega duševni profil se ujema s panonskim tipom človeka in je v nasprotju z osrednjeslovenskim (alpskim, noriškim) in s srbsko-hrvaškim dinarskim tipom.

Tudi druga pomembna sestavina Slodnjakove literarnozgodovinske zamisli, periodizacija, se ne ravna niti po zaporedju idejno-estetsko opredeljenih literarnih dob in smeri, uveljavljenih v večini evropskih literatur, niti po pretežno kulturnozgodovinskih vidikih, ki so obvladovali starejše slovensko literarno zgodovinopisje. Pojmi kot barok, romantika, realizem imajo samo drugotno vlogo, saj jih uporablja nesistematično, posamič in na podrejenih položajih. Takšna periodizacija nakazuje prelom z dotedanjo prakso, ki je pojasnjevala razvoj slovstva s kulturnimi, socialnimi in političnimi procesi. Poleg tega ni docela združljiva z obravnavo nacionalne literature v sklopu mednarodnega literarnega dogajanja, saj večkrat, najizraziteje ob prerodu in ob realizmu, postavlja začetke literarnih dob in smeri na Slovenskem v zgodnejši čas, kar se ne ujema z zgodovino primerljivih evropskih književnosti. Periodizacija pri Slodnjaku je izpeljana iz osnovne značilnosti ali glavne funkcije slovenskega slovstva: v njem se izraža in utrjuje narodna samobitnost, zato je treba tudi njegovo zgodovino na vseh ravneh uskladiti s tem vidikom. Če je namreč osrednje določilo literature na globalni ravni konstituiranje naroda in izražanje njegovega obstoja, je zveza med literarno in narodno zgodovino neposredna in razlaganje literature ne potrebuje nobene bistvene dopolnitve niti iz drugih sfer realnega družbenega in zgodovinskega dogajanja niti prek tipoloških analogij ali dejanskih povezav z drugimi literaturami; ves ta razlagalni aparat ima kvečjemu drugoten pomen. Če je literarno delo na individualni ravni bistveno opredeljeno s tem, da je nastalo kot izraz doživljanja svojega ustvarjalca, in če ima ustvarjalna osebnost avtonomno duhovno jedro, ki ji določa način doživljanja, jo je mogoče ustrezno označiti prek manifestacij njenega intuitivnega podoživljanja in ji ni treba iskati zunanjih določnic, denimo z življenjepisnimi podrobnostmi v danem okolju in dobi.

Glede na to je razumljivo, da je Slodnjak s svojo zamislijo nacionalne literarne zgodovine že zgodaj zašel v nasprotja s privrženci pozitivistične biogra-

fike in kulturnopolitičnega zgodovinopisja, z zagovorniki obravnavanja slovenske literature po mednarodnih primerjalnih vidikih, kakor tudi s pristaši marksističnega ideološkega pogleda na literaturo in zgodovino. Pa vendar bi vsaj za njegovo razmerje do neposrednih predhodnikov, vodilnih zastopnikov pozitivizma, lahko sklepali, da se z večje zgodovinske razdalje ne zdi več tako ostro, kot se je kazalo v neposrednem soočenju. Miselna konstrukcija pozitivistične literarne zgodovine sloni na dveh opornikih: na teoretično-metodološkem ustroju, ki naj ji zagotavlja znanstveno kvaliteto, in na nacionalno afirmativni ideologiji, ki opredeljuje njene cilje in prek tega usmerja njene postopke. Slodnjak je bistveno modificiral samo prvega, od katerega je vendarle ohranil vsaj zahtevo po čimbolj popolnem opisu izbranega relevantnega gradiva; drugega, nacionalnoideološkega, pa je še bolj poudaril. Poleg tega je njemu in predhodnikom skupno še nekaj, kar je postalo bolj opazno šele z vidika poznejših sprememb v literarni vedi: eni in drugi so obravnavali svoj predmet v historični perspektivi, ki se jim je zdela apriorna in samoumevna; in vsak po svoje so imeli težave z opredeljevanjem specifično literarnih značilnosti literature in z njenim estetskim vrednotenjem, dasiravno so to šteli za eno glavnih nalog svoje stroke.

Primerjalna književnost in literarna teorija

Slovenski literarni zgodovinarji so že od začetka 20. stoletja premikali vsebinska težišča obravnavane problematike od slavistike k slovenistiki. Vendar ob tem, ko so jih zamejevali na lastno nacionalno področje, povečini niso zanemarjali njihovih širših, mednarodnih razsežnosti. Te so bile dotlej očitno ali prikrito zajete v konceptih obče slavistike in njenih ožjih družin, kot so npr. južnoslovanske filologije. Odkar je v njeni literarnovedni veji prevladal model nacionalne literarne zgodovine, je hkrati s tem postajal čedalje bolj zaznaven njegov nasprotni pol ali bolje rečeno njegovo nujno dopolnilo, primerjalna književnost.

V dobi med vojnama se je tudi na Slovenskem dokončno uveljavilo spoznanje, da je komparativistika nepogrešljiv sestavni del literarne vede. To spoznanje je iz miselno-teoretičnega območja prodrlo v institucionalno-organizacijske razsežnosti ter se postopno širilo po visokošolski in znanstveni sferi. To je razvidno tudi v delih vodilnih literarnih zgodovinarjev.

Prijatelj je v nastopnem predavanju *Literarna zgodovina* (1919) kritiziral dotedanjo evropsko široko in ohlapno komparativistično prakso. Po njegovem mnenju so vredni resne obravnave samo direktni vplivi, podprti z dokumentarnimi dokazi. Primerjati se dajo samo osebnosti in literature, ki so bile v dejanski vzajemni zvezi; le tedaj se vzpostavi kontinuiteta dogajanja, ki je bistvo zgodovine. Ne glede na ta načelni pomislek pa je Prijatelj že od začetka svojega publicističnega delovanja veliko prispeval k primerjalni obravnavi književnosti. Med njegovimi objavami iz dvajsetih let imajo poleg *Duševnih profilov naših preporoditeljev* (1921) vidno mesto *»Mladoslovenci« in »mlada Evropa«* (1924) ter Slovensko, slovansko in južnoslovansko vprašanje pri Slovencih (1928a). Pri Kidriču se najdeta v ustreznih vlogah monografija *Dobrovský in slovenski preporod njegove dobe* (1930) ter razprava *Osnove za Kollárjev vpliv pri Slovencih do 1852* (1938a). Toda tu ne gre samo za nekaj besedil, ki že z naslovi opozarjajo na svojo posebno naravnanost. Tudi v glavnih delih Prijatelja in Kidriča, obeh literarnozgodovinskih sintezah in monografiji o Prešernu, se poleg izrecno komparativističnih poglavij še v marsikateri podrobnosti prepletajo nacionalni in primerjalni vidiki. Podobno je mogoče ugotoviti tudi za dela več drugih literarnih zgodovinarjev. Bistveno pa je to, da je glavni poudarek na nacionalnih vidikih, ki jih primerjalni dopolnjujejo, a so jim pri tem podrejeni.

Do neke mere podobne kot v slovenistiki in slavistiki so bile razmere v romanistiki, germanistiki in klasični filologiji, vendar zaradi nujnega poznavanja tujih jezikov in literatur omejene samo na ožji krog strokovnjakov in kompetentnega občinstva. V vsaki teh strok je mogoče najti posamezne objave, ki se že na prvi pogled uvrščajo v primerjalno literarno zgodovino, kot npr. *Italijanske predstave v Ljubljani od XVII. do XIX. stoletja* Stanka Škerlja (1936) ali *Slovenačko-nemački odnosi u srednjem veku* Jakoba Kelemine (1937).

Za oceno o prisotnosti komparativistične problematike v slovenski literarni vedi te dobe je treba pritegniti še slovenske znanstvenike, ki so delovali na tujem, in tujce, ki jih je poklicna pot spodbudila k ukvarjanju s slovensko literaturo in vsaj nekatere med njimi tudi za kratek čas zanesla v Slovenijo.

Matija Murko se je v prvih povojnih letih po kratkem omahovanju med Ljubljano in Zagrebom odločil za nadaljevanje kariere v Pragi, kjer je poleg katedre za južnoslovanske književnosti na univerzi prevzel tudi vodstvo Slo-

vanskega inštituta in souredništvo revije *Slavia*. S tega osrednjega mesta je imel širok strokovni razgled, lahko je daleč naokrog zbiral in posredoval informacije ter formalno in neformalno vplival na vsebinske in kadrovske odločitve. Vendar se je v razmerju med njim in slovenskimi literarnimi zgodovinarji že prej vzpostavila nekakšna razdalja. Murko je namreč slej ko prej zagovarjal koncept filologije, v katerem so se družile literarna veda, jezikoslovje in narodopisje, in to vsaj na južnoslovanskem, če že ne na splošnoslovanskem področju. Njegovi slovenski partnerji pa so šteli kot prednostno področje svojega delovanja slovenistiko in se zavzemali za ločitev lingvistike in literarne vede. O tem priča njihova korespondenca z Murkom. Javno se je od Murkovih prejšnjih poskusov, napisati enotno južnoslovansko literarno zgodovino, ogradil Prijatelj v nastopnem predavanju. Po njegovem prepričanju so takšni poskusi kvečjemu paralelno sopostavljanje in ne organska celota; enotno bi se dalo obdelati samo kako ožje področje hrvaškega in slovenskega slovstva, npr. reformacija ali ilirizem. Murko je kljub temu konceptualnemu razhajanju obdržal stike s slovensko literarno vedo. Z obširno razpravo *Die Bedeutung der Reformation und Gegenreformation für das geistige Leben der Südslaven* (*Slavia* 1925–1927, knjižna izdaja 1927), ki jo je spisal namesto prvotno namenjene spremne študije h Kidričevi monografiji o Trubarjevi *Cerkovni ordnungi* (1919), je pomembno prispeval k širši osvetlitvi obeh versko-kulturnih gibanj v mednarodnem okviru. Tudi sicer je še naprej ostal zanesljiv organizacijski partner, ki je zlasti mlajšim slovenskim znanstvenikom utiral poti do izpopolnjevanja v tujini.

Druga pomembna mednarodna referenca za naše literarne zgodovinarje je bil Janko Lavrin. Študiral je slavistiko v več evropskih mestih in začel časnikarsko kariero v Rusiji. Med balkanskimi vojnami in prvo svetovno vojno je bil dopisnik z balkanskega bojišča. Leta 1917 se je naselil v Angliji in na univerzi v Nottinghamu začel predavati novejšo rusko književnost. Poleg tega je raziskoval posamezne evropske avtorje; pogosto je sopostavljal po dva pisca iz različnih literatur in v psihološko-sociološki obravnavi iskal med njima vzporednice ali nasprotja. Naša periodika je poročala o njem in objavljala njegove prevode, v knjižni obliki pa je v Sloveniji med vojnama izšel samo njegov zbornik *Dostojevski, Nietzsche, Tolstoj* (1937). Tudi sam je gojil stike s slovensko literaturo: objavljal je informativne članke, prevajal iz slovenščine in pisal spremne besede k prevodom. Podoben, le še bolj poudarjeno protisloven kot do Murka je bil odnos vodilnih domačih literarnih znanstvenikov do Lavrina.

Po eni strani so spoštovali njegov mednarodni ugled in vpliv, po drugi so se distancirali od vsebin in še bolj od metod njegovega dela.

Omeniti velja vsaj še nekatere izmed tujcev, ki so vsak s svojega stališča razširjali poglede na slovensko literaturo.

Václav Burian je bil v zgodnjih dvajsetih letih lektor v Ljubljani, kar mu je dalo povod za ukvarjanje s slovensko književnostjo. V člankih o češko-slovenskih stikih je največ obravnaval Kopitarja, Šafárika in Čopa. Med drugim je objavil knjigo *Po stopách češtví a české knihy v starším slovinském písemnictví* (1928).

Frank Wollman, češki slavist in komparativist, je večkrat potoval po Jugoslaviji in objavljal razprave o češkoslovaško-jugoslovanskih kulturnih stikih. V dvajsetih letih je raziskoval slovensko dramatiko (*Slovinské drama,* 1925) in dramatiko južnoslovanskih narodov (več objav, med njimi sinteza *Dramatika slovanského jihu,* 1930).

Lucien Tesnière je bil prav tako v prvih povojnih letih lektor v Ljubljani ter soustanovitelj in predstojnik tukajšnjega Francoskega inštituta, pozneje pa profesor na univerzah v Montpellieru in v Strassbourgu. Po glavni znanstveni usmeritvi je bil strukturalni lingvist, vendar kompetenten tudi na literarnem področju. Objavil je mednarodno odmevno monografijo *Oton Joupantchitch, poète slovène, l'homme et l'oeuvre* (1931), prevajal Prešernove in Župančičeve pesmi ter Levstikovega *Martina Krpana*.

Bartolomeo Calvi je nekaj let poučeval v Tolminu (ki je bil kot del Primorske med vojnama priključen italijanskemu ozemlju), pozneje v Mantovi in Torinu; med drugo svetovno vojno se je nekaj časa zadrževal v Ljubljani. Dosti je pisal o novejši slovenski književnosti, tudi v komparativističnem kontekstu, raziskoval je Debevčev in Župančičev prevod petega speva Dantejeve *Božanske komedije*, prevajal predvsem Cankarja in dodajal prevodom obširne spremne študije.

Arturo Cronia, po rodu iz Zadra, je bil po strokovni formaciji srbohrvatist, pozneje profesor slavistike v Padovi; napisal je prvo tujejezično monografijo o Župančiču (*Ottone Župančič*, 1928).

Položaj literarne teorije, ki je bila v preteklosti pomožna, podrejena, a nepogrešljiva sestavina znanja o literaturi, se je v zgodnjem 20. stoletju začel spreminjati. Dotedanja skoraj popolna prevlada zgodovinskih vidikov se je počasi iztekala, ob njej so si teoretični pridobivali čedalje bolj enakopravno mesto. Literarna teorija je povečini nastopala v paru s primerjalno literarno zgodovino. V tej združitvi so laže prišle na dan splošne lastnosti literature, ki so v različnih kombinacijah teorije s poljubno nacionalno literarno zgodovino ostajale bolj zabrisane. To dogajanje je potekalo v širšem okviru, značilnem za večino humanističnih in družbenih ved: v njih se je historična usmeritev postopno umikala pred drugačnimi temeljnimi orientacijami.

Pri tem je bila udeležena tudi slovenska literarna veda. V njej je bilo na znanstveno-strokovni ravni obravnavanih več tematik, neposredno ali posredno vezanih na položaj literarne teorije. Mogoče jih je razporediti okrog dveh težišč. Na enem so se zbirali že pred prvo svetovno vojno začeti polemični prispevki o matematični arhitektoniki v poeziji. Na drugo, dosti širše področje sodijo premisleki o teoriji in metodologiji literarne vede, o primerjalni literarni zgodovini, o literarni teoriji v ožjem pomenu, kritiki in estetiki; o marsikaterem vidiku s teh področij so ob različnih povodih razpravljali med drugimi zlasti Prijatelj, Kelemina, Kidrič in Ocvirk. Temu pregledu se morda lahko pridruži še Ljudevit Pivko z razpravo *Dramatsko pesništvo* (1921), gotovo pa ne Ivan Pregelj (*Osnovne črte iz književne teorije*, 1936), ker je to njegovo delo povsem na srednješolski ravni.

Postopno uveljavljanje primerjalne književnosti in literarne teorije v širšem okviru literarne vede je posebej opazno pri organizaciji njenega študija. Njegov začetek na ljubljanski univerzi so za dobro desetletje zaznamovali začasni vsebinski in kadrovski ukrepi, pri katerih so bili angažirani France Kidrič, Jakob Kelemina in Ivan Prijatelj.

Za glavnega pobudnika nove študijske smeri je veljal Kidrič, saj je že pred njeno ustanovitvijo predaval nekaj kurzov s pretežno primerjalno vsebino in je v prvem desetletju po organizacijski osamosvojitvi stroke največ prispeval k njenemu razvoju. Med njegovimi predavanji, namenjenimi posebej komparativistom, je prevladovala tematika zamudništva in preroda, ki jo je poskušal pregledno obdelati v vseh različicah, kajpada omejeno na evropske literature. Pri svoji argumentaciji je izhajal s slovenističnega stališča in utemeljeval pri-

merjalno književnost predvsem s tem, da je potrebna kot nujno dopolnilo slovenske literarne zgodovine. Ključne dogodke in procese iz domače preteklosti namreč lahko po njegovem prepričanju razume samo tisti, ki so mu znane faze in gibala v evropski literarni produkciji. Zato bi slavisti (in prav tako romanisti in germanisti) poleg svojega glavnega predmeta morali obvladati tudi primerjalno književnost v omejenem obsegu. Ta študij naj sestavljajo glavna razvojna linija evropskih literatur, nastanek in razvoj prozodije in metrike, nastanek in razvoj literarnih vrst in oblik, povrh tega še osnove antike, forme starokrščanske literature in literarni pomen krščanstva za mlade evropske narode; posebej za Slovence je važna tudi literarna zgodovina primerljivih evropskih zamudniških narodov. Prek meje tega nujnega znanja pa naj posegajo specialisti, ki jim je primerjalna književnost glavno področje.

Precej drugačne poglede na vsebino in organizacijo stroke razkrivajo Keleminovi spisi. Od prihoda na univerzo je redno objavljal članke o posameznih literarnoteoretičnih vprašanjih. Nekatere je izrecno označeval kot odlomke iz uvoda v literarno vedo. Vsa ta pripravljalna dela so se iztekla z izidom monografije *Literarna veda. Pregled njenih ciljev in metod* (1927). Kelemina si je po zgledih novejših nemških avtorjev izbral literarno vedo za nosilni pojem, kar je imelo vsebinske in terminološke posledice. Celoto stroke deli na sistematsko in zgodovinsko področje, pri tem posveča več pozornosti prvemu, ki so mu podrejeni tudi posamezni parcialni zgodovinski vidiki, na primer genetska analiza umetnine. Na sistematskem področju obravnava teorijo ustvarjanja, jezik oziroma govorico kot osnovno gradivo literarnega izražanja, nato pa podrobno vse, kar se da ugotoviti o literarnem delu: snovi in vrste, genetsko razlago in estetsko analizo, v okviru katere obravnava kompozicijo, različne vrste stila (jezikovni stil, stil osebnosti, predmetni stil, stil pesniške vrste), razmerje med vsebino in obliko ter vrednotenje. Zgodovinsko področje je sestavljeno po vidikih avtorskih osebnosti, literarnih del in njihovega sprejema pri bralcih ter zajema biografiko, historično kritiko vsebine in stila literarnih del ter socialno-psihično prikazovanje literarnega življenja. Na vseh teh poljih se preiskovani predmeti nizajo po časovni zaporednosti v razvojne vrste, ki peljejo k ustreznim zgodovinskim pregledom. Za sklep so navedene različne smeri prikazovanja, na eni strani zgodovinske, sociološke, etnološke, na drugi duhovne in duševne.

Literarna veda je po eni izmed Keleminovih opredelitev skupno ime za poetiko (to je, sistematsko pojmovno vedo o estetskem obravnavanju pesniških

del in osebnosti) in literarnozgodovinsko metodologijo. Z današnjega stališča bi se ji lahko prilegala imena teorija in metodologija znanstvenega preučevanja literature, ali literarna teorija v širšem pomenu besede. Po metodi je pretežno empirična; kombinira materialistična in idealistična izhodišča ter hoče zajeti vse znanstveno raziskovanje literature v združen, kompleksen sistem.

Pri terminoloških vprašanjih se je Kelemina gibal po spolzkem terenu in je moral ustvariti nekaj novih, v slovenščini še neznanih strokovnih izrazov kot zamenjavo za že uveljavljene nemške; pri tem ni imel zmeraj srečne roke. Tudi vsebinsko se je opiral le na tujo, večinoma nemško strokovno literaturo, ker »bogate domače literarno-zgodovinske prakse […] ni in je ne more biti« (Kelemina 1927: 6). Na račun večje znanstvene doslednosti in združljivosti z mednarodnim znanstvenim diskurzom je bolj ali manj prezrl slovensko literarno zgodovino, verjetno zaradi njenih nacionalnoideoloških utemeljitev, o katerih je pri njem najti komaj kakšno posamezno omembo. Torej ni presenetljivo, da mu je strokovna kritika v glavnem upravičeno očitala enostransko orientacijo. Zaradi tega je občinstvo njegovo monografijo povečini odklanjalo ali bilo do nje indiferentno.

Prijatelju namenjeni delež pri študiju primerjalne književnosti je bila kritika. Že leta 1927/28 je predaval uvod v zgodovino kritike, ta kurz pa je izšel tudi v litografirani obliki (1928b). Pomen izraza kritika se v tem spisu in še v nekaterih drugih Prijateljevih v znatni meri prekriva z pomenom izraza literarna teorija, vendar se mu avtor izogiba in se kot terminološki par literarni zgodovini odloča za literarno kritiko. To ni nikakršna izjema, saj v francoski in angleški strokovni literaturi (ne pa v nemški) pogosto srečamo ta termin, največkrat s pridevkom 'akademska' ali 'univerzitetna kritika'. Vsebinski razlog za to Prijateljevo odločitev je v tem, ker je sistemsko mesto kritike med umetnostjo in znanostjo in ker je njena glavna naloga presojanje literarnih del in avtorjev. Za njena razmerja do sorodnih področij je značilno, da je kritika zmeraj subjektivna, kar jo oddaljuje od znanosti. Z vsakokratno mero subjektivnosti so povezane različne zvrsti kritike: tako je npr. pozitivistična kritika bližja znanstvenemu, impresionistična pa bližja umetniškemu polu. Ker po Prijateljevem prepričanju sodi literarna zgodovina med znanosti, je za razmerje med njo in kritiko značilno, da kritika obravnava umetnine vsako zase, izolirano, literarna zgodovina pa jih povezuje v skupine in razvojne vrste ter tako vzpostavlja kontinuiteto.

Prijateljev spis *Iz Uvoda v zgodovino kritike* (delna objava v Prijatelj 1953: 33–84) pregleduje akademsko ali univerzitetno kritiko od sredine 19. stoletja do sodobnosti. Upošteva povečini francoske, deloma angleške in nemške avtorje. Biografsko kritiko zastopa Sainte-Beuve, sociološko Taine, estetsko-psihološko (»estopsihološko«) že dolgo pozabljeni Hennequin; te tri tipe Prijatelj podrobno analizira, a čim bolj se bliža sodobnosti, tem bolj samo skopo informira o številnih zastopnikih različnih smeri od impresionistične do duhovnozgodovinske. Čez to sega drugi namen tega kurza, ki ga je avtor samo mimogrede omenil, namreč da je želel podati uvod v zgodovino slovenske literarne kritike. Te napovedi pa ni dejansko izpeljal, temveč jo je delno in zasilno nadomestil z ustreznimi poglavji v svoji literarni zgodovini.

Provizorična ureditev študija primerjalne književnosti je upoštevala predvsem sorodnost z dotedanjim delom, ki so ga opravljali predavatelji vsak v svoji matični stroki, vendar ni zagotavljala zadostne skladnosti med njihovimi različnimi koncepcijami. To ne zadeva toliko primerjalne literarne zgodovine, ki je bila zaupana samo Kidriču; bolj je bil pod vprašajem teoretični del. V tamkajšnjih konceptualnih in terminoloških razhajanjih lahko iščemo razloge za to, da sta Kelemina in Prijatelj kmalu opustila posebna predavanja za komparativiste, sodelovala sta samo še v seminarju in pri izpitih. Kelemina se je sploh nehal aktivno ukvarjati z literarno vedo in se obrnil k narodopisju; že leta 1930 je izdal zbornik *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva z mitološkim uvodom*, ki je bil pri občinstvu dosti bolj odmeven kakor *Literarna veda*. Prijatelj pa je vse svoje moči posvetil nadaljevanju slovenske literarne zgodovine v drugi polovici 19. stoletja. Odslej je bil prostor primerjalne književnosti odprt za predstavnike mlajše generacije.

Anton Ocvirk

Prvi literarni zgodovinar, ki se je docela posvetil tej stroki, je bil Anton Ocvirk. Stik z njo je našel že med rednim študijem in v diplomskem delu. Tudi njegovo dvakratno podiplomsko izpopolnjevanje v Franciji in Angliji je bilo namenjeno tej specializaciji. V vmesnem času je dosegel doktorat z literarnopsihološko razpravo Levstikov duševni obraz (1933). Obravnaval je ustroj Levstikove osebnosti, pri čemer je posvetil pozornost svetovnemu nazoru, religioznemu prepričanju, odnosu do erotike; v pregledu njegovega literarnega obzorja in v analizi tujih vplivov nanj je odkrival močne komparativistične

prvine. Po splošnem psihološkem portretu je osvetlil njegovo ustvarjalno delovanje v vlogah pesnika, pisatelja, kritika, nacionalnega ideologa in znanstvenika – literarnega zgodovinarja in filologa. Od vsega začetka ga je vodila teza o osrednjem žarišču Levstikove duševnosti, s katerim naj bi bile povezane vse opisane lastnosti. Odkril ga je v njegovem shizoidnem značaju, v katerem sta se nenehno spopadala čustveno in razumsko doživljanje sveta, pesniška in znanstvena ustvarjalnost; razkol med njima je čedalje bolj obvladoval njegovo življenje vse do končne krize, ko ga je zajela shizofrena psihoza. Ta psihološka dognanja je Ocvirk podprl z izvedenskim mnenjem, s katerim je psihiater in nevrolog Alfred Šerko potrdil teze o Levstikovih značajskih lastnostih, ki so se razvile v duševno bolezen.

Ocvirkova upodobitev Levstika je naletela v javnosti na mešane odzive. Pretežno negativno ga je ocenil Slodnjak (1933), ki je ta čas urejal Levstikova zbrana dela. V prepričanju o velikem pomenu Levstikove osebnosti in opusa se mu je zdela domneva o njegovi psihozi povsem nesprejemljiva, izpričane simptome je tolmačil kot znamenja organske bolezni. Sporna so mu bila tudi Ocvirkova izvajanja o Levstikovem literarnem obzorju in o tujih vplivih nanj, ki jih je Slodnjak zanikal ali vsaj relativiziral. Iz tega se je razvila ostra polemika, v kateri sta Ocvirk (1934) in Šerko (1934) še podkrepila prvotne trditve, Slodnjak (1934a) pa je vztrajal pri svojih očitkih in je razširil kritiko še na druge prispevke v zborniku.

Dobri dve leti zatem je Ocvirk dokončal svoj habilitacijski spis *Teorija primerjalne literarne zgodovine* (1936a). V poglavjih o zgodovinskem razvoju te znanstvene discipline je posegel k njenim zgodnjim novoveškim predhodnikom, spremljal njeno problemsko in terminološko dozorevanje v 19. ter prodor na univerze v zgodnjem 20. stoletju; posebej je bil pozoren na dogajanje pri manjših evropskih narodih, pri Slovanih in pri Slovencih. V drugem delu je razpravljal o teoretičnih podlagah primerjalne književnosti, o tem, kaj je v literaturi narodno in kaj nadnarodno ali obče človeško. Pri tem je razločil mednarodno, evropsko in svetovno raven obravnave; pri vsaki od njih je opozoril na njene posebne spoznavne in vrednostne kvalitete. Najobširnejši del knjige obravnava metodologijo. Avtor najprej našteva primerjalne probleme, vezane na pojave, kot so analogični in antitetični paralelizmi, folklora in tematologija, literarne vrste, oblike in stili. Po njegovem mnenju so nekatera metodološka orodja že zastarela ali nezadostna spričo dosežene stopnje zavesti o

zapleteni problematiki stroke. Zavzema se za nadaljnji študij tem in motivov ter vrst, oblik in stilov. Glavni poudarek pa daje vsestranskemu preučevanju mednarodnih literarnih odnosov in vplivov: razvija njihovo sistematiko po nastanku, kakovosti, intenziteti in vrednosti. Nadalje zaslužijo pozornost različni posredniki vplivov, med katerimi imajo glavno vlogo prevajalci in kritiki. Sledi analiza po zvrsteh: vplivi so lahko idejni (religiozni, filozofski, znanstveni, estetski in literarno-programski), snovni in vsebinski, oblikovni in stilni. Po glavnih smereh raziskovanja pa je vplive mogoče razvrstiti na linearne, ki se širijo iz določenega izhodišča navzven, in koncentrične, ki se zbirajo v določeni ciljni točki; izhodišča in cilji v eni ali drugi perspektivi so lahko posamezna literarna dela, ustvarjalne osebnosti ali kolektivni literarni pojavi.

Ocvirkova *Teorija* je zaznamovala pomemben premik v slovenski literarni vedi. Z njo se je primerjalna književnost, ki je bila dotlej pomožni, dopolnilni del nacionalne literarne zgodovine, začela uveljavljati kot zrela, enakopravna stroka, sicer še naprej naravnana na tesno sodelovanje z nacionalno. Ta teoretični premik je dobil ustrezen odziv na institucionalni in na socialni ravni. Ocvirk se je habilitiral za privatnega docenta, kmalu za tem pa se je tudi redno zaposlil na filozofski fakulteti.

Njegova knjiga je bila v javnosti večinoma sprejeta s priznavanjem. Časopisje je opozarjalo predvsem na to, da izpričuje vsebinski in organizacijski napredek nove stroke v našem okolju. Slovenski in tuji znanstveni tisk se je v sicer redkih odmevih bolj zadržal pri njeni vsebini in je kljub posameznim kritičnim pripombam poudaril njen razvojni pomen. Najvidnejša izjema je bila negativna kritika Frana Petreta, objavljena v reviji *Sodobnost* (1938a) . Med celo vrsto očitkov na račun koncepcije in izvedbe Ocvirkovega dela se zdita najhujša ta dva: avtor da se je opiral na knjigo Paula Van Tieghema *La littérature comparée*, a je ta svoj glavni vir v veliki meri zamolčal; v teoretični zgradbi primerjalne književnosti je upošteval samo idejno plat, zanemarjal pa je njene materialne temelje v sociološkem dogajanju. Ocvirk je v ostrem odzivu na te očitke v *Ljubljanskem zvonu* (1938c) podrobno naštel razlike, ki ločijo njegovo zamisel od Van Tieghemove koncepcije primerjalne in obče književnosti. Petre je v repliki (1938b) vztrajal pri svojem, vendar ni bil zadosti prepričljiv. To je razvidno tudi iz dejstva, da njegova kritika ni zavrla Ocvirkove izvolitve za rednega docenta.

Ocvirk si je za nastopno predavanje izbral temo *Historizem v literarni zgodovini in njegovi nasprotniki* (1938a). V uvodu ugotavlja, da sta se v literarni vedi 20. stoletja izoblikovala dva velika tabora, zagovorniki in nasprotniki historizma. Sam se prišteva k prvim, vendar priznava tudi drugim delno upravičenost na temelju doseženih rezultatov. Med nasprotniki historizma navaja nemško duhovno vedo idejnozgodovinske, problemske oziroma biološko vitalistične smeri, ruske formaliste in vrsto posameznikov, pišočih največ v francoščini. Kljub različnim idejnim izhodiščem in različnemu pojmovanju nalog literarne zgodovine se strinjajo v skupnem odporu do historizma in v težnji po sintezi. Ta se po Ocvirkovem prepričanju ne izključuje s historizmom, vendar mora biti analitično in kritično oprta na zanesljive vire in se mora ravnati po načelu vzročnosti. V literarni zgodovini so poleg individualnih umetniških del in ustvarjalcev ravno tako pomembni kolektivni pojavi – gibanja, tokovi, generacije, obdobja. Literaturo in umetnost je treba pojmovati historično in sociološko, v zvezi s splošnim kulturnim razvojem družbe. To pa je mogoče edinole z moderno komparativno metodo, z določanjem mednarodnih odnosov in vplivov.

Temu širokemu orisu novejše literarne vede je Ocvirk dodal še razpravo o eni najobetavnejših antihistoričnih smeri, o ruskem formalizmu (1938b). Ta smer načelno zavrača važnost idejnih, socialnih, svetovnonazorskih in razvojno-historičnih vidikov. Toda drugače od podobnih zahodno- in srednjeevropskih teženj so ruski formalisti nasprotni slehernemu apriornemu estetskemu, psihološkemu ali filozofskemu teoretiziranju; so materialisti in priznavajo empirijo forme. V zavzetem raziskovalnem delu so odkrili nove oblikovne postopke, dognali so veliko pomembnega o besedni simboliki, strukturni analizi in kompozicijski tehniki literarnih del, skušali so rešiti tudi nekatera literarnozgodovinska vprašanja. Na svojem področju so po Ocvirkovem mnenju napredovali najdlje med vsemi podobnimi smermi in šolami, njihova spoznanja so bistveno obogatila literarno vedo. Vendar pa to ne razveljavlja glavnega zadržka proti njim: ne priznavajo, da ima pesniško delo poleg oblike tudi notranjo vsebino in idejo, da je povezano z ustvarjalno osebnostjo in z dobo, da je časovno-vzročno determinirano in ga ni mogoče iztrgati iz razvojnega procesa; torej zavračajo temeljne vidike novodobnega historizma.

Z navedenimi spisi je Ocvirk očrtal smeri, po katerih je v naslednjih letih potekalo delo v seminarju za primerjalno književnost. Predaval je o odzivih

na evropski naturalizem, o dekadenci, impresionizmu in simbolizmu, v seminarjih pa je obravnaval formalno analizo lirike, pesniški stil in strukturo slovenskega verza. Njegovi študenti v razmeroma kratkem času pred začetkom vojne še niso mogli priti do omembe vrednih objavljenih rezultatov. Med njimi se je še najbolj izkazal Tine Orel z razpravo *Ritem pri Prešernu* (1940).

Poleg Ocvirka, ki ta čas še ni objavljal svojih verzoloških študij, se je kot poznavalec slovenskega verza pred širšo javnostjo predstavil Aleksander V. Isačenko. Ta potomec ruskih emigrantov je študiral na Dunaju in se izpopolnjeval v Parizu in Pragi, kjer je postal član praškega lingvističnega krožka. Od 1938 do 1941 je v Ljubljani kot privatni docent predaval vzhodnoslovansko zgodovinsko slovnico. Pozneje je deloval še na nekaj srednjeevropskih univerzah, na koncu v Celovcu, kjer je pomagal vzpostaviti slovenistiko. V ljubljanskih letih je objavil razpravo *Narečje vasi Sele na Rožu* (1939a), kjer je uporabljal strukturalno metodo. V knjigi o Brižinskih spomenikih (1943), spisani že v Bratislavi, je zastopal tezo, da so BS slovenska redakcija besedil, nastalih pod vplivom velikomoravskega starocerkvenoslovanskega izročila. Za naš kontekst je najpomembnejše njegovo delo *Slovenski verz* (1939b), kjer je skušal dognati osnovne zakonitosti slovenske metrike, ritma in rime. Pri tem se je opiral na izsledke ruskih in čeških formalistov ter zgodnjih strukturalistov; kolikor je znano, je to prvi tak primer v slovenski literarnoteoretični praksi. Verjetno pa niso šle mimo njega tudi debate v Ocvirkovem seminarju, ki ga je obiskoval, vendar to v njegovi knjigi ni pustilo vidnejših sledov.

Sklepi in domneve

Nekaj deset let je tega, kar je občа metodologija načela temo o revolucijah v znanosti. Poenostavljeno in zelo na splošno povedano gre pri tem za periodično menjavanje normalnega stanja znanosti in znanstvenih revolucij. Iz tega izhaja vprašanje, ali, če sploh, je mogoče uporabiti to obče pojmovno orodje na našem ožjem problemu.

Revolucija ali bolje rečeno razvojna prelomnica nastopi takrat, kadar se v znanstvenem diskurzu pojavijo močne težnje, ki se zavzemajo za drugačno, alternativno tolmačenje doslej znanih pojavov in jih preurejajo tako, da se prikažejo neobičajne ali v skrajnem primeru še nikdar videne konstelacije. Če se omejimo na humanistične vede, so takšne prelomnice med drugim povezane s pojmom historizem, toda ne v vsakdanjem, tradicionalnem pomenu, kjer se širša historična doba na primer izenačuje z ožjo literarno- ali umetnostnozgodovinsko dobo. Po novejšem pojmovanju je historizem epoha višjega reda, ki presega posamezne, enkratne zgodovinske dobe in si jih podreja v diahronem in sinhronem pomenu, tako v časovni razsežnosti ene same stroke kot tudi v simultani razprostranjenosti več sorodnih strok.

Izraz historizem označuje oblikovanje nove zavesti, ki je več ne obvladujejo univerzalne resnice, norme in vrednote, temveč so zanjo vsi pojavi, še zlasti zgodovinski, opredeljeni s časom svojega nastanka. To velja tudi za področje literature in umetnosti: navidezno brezčasni estetski kriteriji so dejansko odvisni od spreminjajočih se značilnosti vsakokratne dobe. Med naravnimi in zgodovinskimi zakonitostmi se vzpostavlja novo ravnotežje. Individualne osebnosti, opredeljene s svojimi prirojenimi osnovami, vstopajo v polje zgodovinskih silnic, kar jim omogoča, da v poteku zgodovine opravljajo različne vloge. To ne velja le za individualne pojave, temveč prav tako za družbene grupe od najmanjših do največjih, se pravi do narodov. Tudi njihove osnovne značilnosti so v temelju dane od narave, preoblikujejo in spreminjajo pa se v teku zgodovine. Tukaj smo se znašli na začetku sledi, ki v nadaljnjem poteku zbližujejo historizem in nacionalizem.

Če si omejimo spoznavno področje na razvite evropske kulture, lahko ugotovimo, da med začetkom umetne literature in vznikom historične zavesti vlada večja ali manjša, vsekakor pa nekaj stoletij obsežna vrzel. Nasprotno je pri manj razvitih in nerazvitih kulturah. V slovenskem primeru se historizem začenja hkrati z umetno literaturo, se pravi v poznem 18. in prvi polovici 19. stoletja. Razlogov za to ne smemo iskati v njem samem (ta je bil vzporeden z večino evropskih dežel ali vsaj z bližnjimi po geografskih, družbenih in duhovnih kriterijih), temveč v zapoznelem razvoju umetne literature in širše gledano skoraj vse humanistike; tega pojava se je pred časom oprijela oznaka 'slovensko zamudništvo'.

Drugače je s koncem te epohe. V razvitih okoljih se že na prelomu 19. in v prvi polovici 20. stoletja postavljajo historizmu ob bok ahistorične in antihistorične smeri – individualno psihološka, formalnoestetska, ruska formalistična, pozneje tudi fenomenološka, eksistencialna, bitnozgodovinska in tako naprej – katerih vplivi na literarno vedo nasprotujejo historizmu ali ga celo zasenčijo. V manj razvitih in relativno nerazvitih okoljih, kamor sodi tudi slovensko, se historizem izteka pozneje in praviloma kaže težnje k prenavljanju. Poleg filološke in v ožjem smislu pozitivistične smeri zdaj nastopijo tudi novejše orientacije, med katerimi je najbolj znana in odmevna duhovnozgodovinska.

Na začetku epohe historizma in v obdobju njegove polne moči se njegov celotni obstoj molče predpostavlja; dojemljiv je kvečjemu v starejši obliki, na primer kot izenačevanje historičnih in literarnih pojavov. Zadeva se problematizira šele takrat, kadar se začnejo nakazovati prve alternativne možnosti, ki terjajo obrazložitve od katere koli vpletene strani. Pri tem se teoretične in metodološke novosti utemeljujejo čisto od začetka, že dane starejše pa se prenavljajo, tako da se v njih jasno in racionalno ozavesti vse tisto, kar je bilo dotlej samoumevno ali kvečjemu napol razumljivo.

To pomeni, da imamo pri nekaterih razvitih evropskih kulturah opraviti tako z zagovorniki kakor tudi z nasprotniki historizma, medtem ko pri drugih, razvijajočih se, še vedno prevladuje historizem, vendar obnovljen z nujnimi dopolnitvami in dodatki.

Ilustrativen pogled na ta problem odpira Ocvirk z nastopnim predavanjem *Historizem v literarni zgodovini in njegovi nasprotniki*. Tukaj so na primerjalni

podlagi jasno razčlenjene dileme za in proti, do besede prihajajo privrženci obeh strani. Vendar ima avtor povsem opredeljena stališča, ki poleg individualnega tolmačenja del in ustvarjalcev predvidevajo tudi kolektivne raziskave tokov, gibanj in generacij. Vse to pelje k sklepu, da literatura terja zase tudi ali celo predvsem historično in sociološko obravnavo s pomočjo komparativne metodologije.

To je eden prvih primerov, ko se je pri polni zavesti obravnavalo ključno literarnozgodovinsko vprašanje v primerjalni perspektivi in ko je avtor po razgrnitvi sporne problematike zavzel nedvoumno stališče do nje.

Diskurz o historizmu v literarni in drugih humanističnih vedah je torej dozoreval; vendar se je spričo sprememb v tako imenovanem realnem življenju zdel čedalje bolj ezoteričen. V drugi polovici tridesetih let 20. stoletja so se začela zaostrovati svetovnonazorska, ideološka, politična nasprotja znotraj posameznih evropskih držav kot tudi v mednarodnem merilu. V različnih delih Evrope in sveta je napetost naraščala in spet upadala, krizni valovi so se vzdigovali in ponehavali, a njihovi trendi so kazali neizogibno pot proti katastrofi; ta se je dejansko zgodila na koncu poletja 1939, ko je izbruhnila druga svetovna vojna.

Že med pripravami na vojno, med samim njenim potekom in takoj po njenem koncu se je historizem umikal pred bolj aktivističnimi idejnimi usmeritvami in praktičnimi dejavnostmi vseh nasprotujočih si in vojskujočih se strani; vendar je ostajal eden prikritih, latentnih osnovnih tonov dogajanja, katerega manifestne razsežnosti so se zapletale v nerazrešljivo kakofonijo.

Od dejstev, o katerih vlada vsaj relativno soglasje, ker izvirajo iz predvojnega časa, na koncu prehajam na slabše znana medvojna in povojna dogajanja; torej od pojmovne in stvarne analize pretežno k domnevam. Ko se je povojno stanje kolikor toliko normaliziralo, je historizem spet oživel. S tem se je pojavilo vprašanje, v kakšni varianti, in ali je po bistvu enak kot pred vojno ali drugačen. Primerna bližnjica, ki pelje k jedru tega vprašanja, se nam zdi sestava še živih zastopnikov historizma po generacijah. Med predvojnimi nosilci po zaporedju rojstnih letnic zavzema posebno mesto Matija Murko, že spričo svoje visoke starosti, a še bolj zaradi svojega osrednjega mednarodnega znanstvenega mesta in ugleda. Po vrsti mu sledijo Ivan Prijatelj, Ivan Grafenauer, France Kidrič,

Anton Slodnjak, Anton Ocvirk, zatem še Alfonz Gspan; med celo plejado mlajših naj zadostujeta imeni Lino Legiša ter Drago Šega. Vsi so doštudirali in začeli objavljati pred drugo svetovno vojno, po vojni so nadaljevali svoje delo, tako da so se po različnih poteh vključevali v nadrejeni sklop historizma. Za tiste, ki so se v odločilnih medvojnih in povojnih letih šele formirali, pa to ne velja več, oziroma velja le z močnimi pridržki. Reprezentirajo naj jih tri imena: Dušan Pirjevec, Boris Paternu in Taras Kermauner.

Pirjevec je ob izbruhu vojne pretrgal začeti študij in se pridružil partizanom. V prvih povojnih letih je opravljal agitacijsko propagandne dolžnosti, bil nekaj mesecev zaprt, potem se je preusmeril v študij primerjalne književnosti in ga nadaljeval kot asistent pri inštitutu za literature SAZU. Že sredi petdesetih let je z nekaj vidnimi objavami napovedal, da v tradicionalni literarni zgodovini išče novosti. Na začetku šestdesetih let je z uspehom zagovarjal doktorat o Ivanu Cankarju, mu dodal povsem nove vsebinske in metodološke dimenzije ter na teh podlagah v razširjeni knjigi končno izpeljal radikalen prevrat.

Nekaj let mlajši Paternu je med vojno končal gimnazijo in bil potem v okupatorskem zaporu. Po vojni je študiral slovenistiko in slavistiko ter postal asistent na slavističnem oddelku univerze. Pozornost je obrnil nase z monografijama o literarni kritiki pred Levstikom in pri samem Levstiku; čez nekaj let pa je prevzel vodilno vlogo v skupini, ki je napisala zgodovino slovenske literature od 1945 do 1965 po glavnih zvrsteh.

Kermauner je študiral filozofijo in postal asistent na filozofskem oddelku univerze, a že čez nekaj let je bil primoran pustiti to službo in se posvetiti svobodnemu poklicu; ta mu je omogočal več intelektualne sproščenosti kot asistentura, tako da se je že v petdesetih letih temeljito seznanil s Heglom in mladim Marxom, pa tudi z eksistencializmom.

Trije eksemplarično izbrani povojni preučevalci literature in humanističnih strok so se vsak po svoje odmikali od historizma, kakršnega poznamo iz starejše tradicije. Ob teh treh izrecno naštetih osebnostih in ob dodatni množici spregledanih se postavlja vprašanje, ali je historizem še vedno samemu sebi enak. Če to drži, bi v tem primeru lahko kvečjemu vztrajali pri tezi o njegovem začasnem, provizoričnem koncu.

Veliko bolj upravičene so domneve v obratni smeri, o čemer nam govorijo pričevanja starejših in mlajših sodobnikov: historizem po drugi svetovni vojni naj ne bi bil enak kot pred njo, razen če bi se nam posrečilo tako zrahljati njegove temeljne definicije, da bi se naselilo v njegov pojmovni okvir bistveno več raznovrstnega gradiva kot doslej.

To pa je eno med vprašanji, ki še zmeraj ostajajo odprta.

Viri in literatura

Bibliografija je razdeljena na tri sklope: Arhivsko gradivo, Zborniki in tematske številke ter Literatura. Prvi sklop vsebuje gradiva, povezana z ustanavljanjem univerze, ter korespondence in zapuščine, ki so bile uporabljene pri pisanju knjige. Drugi sklop kronološko naniza tematske številke in zbornike, pomembne za razvoj slovenske literarne vede. Tretji, najobsežnejši sklop vsebuje bibliografske podatke o delih, ki so obravnavana v glavnem tekstu – z izjemo nekaterih manj pomembnih izdaj, kot so učbeniki, šolski pregledi ali pisateljske korespondence. Praviloma so navedene prve objave, ki jim včasih (v oklepajih) sledijo podatki o poznejših natisih in dopolnitvah. Poleg tega so v bibliografijo dodane nekatere enote, ki jih glavni tekst sicer ne omenja, a so pomembne z vidika zgodovine in metodologije slovenske literarne vede, razvoja njenih institucij in dejavnosti njenih nosilnih osebnosti v obravnavanem obdobju.

Arhivsko gradivo

Gradivo vseučiliške komisije 1918–1919. Arhiv Slovenije, Ljubljana.

Zapisniki sej univerzitetnega sveta od leta 1919 do junija 1922. Arhiv Univerze v Ljubljani.

Zapuščina Matije Murka: korespondenca; pisma Murkovih korespondenčnih partnerjev. NUK, Ljubljana, rokopisni oddelek, Ms. 1119, Ms. 1392.

Zapuščina Frana Ramovša: korespondenca. Biblioteka SAZU, Ljubljana.

Zapuščina Franceta Kidriča. ZRC SAZU, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede, Ljubljana.

Zapuščina Antona Ocvirka. ZRC SAZU, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede, Ljubljana.

Zborniki in tematske številke

1908. *Trubarjev zbornik.* Ur. Fran Ilešič. Ljubljana: Slovenska matica. (Zbornik Slovenske matice 10.)
1929. *Zgodovina slovenske univerze v Ljubljani do leta 1929*. Ljubljana: rektorat Univerze.
1950. V spomin Franceta Kidriča. *Slavistična revija* 3, št. 1–2.
1951. *Cvetnik naše reformacijske misli. Ob 400-letnici slovenske knjige, 1551–1951*. Ur. Bogomil Gerlanc. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
1952. *Drugi Trubarjev zbornik: ob štiristoletnici slovenske knjige*. Ur. Mirko Rupel. Ljubljana: Slovenska matica.
1964. *Slovenska matica 1864–1964*. Ur. France Bernik. Ljubljana: Slovenska matica.
1969. *Petdeset let slovenske univerze v Ljubljani 1919–1969*. Ur. Roman Modic. Ljubljana: Univerza.
1975. *Prijateljev zbornik: ob stoletnici rojstva*. Ur. Štefan Barbarič. Ljubljana: Slovenska matica.
1989. *Zbornik Filozofske fakultete v Ljubljani 1919–1989*. Ur. Vasilij Melik idr. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
1990. *[Razprave SAZU,] posvečene stoletnici rojstva akademika prof. dr. Frana Ramovša*. Ur. Tine Logar. Ljubljana: SAZU. (Razprave SAZU, II. razred, 13.)
1991. *Sedemdeset let slovenske slovenistike: zbornik Slavističnega društva Slovenije. Zborovanje slavistov ob stoletnici rojstva Frana Ramovša.* Ur. Martina Orožen in Irena Orel-Pogačnik. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo in šport.
1994. *Ramovšev zbornik.* Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije. Ur. France Bernik idr. (Obdobja 12 = *Slavistična revija* 42, št. 2–3.)
1995. *Razvoj slovenske etnologije od Štreklja in Murka do sodobnih etnoloških prizadevanj*. Ur. Rajko Muršič in Mojca Ramšak. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete. (Knjižnica Glasnika Slovenskega etnološkega društva 23.)
1995. *Traditiones. Zbornik Inštituta za slovensko narodopisje 24*. Ur. Marija Stanonik. Ljubljana: SAZU.
1996. *Zbornik Brižinski spomeniki.* Ur. Janko Kos idr. Ljubljana: SAZU idr.
1999. Simpozij ob stoletnici rojstva akademika Antona Slodnjaka. *Glasnik Slovenske matice* 23, št. 1–2.
2000. *Literarnovedno srečanje ob stoletnici rojstva prof. dr. Antona Slodnjaka*. Ur. Miran Hladnik in Gregor Kocijan. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
2002. *Kidričev zbornik. Gradivo s simpozija v Rogaški Slatini*. Ur. Jože Lipnik. Maribor: Slavistično društvo. (Zora 16.)

2006. *Spominski simpozij ob 100-letnici rojstva literarne zgodovinarke Marje Boršnik*. Ur. Matjaž Kmecl. Ljubljana: SAZU. (Razprave SAZU, II. razred, 19.)

Literatura

Babnik, Jožef [psevdonim Buchenhain], 1847: Poesien des Dr. Preschérn. *Illyrisches Blatt* št. 12 (9. 2.), str. 4, in št. 14 (16. 2.). str. 4.

Barbarič, Štefan, 1970/71: Prijateljev pregled slovenske književnosti v madžarščini. *Jezik in slovstvo* 16, str. 150–152.

Benkovič, Jožef, 1902: Slovenski reformatorji. *Voditelj v bogoslovnih vedah* 5, str. 290–313, 399–436.

Bernik, France, idr. (ur.), 1992: *Brižinski spomeniki. Znanstvenokritična izdaja*. Ljubljana: SAZU in ZRC SAZU. (Druga, pregledana izdaja 1993.)

Boeckh, August, 1877: *Encyklopädie und Methodologie der philologischen Wissenschaften*. Leipzig: Teubner.

Boršnik Škerlak, Marja, 1939: *Aškerc: življenje in delo*. Ljubljana: Modra ptica.

Boršnik, Marja, 1948: *Kratek pregled slovenskega slovstva*. Ljubljana: Slavistično društvo.

Bradač, Fran, 1928: Arhitektonika in simetrija v stari klasični poeziji. *Razprave Znanstvenega društva za humanistične vede* 4, str. 254–314.

Burian, Václav, 1928: *Po stopách češství a české knihy v starším slovinském písemnictví*. Praga: s. n.

Cankar, Ivan, 1976: Trubar in Trubarjeve slavnosti. V: Ivan Cankar: *Zbrano delo* 25. Ljubljana: Državna založba Slovenije, str. 191–206.

Cankar, Izidor, 1920: *Obiski*. Ljubljana: Nova založba.

Cankar, Izidor, 1925–1936: Uvodi k *Zbranim spisom* Ivana Cankarja 1–19. (Tudi v: Izidor Cankar, *Leposlovje – eseji – kritika,* ur. France Koblar, 2. Ljubljana: Slovenska matica, 1969, str. 193–364.)

Celestin, Fran, 1883: Naše obzorje. *Ljubljanski zvon* 3 (v nadaljevanjih).

Cronia, Arturo, 1928: *Ottone Župančič*. Rim: Anonima romana editoriale.

Čop, Matija, 1833. *Nuovo discacciamento di lettere inutili, das ist: Slowenischer ABC-Krieg. Eine Beilage zum Illyr. Blatt*. Ljubljana: I. A. Kleinmayr.

Čop, Matija, 1864: Slowenische Literatur. V: Šafárik 1864, str. 1–149.

Čop, Matija, 1983: *Pisma in spisi*. Ur. Janko Kos. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Čop, Matija, 1986: *Pisma Matija Čopa, 1–2*. Ur. Anton Slodnjak in Janko Kos. Ljubljana: SAZU.

Dimitz, August, 1874–1876: *Geschichte Krains von der ältesten Zeit bis auf das Jahr 1813,* 1–4. Ljubljana: Kleinmayr & Bamberg.

Dolinar, Darko, 1978: *Pozitivizem v literarni vedi*. Ljubljana: SAZU – DZS. (Literarni leksikon 5.)

Dolinar, Darko, 1987: Nasprotja ob Trubarju v starejši slovenski literarni zgodovini. *Primerjalna književnost* 10, št. 1, str. 16–28.

Dolinar, Darko, 1996: Brižinski spomeniki kot problem starejše slovenske literarne zgodovine. V: *Zbornik Brižinski spomeniki,* str. 393–402. (Tudi v: Darko Dolinar: *Med književnostjo, narodom in zgodovino*, Celje–Ljubljana 2007, str. 63–73.)

Dolinar, Darko, 2001: France Kidrič in Fran Ramovš v ogledalu korespondence. V: Kidrič 2001, str. 9–24.

Dolinar, Darko, 2002a: France Kidrič in ljubljanska univerza 1918–1920. V: *Kidričev zbornik*, str. 44–53.

Dolinar, Darko, 2002b: Matija Murko in slovenska literarna veda. V: *Evropsko leto jezikov. Sodobna slovenska književnost. Matija Murko*. Ljubljana, Slavistično društvo Slovenije, str. 98–107. (Zbornik Slavističnega društva Slovenije 12.)

Dolinar, Darko, 2005: Matija Murko, začetek »Slavie« in njeni slovenski sodelavci. *Slavistična revija* 53, str. 401–407. (Tudi v: *Matija Murko v myšlenkovém kontextu evropské slavistiky: sbornik studií*, Brno, Masarykova univerza, 2005, str. 8–15.)

Dolinar, Darko, in Jože Faganel (ur.), 2004: *Brižinski spomeniki – Monumenta frisingensia: znanstvenokritična izdaja*. Ljubljana, Založba ZRC, ZRC SAZU. (Tretja, dopolnjena izdaja.)

Elze, Theodor (ur.), 1897: *Primus Trubers Briefe*. Tübingen: Litterarischer Verein in Stuttgart.

Erberg, Joseph K., 1825: *Versuch eines Entwurfes zu einer Literar-Geschichte für Crain*. Rokopis. (Objava v: Uršič 1975.)

Faganel, Jože, in Darko Dolinar (ur.), 2002: *France Prešeren – kultura – Evropa*. Ljubljana, ZRC SAZU.

Glaser, Karol, 1894–1900: *Zgodovina slovenskega slovstva*, 1–4. Ljubljana: Slovenska matica.

Glonar, Jože, 1916: Med reformacijo in romantiko. *Ljubljanski zvon* 36 (v nadaljevanjih).

Glonar, Jože, in Avgust Pirjevec (ur.), 1929: *Doktorja Franceta Prešerna zbrano delo*. Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna.

Grafenauer, Bogo, 1973: Ivan Grafenauer, Življenje in delo. Seznam spisov Ivana Grafenauerja. V: Grafenauer Ivan 1973, str. 225–291, 292–309. (Krajša verzija z naslovom Življenjepis tudi v: Grafenauer Ivan 1980, str. 47–92.)

Grafenauer, Ivan, 1909–1911: *Zgodovina novejšega slovenskega slovstva*, 1–2. Ljubljana: Katoliška bukvarna.

Grafenauer, Ivan, 1917–1919: *Kratka zgodovina slovenskega slovstva*, 1–2. Ljubljana: Katoliška bukvarna. (Druga, popravljena izdaja v eni knjigi: Ljubljana, Jugoslovanska knjigarna, 1920.)

Grafenauer, Ivan, 1918: Valentin Vodnik – pesnik. V: *Knezova knjižnica. Zv. XXII*. Ljubljana: Matica Slovenska, str. 104–169.

Grafenauer, Ivan, 1931: Poglavje iz najstarejšega slovenskega pismenstva. *Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino* 8, str. 68–117.

Grafenauer, Ivan, 1934: O pokristjanjenju Slovencev in pričetkih slovenskega pismenstva. *Dom in svet* 47, str. 350–371, 480–503.

Grafenauer, Ivan, 1935: Povzetek h Kidričevim glosam »Stoletja beležk brez literarne tradicije«. *Dom in svet* 48, str. 359–360.

Grafenauer, Ivan, 1936: *Karolinška kateheza ter izvor brižinskih spomenikov in »Čina nad ispovedajoštiim' se«* (…). Ljubljana: Znanstveno društvo.

Grafenauer, Ivan, 1954: Matija Murko. *Letopis SAZU* 5, str. 168–177.

Grafenauer, Ivan, 1973: *Kratka zgodovina starejšega slovenskega slovstva*. Celje: Mohorjeva družba.

Grafenauer, Ivan, 1980: *Literarnozgodovinski spisi*. Ur. Jože Pogačnik. Ljubljana: Slovenska matica.

Grdina, Igor, 1992a: Oris raziskav. V: *Brižinski spomeniki. Znanstvenokritična izdaja*. Ljubljana: SAZU, ZRC SAZU, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede, str. 154–160. (Tretja, dopolnjena izdaja: *Brižinski spomeniki – Monumenta frisingensia*. Ljubljana 2004, str. 154–161.)

Grdina, Igor, 1992b: Prispevki k zgodovini slavistike na univerzi v Ljubljani. *Zgodovinski časopis* 46, str. 233–248.

Gruden, Josip, 1905a: Glagolica v akvilejski metropoliji in njen pomen za slovensko slovstvo. *Katoliški obzornik* 9, str. 141–157.

Gruden, Josip, 1905b: K glagolskemu vprašanju. *Katoliški obzornik* 9, str. 390–395.

Gruden, Josip, 1910–1916: *Zgodovina slovenskega naroda*. Celovec: Mohorjeva družba.

Gspan, Alfonz in Anton Slodnjak (ur.), 1978–1979: *Cvetnik slovenskega umetnega pesništva do srede 19. stoletja,* 1–2. Ljubljana: Slovenska matica.

Gspan, Alfonz, 1960: Rizzi Vincenc. *Slovenski biografski leksikon*, 9. zv., str. 108–110.

Ilešič, Fran, 1908: Primož Trubar in njegova doba. *Trubarjev zbornik – Zbornik Slovenske matice* 10, str. V–XXXII.

Ilešič, Fran, 1911: Prispevki k zgodovini našega preporoda. *Zbornik Slovenske matice* 13, str. 49–60.

Isačenko, Aleksander V., 1939: *Slovenski verz*. Ljubljana: Akademska založba. (Ponatis: Ljubljana, Partizanska knjiga, 1975.)

Isačenko, Aleksander V., 1943: *Jazyk a pôvod Frizinských pamiatok = Sprache und Herkunft der Freisinger Denkmäler*. Bratislava: Slovenská akadémia vied a umení.

Janežič, Anton, 1854: Pregled slovenskega slovstva. V: Anton Janežič: *Slovenska slovnica*, Celovec, str. 117–155; in kot separat. (Tudi več poznejših izdaj.)

Juvan, Marko, 1987: Poganjki literarnozgodovinske metode v Čopovi Literaturi Slovencev. *Slavistična revija* 35, str. 277–290.

Juvan, Marko, in Darko Dolinar (ur.), 2008: *Primerjalna književnost v 20. stoletju in Anton Ocvirk*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. (Studia litteraria 10.)

Kardelj, Edvard [psevdonim Sperans], 1939: *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja*. Ljubljana: Naša založba. (Tudi več poznejših izdaj.)

Kelemina, Jakob, 1927: *Literarna veda: pregled njenih ciljev in metod*. Ljubljana: Nova založba.

Kelemina, Jakob, 1937: *Slovenačko-nemački odnosi u srednjem veku*. Beograd: Štamparija M. Sibinkića.

Kersnik, Janko, 1878: Razvoj svetovne poezije. *Slovenski narod* 11 (v nadaljevanjih). (Tudi v: J. Kersnik, *Zbrano delo* 5, Ljubljana 1952, str. 328–346.)

Kidrič, Boris [psevdonim A. Javor], 1940: Pripombe k slovenski literarni zgodovini. *Sodobnost* 8, str. 514–516, 556–561.

Kidrič, France, 1906: Dr. Jakob Sket, Slovenska slovstvena čitanka (…). *Archiv für slavische Philologie* 28. (Tudi v: Kidrič 1978/III, str. 167–172; prevod str. 331–335.)

Kidrič, France, 1908: Primož Trubar. K njegovi štiristoletnici. *Domovina* 18 (v nadaljevanjih). (Knjižna izdaja, ur. Mirko Rupel, Ljubljana, Slovenski knjižni zavod, 1951, Pogledi 20.)

Kidrič, France, 1909: Epilog k Trubarjevemu zborniku. *Naši zapiski* 6, str. 164–188. (Tudi v: Kidrič 1978/III, str. 216–233.)

Kidrič, France, 1909–10: Pomote in potvare za razne potrebe. *Naši zapiski* 6, 7 (v nadaljevanjih). (Tudi v: Kidrič 1978/III, str. 198–215.)

Kidrič, France, 1911a: Prešernov sonet »Pov'do let starih čudna izročila…«. *Ljubljanski zvon* 31. (Tudi v: Kidrič 1978/III, str. 131–133.)

Kidrič, France, 1911b: Grafenauer, »Zgodovina novejšega slovenskega slovstva« in slovenska kritika. *Veda* 1, str. 97–105. (Tudi v: Kidrič 1978/III, str. 173–181.)

Kidrič, France, 1919: *Die protestantische Kirchenordnung der Slovenen im XVI. Jahrhundert*. Heidelberg: Winter (Slavica).

Kidrič, France, 1923: Ogrodje za biografijo Primoža Trubarja (obenem analiza Andreaejevih, Hrenovih, Rosolenčevih in Valvasorjevih doneskov za biografijo Trubarja). *Razprave Znanstvenega društva za humanistične vede* 1, str. 179–272.

Kidrič, France, 1927a: O literarni zgodovini. *Ljubljanski zvon* 47, str. 449–458. (Intervju. Tudi v: Kidrič 1978/III, str. 287–294.)

Kidrič, France, 1927b: France Prešeren. V: *Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka* 3, Zagreb. (Tudi v: Kidrič 1978/III, str. 85–88.)

Kidrič, France, 1928: Pomenki. I. Nekaj iz zgodovine prerekanj o matematični arhitektoniki v Prešernu. II, Evropski okvir za arhitektoniko in Puntarjeva bramba. *Ljubljanski zvon* 48. (Tudi v: Kidrič 1978/III, str. 152–166.)

Kidrič, France, 1929–1938: *Zgodovina slovenskega slovstva od začetkov do Zoisove smrti. Razvoj, obseg in cena pismenstva, književnosti in literature*, 1–5. Ljubljana: Slovenska matica.

Kidrič, France, 1930a: Razvojna linija slovenskega preporoda v prvih razdobjih. *Razprave Znanstvenega društva za humanistične vede* V–VI, str. 42–119. Ljubljana: Znanstveno društvo za humanistične vede.

Kidrič, France, 1930b: *Dobrovský in slovenski preporod njegove dobe*. Ljubljana: Znanstveno društvo.

Kidrič, France, 1935a: »Stoletja beležk brez literarne tradicije« v slovenski literarni zgodovini. *Ljubljanski zvon* 55, str. 289–295. (Tudi v: Kidrič 1978/III, str. 192–197.)

Kidrič, France, 1935b: O sodobni slovenski znanstveni kritiki. *Ljubljanski zvon* 55, str. 599–601.

Kidrič, France (ur.), 1936: *Prešeren I. Pesnitve – pisma*. Ljubljana: Tiskovna zadruga.

Kidrič, France, 1937: Ob kritikah »Prešerna«. Prešernoslovske arhivalije. *Ljubljanski zvon* 57, str. 77–81.

Kidrič, France, 1938a: *Osnove za Kollárjev vpliv pri Slovencih do 1852*. Praga: T. Československé Grafické Unie.

Kidrič, France, 1938b: *Prešeren 1800–1838. Življenje pesnika in pesmi*. Ljubljana: Tiskovna zadruga. (=Prešeren II. Biografija.)

Kidrič, France, 1948: Prešernov kritik Buchenhain. *Slavistična revija* 1, str. 19–26.

Kidrič, France, 1978: *Izbrani spisi I–III*. Uredil, uvodno študijo in opombe napisal Darko Dolinar. Ljubljana: SAZU. (Dela SAZU, 2. razred, 35/I–III.)

Kidrič, France, 2001: *Pisma Franceta Kidriča Franu Ramovšu*. Uredil, uvodno študijo in opombe napisal Darko Dolinar. Ljubljana: SAZU–ZRC SAZU. (Korespondence pomembnih Slovencev 12.)

Kleinmayr, Julij, 1881: *Zgodovina slovenskega slovstva*. Celovec: J. Kleinmayr.

Klun, Vinko Fereri, 1864: *Die slovenische Literatur. Eine historische Skizze*. Wien: Carl Gerold's Sohn. (Separatni odtis iz *Oesterreichische Revue* III.)

Kmecl, Matjaž, 1965: Kratek pregled slovenske literarnozgodovinske dejavnosti. V: Helga Glušič idr.: *Lirika, epika, dramatika: študije iz novejše slovenske književnosti*. Murska Sobota: Pomurska založba, str. 335–349. (V 2. izdaji 1971 predelano z naslovom Slovenska literarna zgodovina, str. 97–110.)

Kmecl, Matjaž, 1974: Pregled slovenske književnozgodovinske vede. V: Matjaž Kmecl idr. (ur.): *Slovenski jezik, literatura in kultura. Informativni zbornik*. Ljubljana: Seminar slovenskega jezika, literature in kulture pri Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete Univerze, str. 199–208.

Kopitar, Jernej, 1808: *Grammatik der Slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark*. Ljubljana: W. H. Korn. (Reprint: Ljubljana-München, Trofenik, 1971.)

Kopitar, Jernej, 1822: Josephi Dobrowský (…) Institutiones linguae slavicae dialecti veteris (…). *Jahrbücher der Literatur* 17, str. 102–106. (Tudi v: *Jerneja Kopitarja spisov II. del*, uredil Rajko Nahtigal, Ljubljana, SAZU, 1944, str. 232–237.)

Kopitar, Jernej, 1836: *Glagolita Clozianus* (…) Dunaj: prostat apud Carolum Gerold bibliopolam. (O Brižinskih spomenikih str. XXXIII–XLIV.)

Kopitar, Jernej, 1995: *Jerneja Kopitarja Glagolita Clozianus – Cločev glagolit*. Ur. Jože Toporišič. Ljubljana: Filozofska fakulteta. (Prevod dela Kopitar 1836 v slovenščino.)

Koruza, Jože, 1980a: Pomen Franceta Kidriča v slovenski literarni vedi. *Jezik in slovstvo* 25, str. 186–189.

Kos, Janko, 1974: Pozitivizem v literarni vedi. *Slavistična revija* 22, str. 299–316.

Kos, Janko, 1978: Teorija in praksa slovenske primerjalne književnosti. *Primerjalna književnost* 1, št. 1–2, str. 30–44. (Dopolnjena angleška verzija: *Primerjalna književnost* 1994, št. 1, priloga Comparative Literature in Slovenia, str. 3–16. Dopolnjena slovenska verzija: *Informativni kulturološki zbornik*, Ljubljana, Filozofska fakulteta, 1995, str. 353–366.)

Kos, Janko, 1988: Uvod v metodologijo literarne vede. *Primerjalna književnost* 11, št. 1, str. 1–17.

Kos, Janko, 1989: Oddelek za primerjalno književnost in literarno teorijo. V: *Zbornik Filozofske fakultete v Ljubljani 1919–1989*, str. 223–225.

Kos, Milko, in Fran Ramovš (ur.), 1937: *Brižinski spomeniki. Uvod, paleografski in fonetični prepis, prevod v knjižno slovenščino, faksimile pergamentov*. Ljubljana: Akademska založba.

Kostrenčić, Ivan, 1874: *Urkundliche Beiträge zur Geschichte der protestantischen Literatur der Südslaven 1559–1565*. Dunaj: C. Gerold.

Kreft, Bratko, 1986: Osebnost Matije Murka. *Slavistična revija* 34, št. 3, str. 321–328.

Krek, Gregor, 1874: *Einleitung in die slavische Literaturgeschichte und Darstellung ihrer älteren Perioden. Theil 1*. Gradec: Leuschner & Lubensky.

Krek, Gregor, 1881a: O novoslovenskem rokopisu Zgodovinskega društva koroškega. *Kres* 1, str. 173–190.

Krek, Gregor, 1881b: Papeška pisma britanskega muzeja in sv. Methodij. *Kres* 1, str. 345–354.

Krek, Gregor, 1887: *Einleitung in die slavische Literaturgeschichte: akademische Vorlesungen, Studien und kritische Streifzüge*. Gradec: Leuschner & Lubensky. (Druga, razširjena izdaja dela Krek 1874.)

Krek, Gregor, 1891: Die slovenische Literatur. V: *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Band 8. Kärnten und Krain*. Dunaj: Kaiserlich-königliche Hof- und Staatsdruckerei, str. 429–448.

Kresnik, Zdenka (ur.), 2008: *Dr. Jakob Kelemina: 1882–1957: ob šestdesetletnici smrti*. Ormož: Zgodovinsko društvo.

Kropej, Monika, 2001: *Karel Štrekelj: iz vrelcev besedne ustvarjalnosti*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Kunšič, Ivan, 1899: Doneski k zgodovini književne zveze mej Čehi in Slovenci. *Zbornik Slovenske matice* 1, str. 72–214 (predvsem poglavje Matija Čop in Pavel Jožef Šafařík pa Jernej Kopitar, str. 100–157).

Lavrin, Janko, 1937: *Dostojevski, Nietzsche, Tolstoj*. Ljubljana: Modra ptica.

Leben, Stanko, 1940: *Problem Dantejeve Beatrice: uvod v monografijo o Beatrici kot pesniškem liku*. Ljubljana: Modra ptica.

Legiša, Lino, idr., 1956–1971: *Zgodovina slovenskega slovstva*, 1–7. Ljubljana: Slovenska matica.

Levec, Fran, 1878. *Pravda o slovenskem šestomeru: odgovor mariborskemu šestomérniku Janku Pajku*. Ljubljana: Fran Levec.

Levec, Fran, 1965: *Eseji, študije in potopisi*. Uredil, študijo in opombe napisal France Bernik. Ljubljana: Slovenska matica.

Levec, Fran, 2003: *Slovensko slovstvo*. Ur. Miran Hladnik. http://slovlit.ff.uni-lj.si/slovjez/mh/levec.html (dostop 1. 10. 2018).

Levstik, Fran, 1861: *Berilo o slovenski književnosti*. (Predavanje v Slavjanski čitalnici v Trstu. Objava v: Fran Levstik: *Zbrano delo* 6. Ljubljana: DZS, 1956, str. 235–245.)

Levstik, Fran, 1863: *Prešernovo življenje*. (Rokopis. Objava v: Fran Levstik: *Zbrano delo* 6. Ljubljana: DZS, 1956, str. 246–256.)

Levstik, Fran, 1870: *Vodnikovo življenje*. (Rokopis. Objava v: Fran Levstik: *Zbrano delo* 7. Ljubljana: DZS, 1958, str. 9–27.)

Levstik, Fran, 1881: Zgodovina slovenskega slovstva. (…). *Ljubljanski zvon* 1 (v nadaljevanjih). (Tudi v: Fran Levstik, *Zbrano delo* 7, Ljubljana 1958, str. 108–196.)

Levstik, Fran, 1954: Popotovanje iz Litije do Čateža. *Zbrano delo* 4. Ljubljana: DZS, str. 9–35.

Levstik, Fran, 1958: *Zbrano delo* 7. Ljubljana: DZS.

Linhart, Anton T., 1981: *Poskus zgodovine Kranjske in ostalih dežel južnih Slovanov Avstrije.* 1, 2. Ljubljana: Slovenska matica.

Logar, Janez, in Anton Ocvirk (ur.), 1933: *Levstikov zbornik*. Ljubljana: Slavistični klub.

Macun, Ivan, 1850: *Cvetje slovenskiga pesničtva*. Trst: Tiskarnica Austrianskiga Lloyda.

Macun, Ivan, 1852: *Kratko krasoslovje o pěsničtvu sa dodanim pregledom najglasovitiih pěsnikah gèrčkih, rimskih, romanskih, englezkih, němačkih i slavenskih*. Zagreb: s. n.

Macun, Ivan, 1863: *Kratak pregled slovenske literature: sa dodanim riečnikom za Slovence*. Zagreb: L. Gaj.

Macun, Ivan, 1883: *Književna zgodovina Slovenskega Štajerja.* Gradec: samozaložba.

Mahkota, Ruša, 1940: Pohlin literarni zgodovinar. *Slovenski jezik* 3, str. 73–83.

Mahnič, Jože, 1975: Ivan Prijatelj in slovenska moderna. V: *Prijateljev zbornik*, str. 94–129.

Majer [Majar], Matija, 1849: Slovensko slovstvo. *Drobtinice za Novo leto* 4, str. 204–216.

Malavašič, [Franc], 1847: Slovensko pesništvo. (Krajnska Čbelica in Novice; Prešerin in Koseski; Prešernove poezije). *Novice* 5, št. 7 str. 28, št. 8 str. 32, št. 9, str. 35.

Marn, Josip, 1871–1892: *Jezičnik* (priloga *Učiteljskega tovariša*), letniki 9–30.

Matičetov, Milko, 1964: Ivan Grafenauer. *Letopis SAZU* 15, str. 65–71.

Metelko, Fran S., 1825: *Lehrgebäude der Slowenischen Sprache im Königreiche Illyrien und in den benachbarten Provinzen*. Ljubljana: Eger.

Miklošič, Fran (ur.), 1865: *Slovensko berilo za osmi gimnazijalni razred*. Dunaj: v ces. kralj. zalogi šolskih bukev. (Druga, nekoliko predelana izdaja, ur. I. Navratil, Dunaj 1881.)

Mikuž, Metod, 1969: Gradivo za zgodovino univerze v letih 1919–1945. V: *Petdeset let slovenske univerze v Ljubljani 1919–1969*, str. 55–92.

Murko, Matija, 1883: *Miklošič in Hrvati: poslanica hrvatskemu akademičkemu društvu »Zvonimir« v Beču*. Ljubljana: B. Raič.

Murko, Matija, 1897: *Deutsche Einflüsse auf die Anfänge der slavischen Romantik. 1. Die böhmische Romantik*. Gradec: Styria.

Murko, Matija, 1898: Dejiny slovinské literatury. V: *Ottův slovník nauční*, 13, Praga, str. 402–421, v sklopu gesla Jíhoslované (literatura).

Murko, Matija, 1899: Dr. Vatroslav Oblak. V: *Ant. Knezova knjižnica* 6, Ljubljana, Slovenska matica, str. 142–313. (Tudi posebni odtis: Ljubljana 1900. Skrajšana nemška verzija: Dunaj 1902.)

Murko, Matija, 1908a: Die südslavischen Literaturen. V: *Die Kultur der Gegenwart* I/9. Berlin in Leipzig: B. G. Teubner, str. 194–245.

Murko, Matija, 1908b: *Geschichte der älteren südslavischen Literaturen*. Leipzig: Amelang. (Ponatis: München, Trofenik, 1971.)

Murko, Matija, 1911: *Zur Kritik der Geschichte der älteren südslawischen Literaturen. An die Leser des »Archivs für slawische Philologie«*. Ljubljana: Schwentner.

Murko, Matija, 1912: †Karel Štrekelj. *Veda* 2, str. 529–542.

Murko, Matija, 1927: *Die Bedeutung der Reformation und Gegenreformation für das geistige Leben der Südslaven*. Heidelberg: Winter. (Vnaprej objavljeno v nadaljevanjih: *Slavia*, Praga, 4, 1925–26; 5, 1926–27.)

Murko, Matija, 1937: *Rozpravy z oboru slovanské filologie*. Praga: Orbis.

Murko, Matija, 1951: *Spomini*. Iz češčine prevedel Vladimir Murko. Ljubljana: Slovenska matica.

Murko, Matija, 1962: *Izbrano delo*. Uredil, uvod in opombe napisal Anton Slodnjak. Ljubljana: Slovenska matica.

Murn, Josip, 1954: *Zbrano delo 1, 2*. Ur. Dušan Pirjevec. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Murn, Josip, 1967: *Topol samujoč*. Izbor pesmi, proze in pisem. Ur. Dušan Pirjevec. Ljubljana: Mladinska knjiga. (Kondor 97. Druga izdaja: *Pesmi,* Ljubljana, Mladinska knjiga, 1979. Brez proze in pisem, toda z dodanim uvodnim esejem Ivana Prijatelja.)

Nahtigal, Rajko, 1921: Matija Murko (O priliki šestdesetletnice njegovega rojstva). *Ljubljanski zvon* 41, str. 416–424, 477–484.

Nahtigal, Rajko, 1929: Seminar za slovansko filologijo. V: *Zgodovina slovenske univerze v Ljubljani do leta 1929,* str. 338–353.

Nahtigal, Rajko, 1935: Matija Murko. *Dom in svet* 48, str. 139–146.

Nahtigal, Rajko, 1954: Prof. Ramovš o sebi od doktorata do docenture v Gradcu. *Slavistična revija* 5–7, str. 9–40.

Nahtigal, Rajko, 1955: Pisma prof. Ramovša od docenture do profesure. *Slavistična revija* 8, str. 90–104, 232–246.

Oblak, Vatroslav, 1894: Protestantske postile v slovenskem prevodu. *Letopis Matice slovenske* 16, str. 203–219.

Oblak, Vatroslav, 1895: Zgodovina slovenskega slovstva. I. del. Spisal prof. dr. Karol Glaser. *Ljubljanski zvon* 14, str. 237–246, 306–317.

Ocvirk, Anton, 1933: Levstikov duševni obraz. V: Janez Logar in Anton Ocvirk (ur.): *Levstikov zbornik*. Ljubljana: Slavistični klub na univerzi, str. 7–132. (Predelano in razširjeno v: Ocvirk 1978, str. 7–270.)

Ocvirk, Anton, 1934: Obraz nerazvite slovenske znanstvene kritike. *Ljubljanski zvon* 54, str. 57–61.

Ocvirk, Anton, 1936a: *Teorija primerjalne literarne zgodovine*. Ljubljana: Znanstveno društvo. (Ponatis: Ljubljana, Partizanska knjiga, 1975.)
Ocvirk, Anton, 1936b: Dr. Ivan Prijatelj. *Ljubljanski zvon* 56, str. 10–19.
Ocvirk, Anton, 1937: Ivan Prijatelj. *Ročenka Slovanskeho ustavu* 10, 1937, str. 189–200.
Ocvirk, Anton, 1938a: Historizem v literarni zgodovini in njegovi nasprotniki. *Ljubljanski zvon* 58, str. 9–18. (Tudi v: Ocvirk 1979, str. 7–24.)
Ocvirk, Anton, 1938b: Formalistična šola v literarni zgodovini. *Slovenski jezik* 1, 154–161. (Tudi v: Ocvirk 1984, str. 215–229.)
Ocvirk, Anton, 1938c: Znanstveni diletantizem. *Ljubljanski zvon* 58, str. 191–196.
Ocvirk, Anton, 1940a: Razgovor s profesorjem Kidričem. *Ljubljanski zvon* 60, str. 101–108. (Tudi v: Ocvirk 1984, str. 129–141.)
Ocvirk, Anton, 1940b: France Kidrič. *Slovenski jezik* 3, št. 1–2, str. 1–10.
Ocvirk, Anton, 1952: Dr. France Kidrič. *Letopis SAZU* 4, str. 86–100.
Ocvirk, Anton, 1954: Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev: razgovor z glavnim urednikom dr. Antonom Ocvirkom. *Naši razgledi* 3, št. 23 (4. 12.), str. 11–12.
Ocvirk, Anton, 1958: Literarnozgodovinske opombe. V: Ivan Prijatelj: *Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina* 3. Ljubljana: DZS, str. 382–413. (Dopolnjena objava: Prijateljeva literarnozgodovinska miselnost in generacijsko načelo, v Ocvirk 1978, str. 271–320.)
Ocvirk, Anton, 1969: Svetovna književnost in literarna teorija. V: *Petdeset let slovenske univerze v Ljubljani 1919–1969*, str. 276–277.
Ocvirk, Anton, 1978–79: *Literarna umetnina med zgodovino in teorijo. Razprave*, 1–2. Ljubljana: DZS.
Ocvirk, Anton, 1984: *Miscellanea*. Ljubljana: DZS.
Omersa, Nikolaj, 1925: *Stihoslovje. I. Splošni del*. Celje: Goričar & Leskovšek.
Orel, Tine, 1940. Ritem pri Prešernu. *Slovenski jezik* III, str. 156–167.
Pajk, Peter, 1929: Doktorja Franceta Prešerna Zbrano delo. Uredila Avgust Pirjevec in Jože Glonar. *Ljubljanski zvon* 49, str. 438–441.
Paternu, Boris, 1960: *Slovenska literarna kritika pred Levstikom*. Ljubljana: Univerza.
Paternu, Boris, 1962: *Estetske osnove Levstikove literarne kritike*. Ljubljana: Slovenska matica..
Paternu, Boris, 1969: Zgodovina slovenske književnosti. V: *Petdeset let slovenske univerze v Ljubljani 1919–1969*, str. 252–260.
Paternu, Boris, 1990: Prijateljeva zasnova moderne literarne zgodovine: ob njenem jubileju 1919–1989. *Slavistična revija* 38, str. 191–207.
Petre, Fran, 1938: *Vrazova graška leta (1830–1838)*. Ljubljana: s. n.
Petre, Fran, 1938a. Dr. Anton Ocvirk, Teorija literarne primerjalne zgodovine. *Sodobnost* 6, str. 137–141 .

Petre, Fran, 1938b: Pri rojstvu slovenske komparativistike. *Sodobnost* 6, str. 282–286.

Petre, Fran, 1939: *Poizkus ilirizma pri Slovencih (1835–1849)*. Ljubljana: Slovenska matica.

Petre, Fran, 1967: Prva slovenska poetika. *Slavistična revija* 15, str. 109–128.

Pirjevec, Dušan, 1954: Ob razmišljanjih o slovenski literarni zgodovini. *Naša sodobnost* 2, str. 280–288.

Pirjevec, Dušan, 1957: Zgodovina slovenskega slovstva, I. knjiga. *Naša sodobnost* 5 (v nadaljevanjih).

Pivko, Ljudevit, 1921: *Dramatsko pesništvo*. Maribor: Slovenska šolska matica.

Pogačnik, Jože, 1963: *Stritarjev literarni nazor*. Ljubljana: Slovenska matica.

Pogačnik, Jože, 1968: Das Schicksal der Freisinger Denkmäler in der Slawistik. V: Jože Pogačnik (ur.): *Freisinger Denkmäler. Brižinski spomeniki. Monumenta frisingensia*. München: Trofenik, str. 3–17.

Pogačnik, Jože, 1977: *Jernej Kopitar*. Ljubljana: Partizanska knjiga. (Znameniti Slovenci.)

Pogačnik, Jože, 1980: Ivan Grafenauer in literarna zgodovina. V: Grafenauer 1980, str. 5–45.

Pogačnik, Jože, 1994: Slovenska literarna veda ob ustanovitvi univerze. *Slavistična revija* 42, str. 355–363. (=Ramovšev zbornik, Obdobja 12.)

Pogorelec, Breda, 1989: Oddelek za slovanske jezike in književnosti. V: *Zbornik Filozofske fakultete v Ljubljani 1919–1989*, str. 131–146.

Pogorelec, Breda, 1991: Sedemdeset let ljubljanske slavistike in slovenistike. V: *Sedemdeset let slovenske slovenistike: zbornik Slavističnega društva Slovenije*, str. 18–33. (Predelana verzija članka Pogorelec 1989.)

Pogorelec, Breda, 2000: Oddelek za slovanske jezike in književnosti. V: Neva Šlibar idr. (ur.): *Zbornik: 1919–1999*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, str. 225–244. (Ponovna izdaja članka Pogorelec 1991 z dodatki Irene Novak-Popov in Marka Stabeja.)

Pohlin, Marko, 2003: *Kraynska grammatika. Bibliotheca Carnioliae*. Znanstvenokritična izdaja. Prevedla Jože Stabej in Luka Vidmar; bibliografijo sestavil Marko Kranjec. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Polec, Janko, 1929a: Ljubljansko višje šolstvo v preteklosti in borba za slovensko univerzo. V: *Zgodovina slovenske univerze v Ljubljani do leta 1929*, str. 1–229. (Besedilo str. 1–189, dokumentarni dodatek str. 190–229.)

Polec, Janko, 1929b: Filozofska fakulteta. V: *Zgodovina slovenske univerze v Ljubljani do leta 1929*, str. 285–292.

Pregelj, Ivan, 1936: *Osnovne črte iz književne teorije*. Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna.

Prijatelj, Ivan, 1903: Aleksandrov (Josip Murn). V: Josip Murn Aleksandrov: *Pesmi in romance*. Ljubljana: Schwentner, str. V–XLII. (Tudi v: Prijatelj 1952, str. 515–549.)

Prijatelj, Ivan, 1905: *Drama Prešernovega duševnega življenja*. Ljubljana: Naši zapiski. (Tudi v: Prijatelj 1952, str. 315–362.)

Prijatelj, Ivan, 1906a: Perspektive. Estetičen načrt. *Ljubljanski zvon* 26, str. 411–417. (Tudi v: Prijatelj 1953, str. 21–31.)

Prijatelj, Ivan, 1906b: A. N. Pypin. *Ljubljanski zvon* 26 (v nadaljevanjih). (Tudi v: Prijatelj 1953, str. 85–113.)

Prijatelj, Ivan, 1908: *O kulturnem pomenu slovenske reformacije*. Ljubljana: L. Schwentner. (Tudi v: Prijatelj 1952, str. 37–78.)

Prijatelj, Ivan, 1910–1914: *Janko Kersnik, njega delo in doba, 1–2*. Ljubljana: Schwentner.

Prijatelj, Ivan, 1915: V zatišju. Polemični pomenki kulturnega zgodovinarja. *Veda* 5, str. 39–46. (Nepopolna objava. Dopolnjeno v: Prijatelj 1953, str. 389–413.)

Prijatelj, Ivan, 1917a: Pesniki in občani. *Ljubljanski zvon* 37, str. 17–23, 314–320. (Tudi v: Prijatelj 1953, str. 3–20.)

Prijatelj, Ivan, 1917b: O izdaji naših klasikov. *Naša knjiga* (priloga *Ljubljanskega zvona*) 1, št. 2, str. 5–7.

Prijatelj, Ivan, 1917c: O ureditvi naših klasikov. *Naša knjiga* (priloga *Ljubljanskega zvona*) 1, št. 3, str. 10–12.

Prijatelj, Ivan, 1919: *Literarna zgodovina*. (Nastopno predavanje na ljubljanski univerzi 1919. Objava v: Prijatelj 1952, str. 1–36.)

Prijatelj, Ivan, 1920: *Slovenačka književnost*. Beograd: Knjižara Zdravka Spasojevića.

Prijatelj, Ivan, 1921: Domovina, glej umetnik! V: Joža Glonar (ur.): *Cankarjev zbornik*. Ljubljana: Tiskovna zadruga, str. 7–31.

Prijatelj, Ivan, 1921: Duševni profili naših preporoditeljev. *Ljubljanski zvon* 40 (v nadaljevanjih). (Knjižna izdaja z naslovom *Duševni profili slovenskih preporoditeljev*, Ljubljana, 1935.)

Prijatelj, Ivan, 1924. »Mladoslovenci« in »mlada Evropa«. *Ljubljanski zvon* 44 (v nadaljevanjih).

Prijatelj, Ivan, 1924–1925: Borba za individualnost slovenskega knjižnega jezika v letih 1848–1857. *Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino* 4, str. 47–75; 5, str. 15–67. (Knjižna izdaja 1937.)

Prijatelj, Ivan, 1926: Ustanovitev »Ljubljanskega Zvona« in celovškega »Kresa«. *Razprave Znanstvenega društva za humanistične vede* 3, str. 175–253.

Prijatelj, Ivan, 1928a: Slovensko, slovansko in južnoslovansko vprašanje pri Slovencih na prelomu 60-ih in 70-let. *Razprave Znanstvenega društva za humanistične vede* 4, str. 57–138.

Prijatelj, Ivan, 1928b: *Uvod v zgodovino kritike*. Ljubljana: Društvo slušateljev filozofske fakultete. (Litografirana izdaja.)

Prijatelj, Ivan, 1930: Leto 1868 v slovenski literaturi. *Razprave Znanstvenega društva za humanistične vede* 5–6, str. 376–502.

Prijatelj, Ivan, 1938–1940: *Kulturna in politična zgodovina Slovencev 1848–1895, 1–5.* (Nepopolna izdaja.) Ur. Anton Ocvirk. Ljubljana: Akademska založba (knj. 1–4), Znanstveno društvo (knj. 5).

Prijatelj, Ivan, 1952–1953: *Izbrani eseji in razprave 1, 2*. Ur. Anton Slodnjak. Ljubljana: Slovenska matica.

Prijatelj, Ivan, 1955–1985: *Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina 1848–1895, 1–6*. Ur. Anton Ocvirk (knj. 1–5) in Jože Munda (knj. 6). Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Prijatelj, Ivan, 1962: *Književnost mladoslovencev*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Puntar, Josip, 1912: »*Zlate črke« na posodi Gazel ali problem apolinične lepote v Prešernovi umetnosti. Slovstvena študija v svitu romantike in antike*. Ljubljana: (samozaložba).

Puntar, Josip, 1921a: Dante in problem Prešernove Nove pisarije. V: Alojzij Res (ur.): *Dante 1321–1921: ob šeststoletnici smrti velikega genija*. Ljubljana: Kleinmayr & Bamberg.

Puntar, Josip, 1921b: Gazele. Zlate črke: drugi del. *Dom in svet* 34 (v nadaljevanjih).

Puntar, Josip, 1924: Literarna umetnina. *Dom in svet* 37, str. 22–28.

Puntar, Josip, 1928: Pripombe k naši literarni vedi. *Dom in svet* 41, str. 154–157.

Pypin, Aleksander N., 1898–1899: *Istorija russkoj literatury 1–4*. St. Peterburg: Stasjulevič.

Pypin, Aleksander N., in Vladimir D. Spasovič, 1864: *Obzor istorii slavjanskih literatur*. St. Peterburg: O. I. Baksta.

Pypin, Aleksander N., in Vladimir D. Spasovič, 1879–1880: *Istorija slavjanskih literatur, 1–2. Izdanie vtoroe, vnov pererabotannoe i dopolnennoe*. St. Peterburg: Stasjulevič.

Pypin, Aleksander N., in Vladimir D. Spasovič, 1880–1884: *Geschichte der slavischen Literaturen. Nach der zweiten Auflage aus dem Russischen übertragen von Traugott Pech*. Leipzig: Brockhaus.

Radics, Peter, 1879: Slovenščina v besedi in pismu po šolah in uradih. *Letopis Matice slovenske* 11, str. 1–33.

Rajhman, Jože, 1982: Trubar (Truber) Primož. V: Alfonz Gspan, Jože Munda in Fran Petrè (ur.), *Slovenski biografski leksikon IV*. Ljubljana: SAZU, 1980–1991, str. 206–225.

Rajhman, Jože, (ur.), 1986: *Pisma Primoža Trubarja*. Ljubljana: SAZU, 2. razred. (Korespondence pomembnih Slovencev 7.)
Rajhman, Jože, (ur.), 1997: *Pisma slovenskih protestantov. Briefe der slowenischen Protestanten*. Ljubljana: SAZU in ZRC SAZU. (Korespondence pomembnih Slovencev 11.)
Rizzi, Vincenz, 1849a: Poezije doktorja Franceta Prešerna – Gedichte des Dr. Franz Preschern. *Deutsche Monatsschrift aus Kärnten* 1, str. 51–56.
Rizzi, Vincenz, 1849b: Poezije doktorja Franceta Prešerna. *Slovenija* št. 104 (28. december), str. 416.
Rotar, Janez, 1988: *Trubar in Južni Slovani*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
Rupel, Mirko, 1934: *Slovenski protestantski pisci*. Ljubljana: Tiskovna zadruga.
Rupel, Mirko, 1954: *Nove najdbe naših protestantik XVI. stoletja*. Ljubljana: SAZU. (Dela 2. razreda, 7.)
Rupel, Mirko, 1962: *Primož Trubar: življenje in delo*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
Rupel, Mirko, 1965: *Primus Truber: Leben und Werk des slowenischen Reformators*. München: Südosteuropa-Verlagsgesellschaft.
Rupel, Mirko, 1966: *Slovenski protestantski pisci*. 2., dopolnjena izdaja. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
Schnurrer, Christian Friedrich, 1799: *Slavischer Bücherdruck in Würtemberg im 16. Jahrhundert*. Tübingen: Cotta. (Ponatis: München, Trofenik, 1989.)
Sever, Ivo, 1928: *Oton Župančič*. Zagreb: Naša gruda.
Simonič, Franc, 1881: Die slovenische Literatur. V: Josip Šuman (ur.): *Die Slovenen*. Dunaj: K. Prochazka, str. 123–172.
Sket, Jakob, 1893: *Slovenska slovstvena čitanka za sedmi in osmi razred srednjih šol*. Dunaj: C. kr. zal. šolskih knjig. (Druga, predelana izdaja 1906.)
Slodnjak, Anton, 1933: Levstikov duševni obraz. *Dom in svet* 46, str. 426–431.
Slodnjak, Anton, 1934a: Levstikov zbornik. *Dom in svet* 47, str. 220–224
Slodnjak, Anton, 1934b: *Pregled slovenskega slovstva*. Ljubljana: Akademska založba.
Slodnjak, Anton, 1935: France Kidrič. Zgodovina slovenskega slovstva (…) 4. snopič. *Sodobnost* 3, str. 439–444.
Slodnjak, Anton, 1952: Ivan Prijatelj. V: Prijatelj 1952, str. V–LV.
Slodnjak, Anton, 1953: Uvod. V: Prijatelj 1953, str. V–XXV.
Slodnjak, Anton, 1954: Matija Murko (1861–1952). *Slavistična revija* 5–7, str. 41–75.
Slodnjak, Anton, 1957: Problem periodizacije slovenske književnosti. *Umjetnost riječi* 1. (Tudi v: Slodnjak 1966, str. 65–79.)
Slodnjak, Anton, 1958: *Geschichte der slowenischen Literatur*. Berlin: Walter de Gruyter.

Slodnjak, Anton, 1966: *Študije in eseji*. Maribor: Obzorja.

Slodnjak, Anton, 1999: *Pogledi na slovensko književnost: razprave in študije*. Izbral, uredil in spremno besedo napisal Jože Pogačnik. Ljubljana: Nova revija.

Smolej, Tone, in Majda Stanovnik, 2007: *Anton Ocvirk*. Ljubljana: Nova revija.

Sodnik, Alma, 1928: *Zgodovinski razvoj estetskih problemov*. Ljubljana: Belo-modra knjižnica.

Stritar, Josip, 1866: Preširnovo življenje. Preširnove poezije. V: Jož. Jurčič in Jož. Stritar (ur.): *Pesmi Franceta Prešerna*. Ljubljana: Oton Wagner, str. 5–48. (Tudi v: Josip Stritar, *Zbrano delo* 6. Ljubljana: DZS, 1955, str. 7–46.)

Stritar, Josip, 1867–1868: Kritična pisma. *Slovenski glasnik* 10–11 (v nadaljevanjih). (Tudi v: Josip Stritar, *Zbrano delo* 6. Ljubljana: DZS, 1955, str. 47–88.)

Stritar, Josip, 1870: Pogovori. *Zvon* 1 (v nadaljevanjih). (Tudi v: Josip Stritar, *Zbrano delo* 6. Ljubljana: DZS, 1955, str. 89–153.)

Šafárik, Pavol J. [Paul J. Schaffarik], 1826: *Geschichte der slavischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten*. Ofen [Pešta]: Mit Kön. Ung. Universitäts – Schriften.

Šafárik, Pavol J. [Pavel Jos. Šafařík], 1864: *Geschichte der Südslawischen Literatur. I. Slowenisches und glagolitisches Schrifttum*. Praga: Friedrich Tempsky.

Šega, Drago, 2004: *Literarna kritika. Termin – Geneza – Teorija*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. (Studia litteraria 1.)

Šerko, Alfred, 1934: O duševni bolezni Frana Levstika. *Ljubljanski zvon* 54, str. 61–62.

Šivic-Dular, Alenka, 1992: Pojem panonskoslovenski pri Miklošiču. V: Jože Toporišič, Tine Logar in Franc Jakopin (ur.): *Miklošičev zbornik*. Ljubljana: SAZU idr., str. 349–357. (Obdobja 13.)

Škerlj, Stanko, 1936: *Italijanske predstave v Ljubljani od XVII. do XIX. stoletja*. Ljubljana: s. n.

Štrekelj, Karel (ur.), 1895–1923: *Slovenske narodne pesmi, 1–4*. Ljubljana: Slovenska matica. (Po Štrekljevi smrti je 4. knjigo dokončal J. Glonar. Faksimilirani ponatis: Ljubljana, Cankarjeva založba, 1980.)

Štrekelj, Karel, 2012: *Zgodovina slovenskega slovstva I–II*. Ur. Matija Ogrin. Izdali Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU, Slovenska akademija znanosti in umetnosti in Karl-Franzens-Universität Graz, Geisteswissenschaftliche Fakultät, Institut für Slawistik. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Štrekelj, Karel, 2014: *Zgodovina slovenskega slovstva III–IV*. Ur. Matija Ogrin. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Tesnière, Lucien, 1931: *Oton Joupantchitch, poète slovène, l'homme et l'oeuvre*. Pariz: Les Belles-lettres.

Toporišič, Jože, 1989: Prva slovenska izdaja Brižinskih spomenikov (Ob korespondenci Kopitar-Dobrovski-Köppen). *Obdobja* 10, str. 11–34.

Trdina, Janez, 1850: Pretres slovenskih pesnikov. *Ljubljanski časnik* 1 (v nadaljevanjih). (Tudi v: Janez Trdina, *Zbrano delo* 4, Ljubljana 1952, str. 188–208.)

Trdina, Janez, 1866: *Zgodovina slovenskega naroda*. Ljubljana: Slovenska matica.

Trdina, Janez, 1905: Moje življenje. *Ljubljanski zvon* 25 (v nadaljevanjih; združeno z izdajateljevim uvodom pod skupnim naslovom: Dr. F. Derganc: Janez Trdina: Avtobiografska pisma). (Tudi v: J. Trdina, *Zbrano delo* 3, Ljubljana 1951, str. 479–567.)

Trdina, Janez, 1946–1948: *Spomini*. (Rokopis.) V: Janez Trdina: *Zbrano delo* 1–2. Ljubljana: DZS.

Trdina, Janez, 1952a: *Najnovejša zgodovina slovenska*. (Rokopis.) V: Janez Trdina: *Zbrano delo* 5. Ljubljana: DZS, str. 178–199.

Trdina, Janez, 1952b: *Slovenska literatura*. (Rokopis.) V: Janez Trdina: *Zbrano delo* 5. Ljubljana: DZS, str. 301–333.

Trstenjak, Anton, 1892: *Slovensko gledališče: zgodovina gledaliških predstav in dramatične književnosti slovenske*. Ljubljana: Dramatično društvo.

Trubar, Primož, 2002–2009: *Zbrana dela Primoža Trubarja*. Ur. Jonatan Vinkler idr. Ljubljana: Rokus; Slovensko protestantsko društvo Primož Trubar.

Uršič, Milena, 1965: Anton Rožič, o kulturnem razvoju na Kranjskem do leta 1823. *Razprave SAZU*, 2. razred, VI, str. 69–140.

Uršič, Milena, 1975: *Jožef Kalasanc Erberg in njegov Poskus osnutka* (…). Ljubljana: SAZU.

Valjavec, Ivan, 1853: Slovenska slovstvena zgodovina. *Slovenska Bčela* 4 (v nadaljevanjih).

Veber, France, 1925: *Estetika: psihološki in normativni temelji estetske pameti*. Ljubljana: Zvezna tiskarna in knjigarna.

Vidic, Fran, 1896–1900: Zgodovina slovenskega slovstva (…). *Ljubljanski zvon* 16, str. 313–315; 17, str. 311–316; 18, str. 310–313; 19, str. 509–512; 20, str. 449–451. (Kritike 2.–4. knjige Glaserjeve *Zgodovine*.)

Vidmar, Josip, 1925/26a: Dr. I. Prijatelj: Predhodniki in idejni utemeljitelji ruskega realizma. *Kritika* 1, str. 40–44.

Vidmar, Josip, 1925/26b: Slovstvo in kritika. *Kritika* 1, str. 147–154. (Tudi v: Josip Vidmar, *Polemike*, Ljubljana 1963, str. 9–20.)

Vidmar, Josip, 1926/27a: Pogovor o Arhimedovi točki. *Kritika* 2, str. 17–27. (Tudi v: Josip Vidmar, *Drobni eseji*, Maribor 1962, str. 7–20.)

Vidmar, Josip, 1926/27b: Zagovor umetnosti. *Kritika* 2, str. 49–60.

Vidmar, Josip, 1926/27c: Dve nasprotnici. *Kritika* 2, str. 66–70. (Tudi v: Josip

Vidmar, *Polemike,* Ljubljana, Državna založna Slovenije, 1963, združeno z več sorodnimi spisi pod skupnim naslovom Polemike o kritiki, str. 21–46.)

Vidmar, Josip, 1935: *Oton Župančič – kritična portretna študija*. Ljubljana: Hram.

Vidmar, Josip, 1979a: Ivan Prijatelj. V: Josip Vidmar, *Obrazi*. Ljubljana: DZS, str. 77–86.

Vidmar, Josip, 1979b: Oton Župančič. V: Josip Vidmar, *Obrazi*. Ljubljana: DZS, str. 214–270.

Vidmar, Luka (ur.), 2009: *Trubar, Hren, Valvasor, Dolničar: O slovstvu na Kranjskem. Znanstvenokritična izdaja*. Ljubljana: SAZU.

Vodnik, Valentin, 1797–1798: Povedanje od slovenskega jezika. *Lublanske novice* 1, 2 (v nadaljevanjih). (Tudi v: Valentin Vodnik, *Zbrano delo*, Ljubljana 1988, str. 230–244.)

Vodnik, Valentin, 1809: *Geschichte des Herzogthums Krain, des Gebiethes von Triest und der Grafschaft Görz*. Wien: im Verlagsgewölbe des k. k. Schulbücher-Verschleisses bey St. Anna in der Johannis-Gasse.

Vodnik, Valentin, 1970: *Izbrano delo*. Ur. Jože Koruza. Ljubljana: Mladinska knjiga. (Kondor 116.)

Vodnik, Valentin, 1988: *Zbrano delo*. Ur. Janko Kos. Ljubljana: DZS.

Vodušek, Božo, 1937: *Ivan Cankar*. Ljubljana: Hram.

Wollman, Frank, 1925: *Slovinské drama*. Bratislava: Filosofická fakulta University Komenského.

Wollman, Frank, 1930: *Dramatika slovanského jihu*. Praga: s. n.

Zadravec, Franc, 1965: Literarnozgodovinska metodologija. V: Helga Glušič idr.: *Lirika, epika, dramatika: študije iz novejše slovenske književnosti*. Murska Sobota: Pomurska založba, str. 307–334.

Zadravec, Franc, 1984: Cankarjeva ocena slovenskega protestantizma. *Seminar slovenskega jezika, literature in kulture* 20, Ljubljana, str. 89–102.

Žigon, Avgust, 1905: Lel – moj kermar. *Dom in svet* 18 (v nadaljevanjih).

Žigon, Avgust, 1906: Tercinska arhitektonika v Prešernu. *Zbornik Slovenske matice* 8, str. 58–128.

Žigon, Avgust, 1907: Tretjinska arhitektonika v Prešernu. *Zbornik Slovenske matice* 9, str. 35–76.

Žigon, Avgust (ur.), 1922: *Prešernova čitanka*. Prevalje: Mohorjeva družba.

Žigon, Avgust, 1925: *France Prešeren – poet in umetnik*. Celovec (prav: Prevalje): Mohorjeva družba. (Delno natisnjeno že 1914 v Celovcu.)

Žigon, Joka, 1935: *Véliko pismo slovenske duhovne združitve: ustanovitev Slovenske matice*. Ljubljana: Slovenska matica.

Župančič, Oton, 1917: Ritem in metrum. *Ljubljanski zvon* 37, str. 277–279. (Tudi v: Oton Župančič, *Zbrano delo* 7, Ljubljana 1978, str. 144–147).

Župančič, Oton, 1978: Slovstvene ocene, članki in govori. V: Oton Župančič: *Zbrano delo* 7. Ljubljana: DZS, str. 71–208.
Župančič, Oton, 1982: Žigon in Prešeren. V: Oton Župančič: *Zbrano delo* 8. Ljubljana: DZS, str. 231–233.

Imensko kazalo

Albreht, Fran 131
Alighieri, Dante 154, 162
Andreae, Jakob 18
Apih, Josip 49
Ariosto, Ludovico 57
Arnejc, Ivan 112
Aškerc, Anton 87–88, 108, 130, 134, 139

Babnik, Jožef (Buchenhain) 51–52
Bach, Alexander 41
Bartol, Vladimir 126
Benkovič, Josip 114
Beranič, Davorin 112
Berčič, Branko 17
Björnson, Björnstjerne 58
Boeckh, August 29
Bohorič, Adam 20–21, 23, 33, 65, 69, 92
Bonomo, Peter (Pietro) 24
Boršnik, Marja 130, 134
Bradač, Fran 119
Brenner, Martin 22
Brnčić, Ivo 126
Budina, Samuel 23
Burian, Václav 162
Byron, George 38, 56

Calvi, Bartolomeo 162
Cankar, Ivan 108, 125, 130–131, 134, 142–143, 162, 174
Cankar, Izidor 112–113, 120, 125, 131, 134
Cegnar, France 54
Celestin, Fran 58
Cigler, Janez 54
Ciril (svetnik) 22, 32, 34, 38, 69, 77, 91, 93
Croce, Benedetto 126
Cronia, Arturo 134, 162

Čelakovski, František L. 40
Čop, Matija 27, 31, 38–40

Dajnko, Peter 52
Dalmata, Antun 19
Dalmatin, Jurij 20–21, 33, 65, 69
Debevec, Josip (Jože) 112, 162
Detela, Fran 130
Dev, Anton Feliks (Janez Damascen) 85
Dilthey, Wilhelm 138
Dimitz, August 49, 67
Dobrovoljc, France 131
Dobrovský, Josef 32, 34–35, 38, 63, 86, 92, 94, 144, 160
Dolničar, Janez Gregor 23–25
Dostojevski, Fjodor M. 161

Elze, Theodor 67
Erberg, Jožef K. 36–37
Erjavec, Fran 88, 130

Flacij, Matija (Matija Vlačić Ilirik) 24
Francisci, Erazem 22
Frisch, Johann Leonhard 32

Germonik, Ludvik 65
Glaser, Karel 45, 68, 73–74, 90, 94, 97, 98–101, 114, 124
Glonar, Joža 85, 130–131
Goethe, Johann Wolfgang 38, 56
Grafenauer, Ivan 13, 75, 86, 90, 97, 106, 107, 110–113, 118, 120, 129–130, 133, 151–153, 155, 173
Gruden, Josip 49, 114–115
Grum, Slavko 126
Grün, Anastazij 85
Gspan, Alfonz 52, 130, 174
Gustinčič, Dragotin 126

Hegel, Georg W. F. 174
Heinzel, Richard 82
Hennequin, Emile 166
Herberstein, Žiga 22
Hicinger, Peter 70
Hipolit Novomeški 33
Homer 56
Hren, Tomaž 21–24, 59, 61, 69, 80
Hrovat, Ladislav 64

Ilešič, Fran 75, 106, 114–115
Isačenko, Aleksander V. 126, 170

Jagić, Vatroslav 72, 82, 86, 93, 97
Janežič, Anton 59–61, 64, 68, 86, 90, 93–94, 96, 100–102
Japelj, Jurij 24, 72, 100
Jarnik, Urban 52
Jenko, Simon 58, 63, 66, 99, 130
Jeraj, Vida 130
Jeran, Luka 65
Jireček, Josef 68, 92
Jurčič, Josip 55, 58, 88, 130, 151

Karadžić, Vuk 35
Kardelj, Edvard (Sperans) 126
Karl Veliki 152
Kaspret, Anton 49, 121
Kastelec, Matija 69
Kastelic, Miha 52
Kelemina, Jakob 119, 125, 160, 163–166
Kermauner, Taras 174
Kermavner, Dušan 140
Kersnik, Janko 57–58, 88, 102–103, 107–108, 139
Kidrič, France 13, 17, 64, 100, 105–107, 109–110, 112, 114–115, 118–119, 121, 124, 126, 129–131, 133–134, 139, 143–157, 160–161, 163, 166, 173
Kleinmayr, Julij 45, 68, 72–73, 90, 93–94, 96, 98, 100–101, 114
Klombner, Matija 21
Klun, Vinko Fereri 36, 68, 69–71, 93, 96, 98, 100
Knez, Anton 89
Koblar, France 130, 131, 154
Kollár, Ján 160
Konzul, Štefan (Stipan) 19
Kopitar, Jernej 31, 33–38, 40, 44, 59, 61–63, 65–66, 68–69, 80, 83, 85, 89, 92–93, 95–97, 162
Köppen, Peter 34, 86
Korytko, Emil 52, 70, 85, 110
Kos, Franc 49
Kos, Milko 132, 153
Koseski, Jovan Vesel 51–52, 54, 56, 70–73, 80, 87, 89
Kosovel, Srečko 126
Kovačič, Fran 49
Kreft, Bratko 126
Krek, Gregor 74–78, 85–86, 90, 93–94, 100–101
Krelj, Sebastijan 19, 69, 92
Krištof, vojvoda Württemberški 16

Kumerdej, Blaž 24, 100, 102
Kunšič, Ivan 68
Kveder, Zofka 130

Lah, Ivan 130
Lavrin, Janko 161
Leban, Janko 64
Leben, Stanko 120, 125–126
Legiša, Lino 174
Lendovšek, Mihael 64
Levec, Fran 45, 56–57, 63–64, 66–67, 68, 71–72, 88–90, 93–94, 96, 98–103, 107, 130
Levec, Vladimir 88
Levstik, Fran 42, 53–55, 57–58, 62–65, 72, 80, 87–88, 96, 99, 101–102, 111, 130, 133, 154, 162, 166–167, 174
Linhart, Anton Tomaž 24, 31–34, 69, 85, 87, 92, 100, 102, 130
Logar, Janez 61
Lončar, Dragotin 49
Luther, Martin 19–20, 22

Macun, Ivan 45, 60–61, 67–68, 70–71, 90, 93, 98, 100–101
Majar, Matija 59, 69, 102
Maksimilijan II. Habsburški (cesar) 16
Mal, Josip 49
Malavašič, Fran 51, 52
Manzoni, Alessandro 38
Marn, Josip 45, 59, 65, 71, 93–94
Martelanc, Vladimir 126
Marx, Karl 174
Masaryk, Tomaš G. 82
Maselj-Podlimbarski, Fran 130
Mencinger, Janez 88
Metelko, Franc Serafin 34, 37–38, 59, 62, 65, 66, 68–69, 86, 93, 99–101
Metod (svetnik) 22, 38, 44, 77, 91, 93
Mickiewicz, Adam 38
Miklošič, Franc 34, 60–61, 63–64, 74, 77, 82–83, 86, 93, 95–97
Minor, Jakob 82
Modic, Izidor 112
Munda, Jože 141
Murko, Matija 68, 74, 82–84, 89–91, 94, 96, 99–102, 106
Murn, Josip 88, 108, 130

Nahtigal, Rajko 74, 94, 105–106, 118–119, 121–122, 132
Navratil, Ivan 60
Nietzsche, Friedrich 109, 161

Oblak, Vatroslav 73–74, 83, 86, 89, 93, 105, 124
Ocvirk, Anton 14, 119, 124–126, 140, 142–143, 163, 166–170, 172, 174
Orel, Tine 170
Orožen, Fran 49

Pajk, Janko 87
Paternu, Boris 174
Petrarka (Francesco Petrarca) 55
Petre, Fran 134, 168
Pirjevec, Avgust 130, 131, 133
Pirjevec, Dušan 174
Pivko, Ljudevit 49, 163
Pohlin, Marko 15, 24–25, 31, 33, 52, 59–61, 64, 69, 72, 85, 100–101
Potočnik, Matko 49
Pregelj, Ivan 130, 163
Prešeren, France 39, 44, 51–52, 55–56, 60, 62–67, 69, 70–73, 79, 83–85, 87, 89, 98, 100–101, 108, 110–113, 124, 129–131, 133–134, 142–145, 147, 150, 153–154, 160, 162, 170

Prijatelj, Ivan 13, 71, 75, 88, 90, 94, 100, 105–110, 114, 118–119, 122, 124–126, 129–130, 134–143, 151, 155–157, 160–161, 163, 165–166, 173
Primic, Janez Nepomuk 133
Puntar, Josip 111–113, 153–154
Pypin, Aleksander N. 68, 71, 79, 82, 97, 108

Radics, Peter 87, 114
Rajhman, Jože 17
Ramovš, Fran 74, 105, 118–119, 121, 153
Ravnikar, Matevž 62
Rieger, František L. 70–71
Rizzi, Vincenc 52
Rosolenz, Jakob 22
Rožič, Anton 37
Rupel, Mirko 17–19, 132
Rutar, Simon 49, 64

Sainte-Beuve, Charles Augustin 166
Schiller, Friedrich 54, 56
Schissel von Fleschenberg, Otmar 119
Schlegel, Friedrich 112
Schmid, Cristoph 98
Schmidt, Erich 82
Schnurrer, Christian F. 34
Schönleben, Janez Ludvik 69
Sever, Ivo 134
Simonič, Franc 68, 72–73, 90, 93, 96, 98, 100–101
Sket, Jakob 64, 68, 86, 93–94, 97, 99–101
Skok, Peter 120
Slodnjak, Anton 14, 102, 125, 130, 141–143, 154–159, 167, 174
Smole, Andrej 70, 85, 87
Sodnik, Alma 120
Spasovič, Vladimir D. 68, 71
Spindler, Krištof 23
Stare, Josip 49
Stritar, Josip 52, 55–56, 58, 63, 65–67, 71–73, 80, 87–88, 99, 101, 108, 130, 139
Svetokriški, Janez 69, 132

Šafárik, Josef Pavol 37–40, 63, 67–69, 71, 86, 92–93, 95–98, 162
Šega, Drago 174
Šerko, Alfred 167
Škerlj, Stanko 160
Šlebinger, Janko 130
Šolar, Jakob 130
Štrekelj, Karel 71, 74, 78–81, 85, 90–91, 94, 97, 99–101, 105–106
Šturm, Fran 119
Šuklje, Fran 49
Šuman, Josip 72, 96

Taine, Hippolyte 108, 166
Tasso, Torquato 57
Tavčar, Ivan 88, 130
Tesnière, Lucien 134, 162
Togenburška, Ita (grofinja) 98
Tolstoj, Lev N. 161
Toman, Lovro 70
Tominšek, Josip 88, 112
Trdina, Janez 48–49, 52–53, 61–63, 68, 90, 93, 96, 98–101
Trdina, Silva 130
Trost, Matija 18–19
Trstenjak, Anton 67
Trstenjak, Davorin 48, 70
Trubar, Primož 15–19, 21–22, 32–33, 59, 63, 65, 67, 69–70, 72–73, 77–78, 80, 92, 94–95, 99, 110, 114, 152, 161
Turgenjev, Ivan Sergejevič 58

Ungnad, baron Sovneški (Ivan III.) 19, 21
Ušeničnik, Aleš 112

Valjavec, Ivan 59, 69
Valjavec, Matija 53, 88
Valvasor, Janez Vajkard 22–25, 69, 91–92, 132
Van Tieghem, Paul 168
Veber, France 120
Verbec, Aleksander 23
Verbec, David 23
Vergerij, Peter Pavel 24
Verne, Mihael 49
Veselovski, Aleksander N. 82
Vidic, Fran 73, 124
Vidmar, Josip 16, 21–23, 131, 134
Vilhar, Miroslav 42
Vodnik, Valentin 24, 31–33, 41, 44, 52–53, 61–66, 69–70, 72–73, 84–87, 89, 92, 95, 99–100, 102, 111, 129–130, 133, 144
Vodušek, Božo 134
Voss, Johann Heinrich 56
Vostokov, Aleksandr Hristoforovič 34, 86
Vraz, Stanko 69, 83, 85, 89, 110, 134, 158
Vrhovec, Ivan 49
Vrtovec, Matija 49

Walzel, Oskar 84
Wiesthaler, Fran 64, 71, 87
Wollman, Frank 162

Zakotnik, Jožef (oče Dizma) 85
Zakrajšek, Fran 64
Zois, Žiga (Sigmund) 24, 27, 31, 33–34, 36, 61–62, 69, 85–86, 100, 133, 144
Zupan, Jakob 52
Zupančič, Janez Anton 85

Žemlja, Jožef 52
Žigon, Avgust 13, 107, 111–113, 125, 131–134, 153–154
Žigon, Joka 134

Slovenian Literary Studies from Trubar to World War II

Summary

This study begins with a brief introductory outline of the general position of literary studies in relation to literature. After that, it narrows the focus to Slovenian literature and Slovenian literary studies. This is followed by a detailed survey of the development of literary studies based on individual periods in literary and cultural history.

From the mid-sixteenth century to the end of the eighteenth century, we encounter only random, individual manifestations of Protestant, Catholic, and Baroque polyhistoric origins, which are mostly bibliographic or biographical in character. In the era of the Enlightenment in Slovenia, as in many other less developed European countries, *belles-lettres* developed with a certain delay. At the same time, significant changes took place related to the place of the humanities in spiritual history, including fragments of literary studies of the time: at the individual level, in particular, the establishment of an autonomous creative and performative artistic personality and the development of an aesthetic relationship towards literature, while, at the conceptual level, the prevalence of historicism and the emergence of nationalism. However, if we map this process from the spiritual-historical area onto the social sphere, we find that this is a movement that remains confined to individuals and small, albeit growing, groups of sympathisers. Our presentation of this time period, which, in addition to the Enlightenment, encompasses pre-Romanticism and Romanticism, is thus organised predominantly by individual figures.

The beginning of a new chapter in history is symbolically, and somewhat unusually, marked by the year 1848. The Slovenian national movement, until that point restricted to individual reading circles, was growing in numbers. This

was first evident in the fact that Slovenian language was beginning to assert itself against German in more and more areas as the first language of communication: the examples treated in the present book include newspapers, societies and cultural institutions, higher education, and general historiography. After an introductory presentation of this era, the discussion focuses on several fields that in different ways led to the further development of Slovenian literary studies: literary criticism, pedagogical and other professional publishing, overviews of the history of Slovenian literature, and Slavic philology, which was cultivated with special regard to the Slovenians mainly at the University of Graz. All of these efforts yielded tangible results: articles in periodicals and proceedings, as well as the publication of folk songs, medieval manuscripts, the literary classics of Vodnik and Prešeren, and the works of living contemporary writers.

In the paragraphs that follow, the study focuses on changes in the subject scope of the literary profession of the nineteenth century. Literary historians either included (and still include) folk literature in their subject area or excluded it. The main reason for this is the different ways of systematising folk literature in relation to the wider area of philology.

Due to contacts between literary studies and other philological fields of study, changes in the linguistic-ethnic demarcations of the subject area of literary studies also appear. Old Church Slavonic literature was seen as part of Slovenian literature mainly because of the Pannonian theory of the latter's origin, which presumes a special relationship between Old Church Slavic and Slovenian language; later, the Pannonian theory was replaced by the Macedonian theory, which, however, does not recognise this relatedness. On the same note, Kajkavian literature was considered an integral part of Slovenian literature until the early nineteenth century, when the Illyrian movement was victorious in Croatia and the Shtokavian dialect was established alongside it as the generally accepted norm for literary language. Nevertheless, some Slovenian literary historians regarded Older Kajkavian as part of Slovenian cultural heritage until the very end of the nineteenth century.

Literary historians tested different ways of periodisation by making a considered selection of arguments for or against the proposed solution at each individual demarcation year identified in a progressive historical overview. On this trajectory, periodisation first followed the chronology of literary events

and the sequence of leading figures, but then focused more on differences in the sequence of historical periods.

The predominance of the philological method among the set of methodological directions in the first half of the nineteenth century was largely replaced by biographical and bibliographical methods in the second half of the century. In addition, a well-trodden path was created by positivism, with certain traces of a spiritual history orientation.

In the second half of the nineteenth century, the ideological divergence that had been an integral part of the development from the very beginning took a decisive turn. Literary criticism turned into a battlefield between two factions: so-called Old Slovenians, conservatives and clerics, on the one hand, and Young Slovenians, free-thinking intellectuals and liberals, on the other.

Philological studies experienced changes in the late nineteenth century, initially in more developed environments, while others followed later. In addition to philologies covering wider language families (e.g., Slavic studies), monolingual philologies (e.g., Slovenian studies) began to develop. At the next level, a division by subject areas took place, primarily into linguistics, literary studies, and ethnology. The two parallel processes lasted for about two generations. As a result, Slovenian literary studies were finally established. Although they matured internally in terms of content, theory, methodology, and, to a limited extent, even socially (in particular with regard to publishing possibilities), the institutional dimension continued to be elusive. Slovenian literary studies were only established institutionally after the extensive political, social and historical changes during and after World War I.

Immediately after the war, Slovenians found themselves living within the boundaries of the new state of Southern Slavs, which only partially met their demands and expectations. In 1919, the Ljubljana University was formed, where, among potential employees, Slavic and Slovenian literary historians were selected with great care. The Faculty of Arts even had a foreign candidate for general literary studies and literary theory, but the competent ministry rejected the proposal for employment; the matter was temporarily resolved by assigning additional responsibilities to the three regular university staff members. The two professional publications presented below (*The Journal of Slo-*

venian Language, Literature and History [*ČJKZ*] and *Discussions of the Scientific Society for the Humanities* [*RDHV*]) led to the establishment of the Slovenian Academy of Sciences (1938).

Along with its institutional revival, the professional field also underwent a theoretical and methodological renewal. In this process, a key role was played by the positivist model, as well as that of spiritual history, while the Marxist approach was much less prominent. In addition, there was a presence of the formalist method and individual traces of psychoanalysis. However, these models are only exceptionally manifested in pure form, as they are dominated by syncretic joints.

Biographical writings are among the privileged categories of literary criticism, most notably the *Slovenian Biographical Lexicon* (*SBL*, 1925–1991), which, with its predominantly humanistic content, is the fundamental work of the Slovenian encyclopaedists. This was followed by various texts ranging from critical to popular writings. Personal correspondence, published for the first time in book form, achieved a degree of autonomy that allowed the complete coverage of the correspondence between two or more persons, or a presentation from the point of view of the main figure only. In addition, monographs were published about poets and writers, mostly in connection with editions of their collected and selected works.

The focus of the study then shifts from a systematic material treatment to depicting the leading figures of Slovenian literary studies.

In his lecture *Literary History* (1919), Ivan Prijatelj synthesised the theoretical aspects of positivism and spiritual history. At the same time, in his essayist speech in memory of Cankar, Artist Behold, Homeland! (1921), and in the book *The Spiritual Profiles of Our National Revivalists* (1921), Prijatelj transferred theoretical insights to the literary historical material. Thus, within a relatively short period of three years, he reached the peak of his career. From then on, he only dealt with the second half of the nineteenth century, studying practically everything from Austrian state policy and Slovenian responses to it, through social and cultural aspects, to literary questions. Only typical literary questions, which he had envisaged as a possible conclusion of literary history, remained inaccessible to him.

In the first half of the 1920s, France Kidrič focused his scientific interests on earlier periods of history, mostly the Reformation and Counter-Reformation. He then moved on to engage in the Slovenian national revival movement, following a detailed plan so that the more extensive analytical chapters were divided initially into decades and then, towards the end, into five-year periods, alternating with shorter synthetic units (*A History of Slovenian Literature*, 1929–38). His second central topic was Prešeren. Kidrič edited the latter's collected work and in 1938 published an unfinished monograph about him, taking into account biographical aspects as well. His *A History of Slovenian Literature* and his work on Prešeren are considered to be the most consistent examples of the application of positivist ideology and methods in Slovenia.

Just over a decade after World War I, Ivan Grafenauer publicly opposed the position of Kidrič. Indeed, he argued for a unified Slovenian literary tradition spanning from the Carolingian period to the present. This triggered a controversy between the two protagonists, whose outcome favoured Grafenauer more than Kidrič, especially when Grafenauer abandoned biographical aspects and moved into the comparative and cultural-historical dimension.

August Žigon was a Prešeren expert (*Prešeren Reader*, 1922, *France Prešeren – Poet And Artist* monograph, 1925) who entertained the idea of mathematical architectonics as a special variant of a direction in spiritual history. Puntar, a supporter of Žigon, continued to develop this idea, pushing its limits well beyond the acceptable. For this reason, both Puntar and Žigon were subject to polemical rejections.

Younger by a generation were two researchers: Anton Slodnjak in the field of Slovenian studies, and Anton Ocvirk, a comparativist. In the 1930s, Slodnjak published *An Outline of Slovenian Literature*, as well as some highly engaged reviews and critiques. In the *Outline*, apart from the subject area being significantly expanded, new elements were also introduced in periodisation and in the definitions of individual periods. The *Outline*'s founding category was the Slovenian national soul as expressed in literature. This correlates with Slodnjak's polemic evaluations of Kidrič's *A History*. In Slodnjak's later works, such tendencies were more blurred.

The gradual narrowing of general philology to Slovenian literary studies was accompanied by an opposite movement: an expansion from mononational literary criticism to comparative literature and literary theory in close connection with the latter. Comparative literature had long been regarded as a peripheral approach before the material and personal aspects coincided in the second half of the 1930s to the point of enabling all of the necessary conditions to be met for an independent study course. Some professorial candidates were educated in advance, of whom the fastest and most effective was Ocvirk with his habilitation work *A Theory of Comparative Literary History* (1936). In his inaugural lecture, entitled Historism in Literary History and Its Opponents (1938), he first spoke about opponents arising from various nationalities and orientations who were united in their resistance to historicism and pursued a synthesis. He believed that, besides individual works and authors, collective phenomena – such as currents, generations and periods – are important, since literature and art should be interpreted historically and socially.

The concluding chapter engages with the development of historicism from its inception in the Enlightenment to the crisis it underwent in the first half of the twentieth century, and to its renewed image before World War II. To make the representation as concise as possible, the chapter adopts a generational perspective. Literary historians and other expert humanists, or generally figures who graduated and began publishing before the war, more or less adhered to their well-trodden paths. The slightly younger generation that, prior to or during its personal formation, had been caught up in the war began to publish immediately after the war, which can explain the differences in their professional and personal profiles. This conclusion is, however, inextricably linked with the assumptions that enable a continuation, open in several directions.

ZALOŽBA ZRC

STUDIA
Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU
LITTERARIA

Doslej izšlo:

2004
1. Drago Šega: Literarna kritika
2 Marijan Dović: Sistemske in empirične obravnave literature

2005
3. Majda Stanovnik: Slovenski literarni prevod (1550–2000)
4. Matija Ogrin, ur.: Znanstvene izdaje in elektronski medij (zbornik)
5. Vid Snoj: Nova zaveza in slovenska literatura

2007
6. Tone Smolej: Slovenska recepcija Émila Zolaja (1880–1945)
7. Peter Svetina: Kitične oblike v starejši slovenski posvetni poeziji
8. Marijan Dović: Slovenski pisatelj: razvoj vloge literarnega proizvajalca v slovenskem literarnem sistemu
9. Tomo Virk: Primerjalna književnost na prelomu tisočletja: kritični pregled

2008
10. Marko Juvan, Darko Dolinar, ur.: Primerjalna književnost v 20. stoletju in Anton Ocvirk (zbornik)
11. Vita Žerjal Pavlin: Lirski cikel v slovenski poeziji 19. in 20. stoletja

2009
12. Jelka Kernev Štrajn: Renesansa alegorije: alegorija, simbol, fragment

2010
13. Ivan Verč: Razumevanje jezikov književnosti
14. Luka Vidmar: Zoisova literarna republika: vloga pisma v narodnih prerodih Slovencev in Slovanov

2011
15. Alenka Koron, Andrej Leben, ur.: Avtobiografski diskurz: teorija in praksa avtobiografije v literarni vedi, humanistiki in družboslovju (zbornik)
16. Andreja Perić Jezernik: Minimalizem in sodobna slovenska kratka proza

2012
17. Gregor Kocijan: Slovenska kratka proza 1919–1929
18. Marko Juvan, ur.: Svetovne književnosti in obrobja (zbornik)

2014
19. Alenka Koron: Sodobne teorije pripovedi

2016
20. Marko Juvan, ur.: Prostor slovenske književnosti (zbornik)
21. Andrej Zavrl: Christopher Marlowe, kanonični odpadnik
22. Marijan Dović, ur.: Kulturni svetniki in kanonizacija (zbornik)
23. Andraž Jež: Stanko Vraz in nacionalizem: od narobe Katona do narobe Prešerna

2018
24. Darko Dolinar: Slovenska literarna veda od Trubarja do druge svetovne vojne

O avtorju

Darko Dolinar, upokojeni predstojnik Inštituta za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU in izredni profesor primerjalne književnosti, se je vrsto let ukvarjal z metodologijo in zgodovino literarne vede, s hermenevtiko in teorijo prevajanja, pa tudi s teorijo pripovedne proze in z nemško-slovenskimi literarnimi in kulturnimi zvezami. Bil je prvi in dolgoletni glavni urednik revije *Primerjalna književnost* ter član uredništev zbirk *Literarni leksikon* in *Studia litteraria*. V zadnjih letih se posveča zlasti zgodovini in metodologiji literarne vede na Slovenskem ter njenim evropskim kontekstom.

ISSN 1855-895-X

http://zalozba.zrc-sazu.si 21 €